

U Jalukanya Mulayotewa (Ndayotewa) wa Riphabuġiki ya Afrika Tshipembe (1996) Milayo ya nthesa ya shango i wanala kha Mulayotewa (Ndayotewa) wa Riphabuġiki ya Afrika Tshipembe (1996). Milayo iyi i na maanġa u fhira na muphuresidennde, maanġa ayo a fhira a dzikhothe na a muvhuso wothe.

Ndi milayo ine ya laya vathu vha ġino shango uri vha tea u farana nga nġilaġe. Mulayotewa wa shango wo itelwa u tsireledza rothe ri no khou tshila zwino na vhana vhashu vhane vha kha ġi ġo ġa.

Jalukanyani hune ra bva hone.	Ri songo dovha vkhakhi ha mulovha.	Mulayotewa washu u ri thusa uri ri elekanye nga vhumatshelo ha khwiġe ha rothe khathihi na u vhu fhaġa.
-------------------------------	------------------------------------	---

Riġe, vathu vha Afrika Tshipembe;
 Ri dzhela ntha u shaea ha vhumukanyi kha tshifhinga tsho fhelaho;
 Ri thonifha havho vhe vha tambulela vhumukanyi na mbofholowo kha shango ġashu;
 Ri thonifha havho vhe vha shuma vha tshi itela u fhaġa na u bvedzisa shango ġashu; na

U tenda uri Afrika Tshipembe ndi ġa vhothe vhane vha dzula khaġo, vho vhohekanywaho vha vha huthihi naho vha sa fani.

Zwenezwo, nga kha vhaimeleli vho khethiwaho zwavhuġi, ri khou tnganedza ino Ndayotewa sa wone Mulayo Muhulusa wa Riphabuġiki uri u—

Fhelise khethululo ya tshifhinga tsho fhelaho na u thoma tshitshavha tshine tsho ġisendeka kha ndeme dza demokirasi, vhumukanyi ha matshiliso na pfanelo dza vhuthu;
 Fhaġe mitheo kha demokirasi na tshitshavha tshi re khagala hune muvhuso wo ġisendeka kha lufuno lwa vathu nahone vhadzulapo vho tsireledzwa nga mulayo nga nġila I linganaġo;
 Khwinisa ndeme ya Vhutshilo ha vhadzulapo vhothe na u vhofoholola vhukoni ha muthu muhwe na muhwe; na

Fhaġa mbumbano na demokirasi zwa Afrika Tshipembe uri ġi kone u vha fhethu ho teaho sa muvhuso wo ġiimisaho kha muġa wa tshaka.

Shumisani pfanelo dzaġu sa mudzulapo wa Afrika Tshipembe ni dovhe ni vhe na vhuġifhinduleli ha u tsireledza pfanelo dza vhaġwe.	Divhani Mulayotibe Wa Pfanelo na Mulayotibe Wa Vhuġifhinduleli.
---	---

Mudzimu tsireledza vathu vhashu.
 Nkosi Sikelel' iAfrika. Morena boloka setjhaba sa heso.
 God seën Suid-Afrika. God bless South Africa.
 Hosi katekisa Afrika.

- Workbooks available in this series:
- Grade R (in all official Languages);
  - Literacy/Home Language Grades 1 to 6 (in all 11 official Languages);
  - Mathematics Grades 1 to 3 (in all 11 official Languages);
  - Mathematics Grades 4 to 9 (in Afrikaans and English);
  - Life Skills Grades 1 to 3 (in all 11 official Languages); and
  - Grades 1 to 6 English First Additional Language.

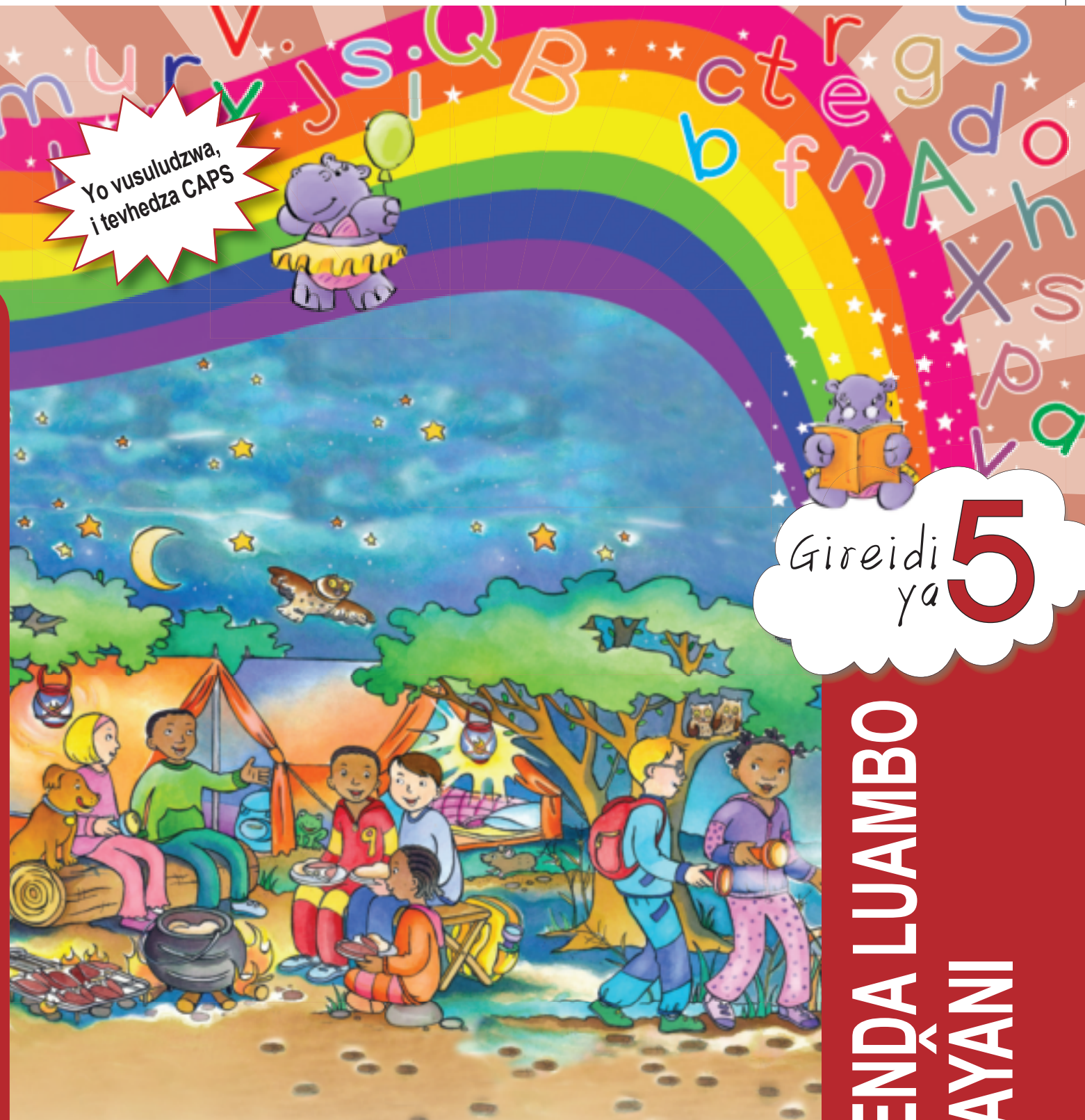

**TSHIVENDA HOME LANGUAGE
 GRADE 5 – BOOK 2
 TERMS 3 & 4
 ISBN 978-1-4315-0112-0
 THIS BOOK MAY NOT BE SOLD.
 14th Edition**

**Yo vusuludzwa,
 i tevhedza CAPS**

TSHIVENDA LUAMBO LWA HAYANI – Gireidi ya 5 Bugu ya 2

ISBN 978-1-4315-0112-0

Gireidi ya **5**

Dzina:

Kiġasi:

**TSHIVENDA LUAMBO
 LWA HAYANI**

Bugu ya 2
 Themo dza
 3 & 4

Vho Angie Motshekga,
Minista wa Muhasho wa
Pfunzo ya Muteo

Vho Dr. Reginah Mhaule,
Muthusaminista wa Pfunzo
ya Muteo

Bugu idzi dza u shumela dzo bveledzwa u itela uri dzi shumiswe nga vhagudi vha Afurika Tshipembe nga fhasi ha vhangaphanda ha Minista wa Pfunzo ya Muteo, mufumakadzi Vho Angie Motshekga na Muthusaminista wa Pfunzo ya Muteo, Vho Dr. Reginah Mhaule.

Bugu dza u shumela dza Rainbow dzi vhumba tshipiḽa tsha mbekanyamushumo dza vhudzheneleli dza Muhasho wa Pfunzo ya Muteo wo livhiswaho kha u khwinisa kushumele kwa vhagudi vha Afurika Tshipembe kha gireidi dza rathi dza u thoma. Sa tshinwe tsha zwithu zwa nthesa zwa Pulanetshumisi ya Muvhuso, thandela iyi yo itwa uri i vhe hone nga thusedzo ya masheleni ya Muhasho wa Gwama. Izwi zwo ita uri muhasho u kone u bveledza idzi bugu dza u shumela kha nyambo dzoḽhe dza tshiofisi hu si na mbadelo.

Ri fulufhela uri vhadededzi vha ḽo vhona ndeme ya bugu idzi kha u funza havho ha ḽuvha liḽwe na liḽwe vha dovha vha ita uri vhagudi vha kone u khunyeledza kharikhulamu yoḽhe. Ro lingedza nga ndila dzoḽhe u sumbedza vhagudisi kha nyito inwe na inwe nga u dzhenisa aikhoni dzine dza sumbedza zwine vhagudi vha fanela u ita.

Ri na fulufhelo loḽhe la uri vhagudi vha ḽo ḽiphina nga u shuma nga idzi bugu musi vha tshi khou aluwa na u guda, na uri vhone sa vhadededzi vha ḽo vha na mukovhe kha dakalo iḽi.

Ri ri kha vhone na vhagudi vhavho, ngavhe zwi tshi vha nakela musi vha tshi shumisa bugu idzi. Zwi pfumbe.

Kunwalele

Dilugiseni

Rerani na tshigwada tshaḽu uri ni kuvhanganye mihumbulo. Shumisani mepe wa mihumbulo kha u dzudzanya mihumbulo yaḽu siani la puloto, vhaanewa/vhadvumbudzwa na fhethuvhupo.

Mvetamveto

Nwalani mvetamveto yaḽu ya u tou thoma. Elekanyani nga lushaka lwa vhatsheshelesivhaḽaleli, tshivhumbeo na phara inwe na inwe.

Vusuludzani

Vhalani mvetamveto nga liḽo la u sasaladza ni wane mbigelamurahu i no bva kha vhaḽwe nga inwi kilasini na mudededzi waḽu.

Dzudzanyani

Dzudzanyani nga u ḽola mupeleḽo na ndongazwiga. Itani ndulamiso ya mvetamveto.

Andadzani

Nwalani mvetamveto yaḽu ye ya dzudzanywa na u lulamiswa, sa one maḽwalwa a u khunyeledza.

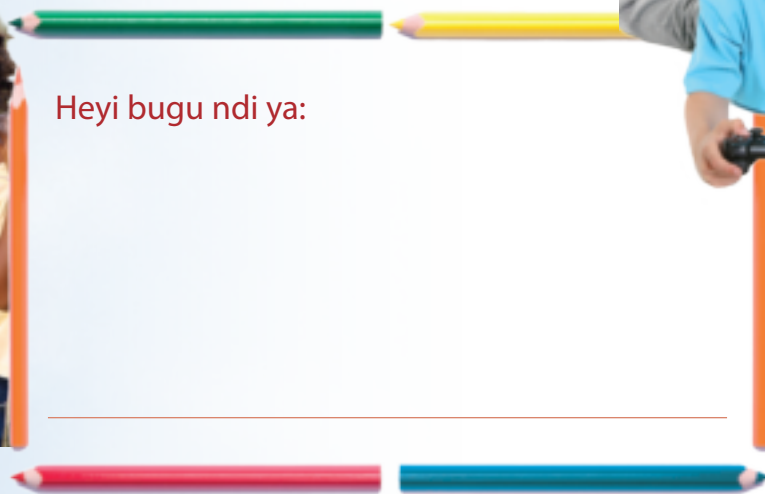
Gireidi
ya **5**

L u a m b o i w a

h a y a n i

NGA TSHIVENDA

Heyi bugu ndi ya:

TSHIVENDA
Bugu ya
2

TSUMBANĀILA DZA U SHUMISA IYI BUGU YA MISHUMO

Kha vha shumise Bugu ya Mishumo khathihi na zwiñwe zwiko zwi re hone. Kha vha ñole CAPS ya Vhuimo ha Vhukati ya Luambo lwa Hayani.

Bugu ya Mishumo ya Vhuimo ha Vhukati ha ngudo ya Luambo lwa Hayani i a vha ñanganedza. Vhuimo uhu ha vhukati ha ngudo dza Luambo lwa Hayani ho itelwa u alusa vhukoni ha luambo kha vhagudi uri vha kone u alusa zwikili zwavho zwa u davhidzana hu no itwa vhutshiloni, khathihi na u alusa zwikili zwa u guda pfonzoni ri tshi buḁa na kharikhuḁamu. Ri na fulufhelo ḁa uri vha ḁo zwi vhona uri iyi Bugu ya Mishumo i thusa vhagudi kha u alusa vhukoni uhu he ha bulwa.

Bugu ya Mishumo iyi yo dzudzanywa hu tshi tevhedzwa sekele ya vhege mbilimbili zwa CAPS. Vha ḁo ñangana na migaganyo ya zwine zwa ḁo funzwa kha sekele iñwe na iñwe ya vhege idzi mbili kha masiḁtari 1, 35, 69 na 103 a iyi Bugu ya Mishumo. Sekele iñwe na iñwe ya vhege mbili yo vhekanywa uri i katele zwikili zwi tevhelaho zwa luambo:

Kha ri ambe

1 U thetshesela na U amba (Oraḁa) – awara 2 kha sekele ya vhege 2 (mbili)

Vhagudi vha tea u ñewa zwikhala tshifhinga tshoḁthe zwa u alusa zwikili zwavho zwa U thetshesela na U amba zwa u kuvhanganya ngazwo mafhungomatsivhudzi, vha tandulula thaidzo na u bula mihumbulo yavho na kuvhonele kwavho kwa zwithu. Bugu ya Mishumo iyi i na nyito dzi re na tshivhalo dza u amba na u thetshesela dzine vhone vha nga dzi shumisa u itela u vha na vhuḁanzi uri vhagudi vha wana zwikhala tshifhinga tshoḁthe zwa u ita ñdowendowe dza u tou amba.

Kha ri vhale

2 U vhala na U ñalela – awara 5 kha sekele ya vhege 2 (mbili)

CAPS i ḁoḁa uri vhagudi vha vhale na u ñalela zwibveledzwa zwa mañwalwa magede na tshaka dza mañwalwa magede kha sekele iñwe na iñwe na iñwe we ya vhege mbili. Hafha hu katelwa u vhala: nganeapufhi (zwiḁori zwipufhi), foḁokuḁoo (ngano), nganetshelomuḁe, mañwalo, imeḁi, zwiñwalwa kha dayari, matambwa, atikili dza gurannḁa, atikili dza magazini, inthaviyu dza radio, vhurendi, mañwalwa a u ḁuḁwedza, khungedzelo, ndaela, ndaedzandḁila na kuitelwe kwa zwithu. I tshi inga kha zwenezwi, CAPS i toda uri vhagudi vha vhale mañwalwa a re na mafhungomatsivhudzi a u tou vhona: mimepe, tshati, dzithebuḁu, nyolo, mepe wa mihumbulo, tshati dza mutsho, phosiḁara, ñḁivhadzo, zwifanyiso na dzigirafu. Vha ḁo wana hu na zwibveledzwa zwa mañwalwa zwi re na tshivhalo kha iyi Bugu ya Mishumo.

CAPS i bula maitele a u vhala ane a vha maga a u rangela u vhala, u vhala na nga murahu ha u vhala.

Kha ri ñwale

3 U ñwala na U ñekedza – awara 4 kha sekele ya tsha vhege 2 (mbili)

CAPS i ḁoḁa vhagudi vha tshi ita ñdowendowe dza u ñwala tshifhinga tshoḁthe dza mafhungo o fhambanaho. Bugu ya Mishumo iyi i na fureme dza u ñwala ngadzo khathihi na nzudzanyo dzi no ḁo ḁuḁumedza vhagudi vha tshi bveledza zwibveledzwa zwa u tou ñwala, zwa u tou vhona na zwa midia minzhi.

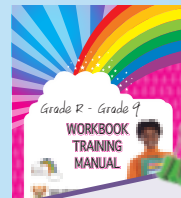

Kha ri ñwale

LUAMBO

4 Zwivhumbeo na Milayo zwa kushumisele kwa Luambo – awara 1 kha tshitendeledzi tsha vhege dza 2 (mbili)

CAPS i vha ñea mutevhe wa Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo (zweiteñwa) zwine zwa tea u funzwa kha gireidi iñwe na iñwe. Iyi Bugu ya Mishumo i dzhenisa na ñdowedzo ngede dza sekele iñwe na na iñwe ya vhege mbili. Nyito idzi dzi anzela u katela u dzhielanzhele dza u ñalutshedza milayo ya luambo.

Vha tshi ḁoḁa tsivhudzo iñwe kha vha ñole Workbook Training Manual.

Z

Thero ya 5: Mañwalwa a tshakatshaka

W**Zwitori****Themo ya 3: Vhege 1 - 2****i****65 Tshifhinga tsha u vhala 2**

U amba nga nganea.
 U topola muanewa, puloto na mulaedza.
 U vhala zwe zwa tumbulwa kha nganea.
 U fhindula mbudziso dzo tou livhaho dzi no kwama nganea.
 U amba nga thoho ya mañwalwa. u topola muhumbulo wa mañwalwa.

r**e****n****g****o****m****u****66 Vhushaka 4**

U ñwala phara i re na thoho na mafhungomatikedzi.
 U ñwala manweledzo.
 U livhanya maipfi na zwine a amba.
 U shumisa masala a vhushaka.
 U topola thalutshedzo dza mafanyisi.

67 U sengulusa bugu 6

U rera nga vhaanewa, puloto na fhethuvhupo zwa bugu.
 U vhala tsenguluso ya bugu.
 U fhindula mbudziso dzi no kwama tsenguluso.
 U livhanya maipfi na zwine a amba.
 U ñwala mafhungo ndi tshi shumisa maipfi a no bva kha phara.

68 U ñwala tsenguluso 8

U ñwala tsenguluso a tshi shumisa fureme.
 U topola maiti a re kha tshifhinga tsho fhiraho.
 U shandula maiti a re kha tshifhinga tsho fhiraho a vha kha tshifhinga tsha zwino.
 U ñwala mafhungo a tshi shumisa mapfanisi one.
 U pađula maipfi a bva madungo.

69 Tshiñwalwa tsha dayari 10

U amba nga dayari.
 U vhala tshiñwalwa tsha dayari.
 U fhindula mbudziso dzi no kwama tshiñwalwa tsha dayari.
 U topola phambano vhukati ha nganea, nganeavhutshilo na tshiñwalwa tsha dayari.
 U topola tshifhinga tsho fhiraho na mañumi.
 U livhanya maipfi na zwine a amba.

70 Kha ri sike zwithu 12

U ñwala tsenguluso a tshi shumisa fureme.

U shumisa mañaluli, mađadzisi na mañanganyi kha u vhumba mafhungo.
 U shumisa masalambuelamurahu.

71 Vho Nelson Mandela - nganeavhutshilomuñe 14

U rera nga phambano vhukati ha nganeavhutshilomuñe na nganeavhutshilo.
 U rera nga phambano vhukati ha nganea, tshiñwalwa tsha dayari na nganeavhutshilo.
 U vhala zwe zwa tumbulwa kha nganeavhutshilo.
 U fhindula mbudziso dzi no kwama nganeavhutshilomuñe.
 U topola pfanywa.
 U topola muhumbulo muhulwane na mihumbulomitikedzi kha phara.
 U wana thalutshedzo dza maipfi na mafurase.
 U bula muhumbulo wawe.
 U livhanya maipfi na zwine a amba.

72 Nganeavhutshilo 16

U ñwala nganeavhutshilo ya khonani.
 U vhekanya mafhungomatsivhudzi.
 U shumisa zwiga zwa u vhala.
 U shumisa mirero na maidioma.

Ma walwa magudisi Themo ya 3: Vhege 3 - 4**73 U kungwa 18**

U amba nga zwipiđa zwa khungedzelo.
 U rera nga khungedzelo.
 U vhala khungedzelo ya muñatšisano wa u dizaina khungedzelo.
 U fhindula mbudziso dzo tou lumbamaho dzi no kwama khungedzelo.
 U sikena khungedzelo.

74 Itani khungedzelo 20

U pulana, u sika na u dzudzanya khungedzelo.
 U topola thukhufhadzo ya maipfi.
 U ñwala zwivhumbeo zwone zwa mañaluli.
 U ita ndongazwiga mafhungoni a tshi shumisa khoma na zwiđevhe.

75 Zwiñiwa, matakadzambilu! 22

U amba na tshigwada tshawe nga risipi ine a i funesa.
 U vhala khungedzelo ya zwiñiwa zwa thangelatshiswiñulo.

U fhindula mbudziso dzi no kwama khungedzelo.
 U ñwala mafhungo sa maambiwa.

76 Khungedzelo ya notshi dza mutoli 24

U pulana, u sika na u dzudzanya khungedzelo.
 U ita khungedzelo a tshi shumisa maipfi na mafurase o tou lumbamaho khathihi na maipfi na mafurase a nge muñe.
 U ñwala mafhungozwao.

77 Thyetha ya vhana 26

U amba nga phambano vhukati ha filimu na țano li no tou țalelwa.
 U amba nga țano le a vhuya a țalela khathihi na u țuțuwedza tshigwada tshawe uri tshi li țalelevho.
 U fhindula mbudziso dzi no kwama khungedzelo.
 U țalutshedza thalutshedzo dza mafurase.

78 Thyetha yangavho 28

U pulana khungedzelo ya litambwa la tshikolo.
 U ñwala khungedzelo ya litambwa la tshikolo.
 U dzudzanya khungedzelo.
 U topola maiti na mađadzisi.

79 Muñatšisano wa khomphyutha 30

U rera nga u dzhena miñatšisanoni.
 U amba nga ndeme ya khomphyutha.
 U vhala khungedzelo ya u ita khomphyutha ntswa nahone i sa fani na dziñwe.
 U fhindula mbudziso dzi no kwama khungedzelo.
 U livhanya mafurase na maipfi e a shumiswa kha khungedzelo.

80 Dizaini yanga nge muñe 32

U topola thalutshedzo dza mafurase e a shumiswa kha khungedzelo.
 U ñwala thalutshedzo pfufhi ya dizaini ya khomphyutha.
 U fhedzisa mafhungo a tshi shumisa maiti one.
 U pulana, u ita na u dzudzanya khungedzelo ye ya itelwa muñatšisano.

Kha ri ambe

Anetshelani kilasi nga nganea ye na vha ni tshi khou i vhala. Ni vhe na vhuṭanzi uri ni vha vhudza dzina la nganea iyi, vhaanewa vhayo, hu bvelela mini kha nganea, mulaedza wa nganea na uri ndi nga mini vha kilasi yaṅu vha tshi tea u i vhala.

Kha ri vhale

TSHIKWEKWE TE NANDONI
Muṅwali: Ramadzivha Raelé

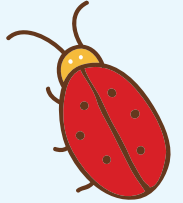
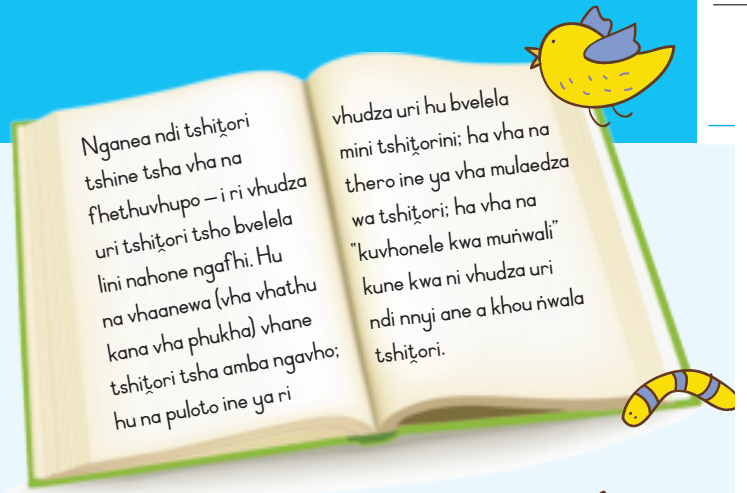
Mukalaha Vho Jimisi vho vha vha tshi dzula na mukegulu wavho khathihi na muḍuhulu wavho Azwibali henefha shangoni la Mabveṭe. Vho Jimisi vho shuma tshikhuwani kha mukhuwa we a vha a tshi funesa u rea khofhe madamuni nga tshikwekwe te. Vho Jimisi vho aluwa vhe muhaga vhukuma a sa kundwi nga tshithu. A vho ngo lenga u kona u veka nga tshikwekwe te lwe vha vho ita vha tshi ya u rea khovhe nga vhone vhane. Afha hayani vho vha vha tshi dzulela u anetshela uyu muḍuhulu wavho Azwibali nga zwe vha diphina ngazwo musu muṭamvu u tshe na ṭhodzi.

Azwibali vhu nga na dzina li lawe, o do vhuya a tamavho u ya u tou vhona zwe makhulu wawe vha dzulela u mu zuwela. Nga Mugivhela muṅwe, vho mbo di tou ri, vhusiku sala ṅuni vha livha Nandoni. Vho swika nga maṭavhelo, vha wana vhaṅwe vhe kati na u diphina nga zwikwekwe te zwavho.

Vho Jimisi a vho mbo ngo vhuya vha tshinya watshi, vho mbo di nyanyuwa vha amba na muṅwe muṅwe wa zwikwekwe te vha namela na muḍuhulu wavho. Vha tshimbila vha tshi mu zuwela zwe vha vha vha tshi ita musu vha sa thu awela mushumoni wavho. Musu vha tshi vhuya, vha humbela u dovha vha huma vha tshi tou veka nga tshikwekwe te vhone vhane. Muṅwe wa tshikwekwe te ha ngo vhuya a vha na thidza nge a divha vha tshi kona u veka. Vho mbo di tuwa na Azwibali vha tshi khou vhonelelwa nga vhaṅwe khathihi na ene Azwibali. Vha tshimbila vha tshi vhona phukha dzo fhambanaho na miri yavhudi i re henefho nga tsini vha tshi ya khunzikhunzini ya damu. Vha vhona ngwena dzo vhamba muṭavhani. Nga dakalo vha thoma u dzi vhidzelela vha tshi dzi imisela na zwanḁa. Ngwena idzo dza dzhena maḁini nga luvhilo luhulu.

Vho Jimisi vha thoma u tshuwa nge vha si divhe uri dzo yela ngafhi. Vha thoma u veka vha tshi humela murahu, nungo dze ndi bva vhubvo. Vhwiwa ho vha ho no vha kule ngeno Vho Jimisi a vha tsha kona. Tshikwekwe te tsho mbo di thoma u thengathenga tsha vhinuwa vha wela maḁini vhoṭhe. U bambela zwe vhutoto, vha thoma u nwela kotho vhuvhili havho, ha mbo di vha one maele.

Kha ri nwale

a) Nangoni yo ambiwaho afha kha tshitori ndi mini?

b) Azwibali na makhulu wawe vho vha vha tshi dzula ngafhi?

c) Ndi zwifhio zwe mukhuwa wa Vho Jimisi a vha a tshi zwi funesa?

d) Ndi mini zwe vha vhona musi vhe kha tshikwekwe? Bulani zwiraru.

e) Ndi ngani ngwena dzo shavhela madini?

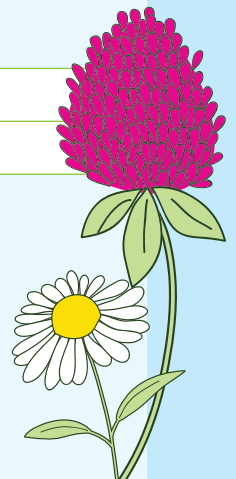
f) Mutamvu u tshe na thodzi zwi amba mini?

g) Ni vhona u nga ndi ngani Vho Jimisi vho tshuwa?

h) Lo vha li duvha lifhio la vhege musi avha vhavhili vha tshi nwela khothe?

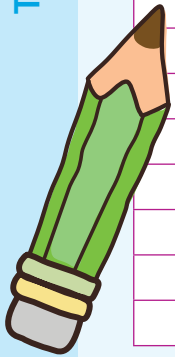

Kha ri n̄wale

Vhaanewa vha re tshiṭorini itshi ndi vha mirole mivhili yo fhambananaho – fhedzi vha na vhuṭama ha tshipentshela.

Ṓwalani phara nga vhuṭama ha tshipentshela hune na vha naho na makhulu waṅu vha mukalaha kana makhulutshisadzi kana na muṅwe muthu muhulwane. Ni vhe na vhuṭanzi uri ni na fhungo ḽi re ṭhoho khathihi na mafhungomatikedzi ane a ri vhudza zwinzhi nga fhungoṭhoho.

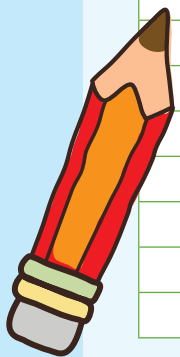
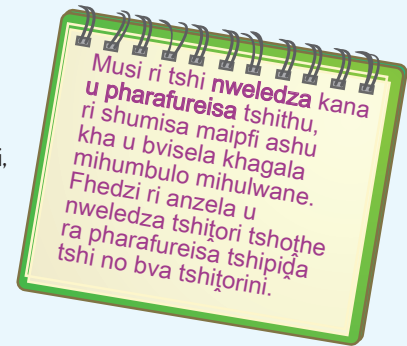

Kha ri n̄wale

Anetshelani hafhu lungano nganea ya Tshikwekwete Nangoni. Ambani uri ho bvelela mini,

ndi vhonnyj vhaanewa na uri mvelelo dzo vha dzifhio. Divhudziseni uri no dzhenisa mafhungomatsivhudzi mahulwane naa na uri muthu ane a khou vhala zve na n̄wala u a kona u pfesesa mbuno khulwane naa? Ṓwalani mafhungo maṭanu.

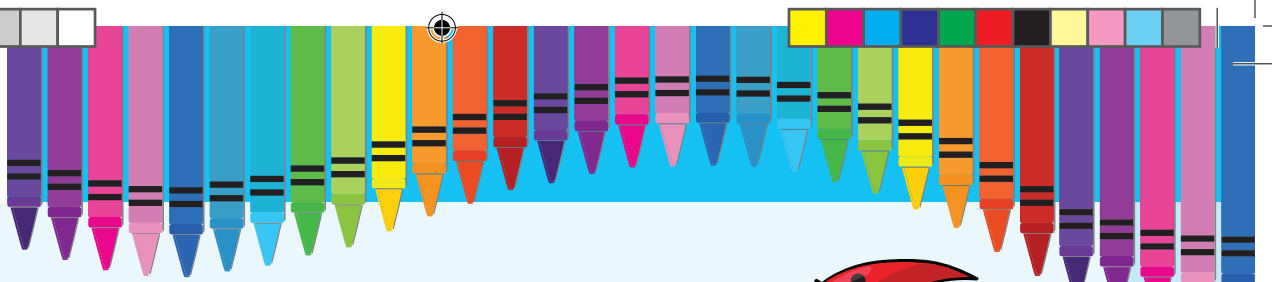

Kha ri n̄wale

Maipfi o swifhadzwaho a amba mini? Nangani ṭhalutshedzo yone i tshi bva kha mutevhe u re kha tsha u ḽa. Ṓwalani maipfi a re na muvhala kha (ṭhalusamaipfi) yaṅu.

nyelelwa	u onyana
tshilomondundu	li vho swifhala
luswatxhaswatxha	vhudzumbamo
vhukhudo	u hwala zwi lemela
gagamisa	ho fhumuliwa
honyekana	zwine ra elelwa; zwa kale

Kha ri n'wale Tanganyani maipfi ni tshi shumisa **tshine** kana **vhane**.

Makhulu wanga vha na tshikwekwete. Vhathu vhavhili vha a fhelela.

Havha ndi makhulu wanga. Vha na vhuṭali nga maanda.

Ro ya tshixangadzimeni. Tshi na lunako lu no mangadza nga maanda.

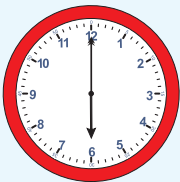
MASALA A VHUSHAKA (MASALAVHUSHAKA)

Ri shumisa masala a vhushaka a tshi kwama madzina e a bulwa u rangani, ri vha ri tshi khou bula zwinzhi nga madzina aya.

Ri a shumisa na kha u tanganya mafhungo mavhili kana manzhi. Ri a shumisa kha u amba nga vhatu kana zwithu.

Kha ri n'wale Hannah uri magabelo vhu edza mudivhitho wa watshi.

U **vhambedza** kutshimbilele kwa watshi na phosho ya magabelo. Mbambedzo iyi i sumbedza uri magabelo vhu gekha tshikwekwete vhu tshi tou ongolowa nahone hu na vhudivhitho nṭha ha maḡi.

Hu na liṅwe liambeke tshixorini itshi: *Muṭamvu u tshena na ṭhodzi.*

U khou vhambedza tshanda tshawe na mini?

Mbambedzo iyi i sumbedza mini?

Ni vhona u nga tshanda tshawe tshi fhambana nga mini na tsha makhulu wawe?

Liambeke ndi ngila ya kuambeke ine khayo ha vha na u dzumba luambo. Liambeke a li na pfunzo khalo. Maipfi ane a shumiswa a amba zwi re khagala.

Kha ri ambe

Shumani ni kha zwigwada.

Bugu ine na i funesa ndi ifhio? Talutshedzani kilasi nga bugu iyi: fhethuvhupo hayo, vhaanewa/vhabvumbedzwa, puloto na uri ndi nga mini bugu iyi yo tea u vhaliwa.

Kha ri vhale

Vhalani tsenguluso ya bugu i tevhelaho.

Galimoto

nga Karen Lynn Williams

KAREN LYNN WILLIAMS
GALIMOTO

Muriwe mutukana u tibula bogisi la madzanga, a bvisa daraṭa dza u ita galimoto (ipfi li no shumiswa Malawi li no amba tshikurukuru). A wana uri daraṭa i re hone ndi tshukhu. A mbo enda a tshi mona na mudana wa hawe a tshi toda daraṭa. U do wana yo linganaho?

Vhavhali vha tshitori itshi vha tea u pfesesa dakalo na mbofholowo zwine uyu mutukana a vha nazwo khathihi na u shumisa muhumbulo wawe. Fhedzi vha nga nyethiswa nga u humbulela hune vhahulwane vha ita kha mutukana uyu musi a tshi tsa a tshi gonya mavhengeleni na zwikirepeni. Nne ndo vha ndi na muhumbulo wa uri mudanani mutuku ngaurali, u do vha e muthu a no divhiwa lune vhatu vha si humbulele uri ha fulufhedzei. Fhedziha, tshitori itshi tshi a nyanyula nahone tsho riwalwa zwavhudi. Zwifanyiso zwatsho zwo naka vhukuma nahone zwi bvisela khagala uri Malawi ndi shangode.

Tsha u thoma tshe tsha ntakadza ho vha dakalo line uyu mutukana a vha nalo ngeno a si na tshawe – u tanganelana ha bogisi la madzanga na maluvhi awe zwo vha zwi tshi mu takadza u fana na musi muthu o ya u renga thoyi vhengeleni la Toys 4 Us – kana zwa fhira izwo, hu na vhane vha nga ralo! Zwi tou nga zwi tshukutuku zwine muthu a vha nazwo zwi fhedza zwi zwone zwine a zwi funesa. Zwi tou nga zwo di ralovho na kha vhana ngauri vha a swika hune vha nanga thoyi nthihi kana mbili dzine vha dzi funesa naho vhe na dzi riwe nnzhinnzhi; ndi vhana vha tou ralo, vhana lifhasini lothe vha tama u vha na zwithu zwa tshipentshela lune bugu iyi nda vhona yo zwi bvisela khagala tshothe.

Heyi ndi bugu ine ya nga takalelwa nga vhana vha miwaha ya tshane u swika kha ya fumi. I ri fha tshifanyiso tsha vhatu na kutshilele kwavho. Luambo lwayo hu na hune lwa konda, fhedzi muvhali u do kona u pfesesa uri maipfi magede a amba mini.

Tsenguluso ya bugu i vhudza vhatu uri bugu iyi i amba nga mini. Musengulusi (muthu ane a khou riwala tsenguluso) u anzela u ri vhudza murole we bugu ya riwalelwa wone. A nga kha di amba uri u vhona bugu iyi yo riwalwa zwavhudi na kana hai, i a takadza na uri luambo lwayo lu a konda kana lu a leluwa.

Kha ri n'wale Vhalani mbudziso ni n'wale phindulo.

Dzina la bugu ndi lifhio?

Bugu iyi i amba nga mini?

Uyu mutukana u dzula shangoni lifhio?

Uyu mutukana o humbula u ita mini?

Ni nga i vhala iyi bugu? Nwalani phara ni tshi tikedza phindulo yanu.

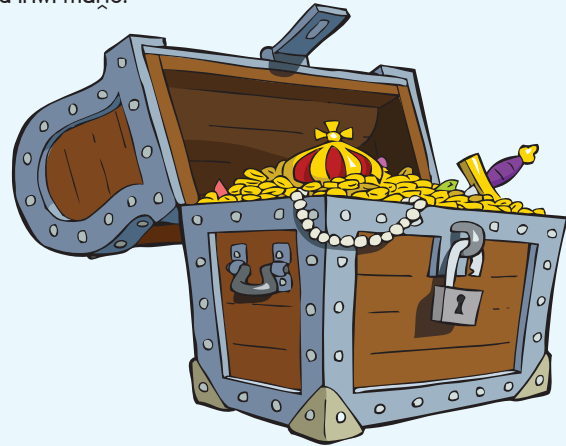

Kha ri n'wale Maipfi a re na muvhala a amba mini? Nangani t'halutshedzo yone kha mutevhe u re kha tsha u la. Nwalani maipfi a re na muvhala kha dikishinari yanu ni kone u a shumisa kha u n'wala mafhungo a inwi muṅe.

madzanga	mashangoni ot'he a lifhasi
nyet'hiswa	a t'ut'ula dzangalelo
nyanyula	u ita zwithu u na muṅwe
t'anganelana	thundu ine muthu a i dzhia sa yoneyone
khagala	a zwo ngo dzumbama
tshikurukuru	modoro wa darat'a
lifhasini lot'he	u vhulaha dzangalelo

U n̄wala tsenguluso

Themo ya 3 – Vhege 1–2

Kha ri n̄wale

Ni khou ya u n̄wala tsenguluso ya mafhungo e a t̄umbulwa kha *Tshikwekwete Nangoni* nga Sarah Lean: Ramadzivha Raele.

Dzina la bugu

Muñwali

Vhaanewa: Ndi vhoneyi? No pfa ni tshi vha takalela? Vho ita uri ni dipfe nga ndila ifhio?

Three horizontal writing lines for the first question.

Puloto: Hu bvelela mini? Zwo vha zwi tshi takadza, u ofhisa, i a nyanyula u i vhala?

Three horizontal writing lines for the second question.

Ndi tshipida tshifhio tsha mafhungo aya tshine na tshi takalelesa?

Three horizontal writing lines for the third question.

Ni vhona u nga bugu ya hone ni nga i takalela? Ngani?

Three horizontal writing lines for the fourth question.

Ni vhona u nga itshi tshitori tshi na pfunzo? Hu na zwe na guda kha mafhungo aya?

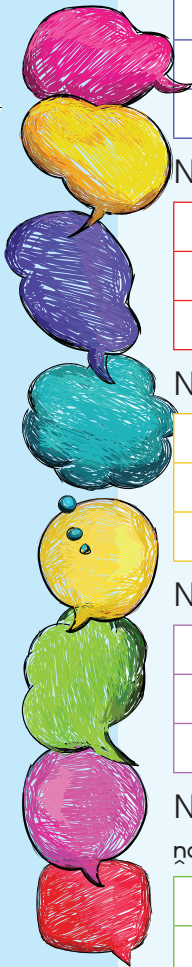
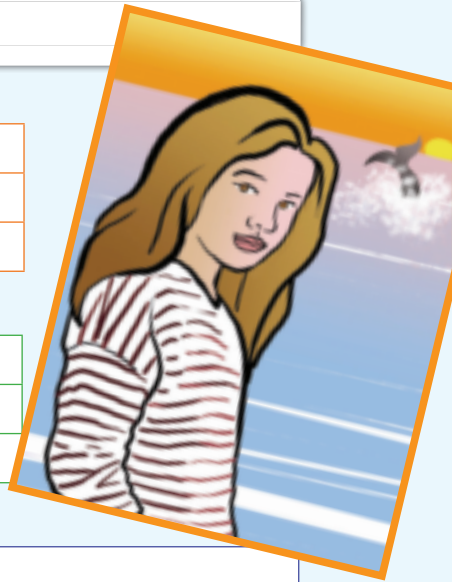
Three horizontal writing lines for the fifth question.

Ni nga themendela bugu ya hone kha khonani yanu? Ngani?

Three horizontal writing lines for the sixth question.

Nweledzani kuvhonele kwanu malugana na mafhungo aya nga fhungo lithihi fhedzi ni ite na u a nea vhuimo nga naledzi.

Two horizontal writing lines for the seventh question.

Kha ri n'wale

Talelani maiiti a tshifhinga tsho fhiraho a re kha phara iyi.

Mudededzi vha Jamal, Mufumakadzi Vho Sampson vha humbela vhabebe uri vha de mutanganoni. "Vhone khotsi a Jamal na vhone mme awe," vha ralo vha tshi amba, "Jamal u tea u khwinisa kushumele kwawe kha mupeleto, mbalo na ngudakutshilele. Ha thetshelesi." Yone yo vha i ngoho. Jamal o vha a tshi balelwa u dina tshifhinga tsha u pfesesa mukovho wa mutapatila, nyendo dza vhatandulamashango kana mupeleto. Tshe a vha a tshi tshi funesa ho vha hu bureiki, he a vha a tshi tamba nga bola yawe ya ragibii. Vhabebe vha Jamal vha mu vhudza uri a sie bola yawe hayani. Zwa ita uri a tungufhale vhukuma. O vha a sa koni u tshila a si na bola iyi. A thoma u sa tsha amba na muthu kilasini. Nga bureiki o vha a tshi vhone u ima e ethe u tungufhala hawe hu tshi vhone maṭoni na kha u revha ha mahaga. Vhabebe vha ri, "Ri tea u wana ndila ya khwine hafha fhethu." Vha da na pulane ye vha i shumisa lwa tshiphirini.

Kha ri n'wale

Dzhenisani maiti a re kha tshifhinga tsha zwino vhudzuloni ha maiiti a re kha tshifhinga tsho fhiraho mafhungoni aya.

Linwe duvha mudededzi Vho Sampson vha divhadza mueni wa tshipentshela afha kilasini – Brian Habana! Jamal a takala na zwikunwe! Brian Habana a amba nae a mu vhudza uri arali a tshi toda u vha mutambi wa biko wa ragibii, u tea u shumisa kha mbalo, mupeleto na dzinwe thero dza afha tshikoloni.

Kha ri n'wale

Talelani maiti one mafhungoni aya.

- Brian Habana u amba/u ambi na Jamal.
- Nga bureiki, Jamal tshi/u ima e ethe o tungufhala.
- Vho Simpson vha vhudzisa/vha

- vhudzisi he Jamal a vha o ya hone.
- Habana lu/u vhone u nga a nga kona u thusa Jamal.
- Vhabebe vhang a zwi/vha a zwi divha uri Vho Simpson vho lingedza u nthusu.

Kha ri n'wale

Thukhanyani maipfi aya a bve madungo. Bulani ipfi linwe na linwe, ni vhande zwanda ni tshi sumbedza hune dungo linwe na linwe li ngafhi. Ni kone u n'wala ilo ipfi, ni tshi sumbedza madungo alo (tsumbo: lu/do/ngo).

tshifanyiso	munwali	muanewa	fhethuvhupo	puloto

Kha ri ambe Ni na dayari?

Arali ni nayo, ndi zwifhio zwine na n'wala dayarini yanu.

Arali ni si na dayari, no vha ni tshi nga n'wala zwifhio arali no vha ni nayo?

Tshinwalwa tsha dayari tshi talutshedza zwiitei zwi no itea vhutshiloni ha muñwali, zwi tshi tevhekana nga kubvelele kwazwo. Muñwali u shumisa madzina (kha u talusa vathu, zwithu na zwipuka), maṭumi (nga murahu, nga vhuya, tsha u thoma) na tshifhinga tsha zwino. Maiti a anzela u shuma sa maipfi a nyito.

Kha ri vhale Vhalani tsengulusa ya bugu i tevhelaho.

Dayari yanga

Ndi vhege thanu tshee nda n'wala zwiñwe zwithu hafhano. Nwedzi woṭhe wo vha wo tsitsikana! Khaladzi a khonani yanga o ri humbela uri ri mu thuse u lugisela phathi yawe ya ḍuvha la mabebo. Ho vha riṅe vhe ra ita zwa mavhone na muzika, khathihi na zwiliwa na khoḷoḍirinki (nyamunaithi) dza vathu vha fuiṅa. Phathi iyo yo vha i khulu. Ro tshina na u tamba na u fhufha kha khasili i no ri thakhisa.

Hu si kale, tshikolo tsha mbo ḍi vala. ḍuvha le tsha vala, roṭhe ro ita muṭaṭisano wa mugidimo wa u buḍa na shango wa zwigwada zwa tshikoloni tshashu. Ri tshi fhedza, nṅe na khonani dzanga ro ya damuni. Na hafu ya kilasi yashu na yone yo ya ngauri ho vha hu si kule. Ro swika ra tamba bola, ra thetshesela muzika ra ḍiphiṅa vhukuma nga ḍuvha la shu la u thoma la holodei.

Nga matshelo ndo ya lwanzheni na khonani yanga. Ndo pfa ndi na mashudu nga maanḍa ngauri ndo vha ndo no ya lwanzheni luthihi fhedzi vhutshiloni hanga. Maḍuvha mavhili a u thoma o vha e a nṅha, ḍuvha lo vha lo tsha zwavhuḍi nahone maḍi a tshi khou dudela. Khathihi fhedzi ya mbo ḍi thoma u na. Nṅe na khonani yanga ra thoma u fhaṭa phazili (khanganyisa) ya zwipiḍa zwa 1 000 ye khonani yanga a vha o tou fhiwa nga ḍuvha la we la mabebo. Lwanzhe lwo vha lu tshi rothola lwa u tou tshea fhedzi nda bambela nṅe. Ndo vha ndi sa ṭoḍi u ḍisola nga murahu uri a tho ngo bambela lwanzheni ḍuvha liñwe na liñwe.

Ro no vhuya tshikoloni zwino, nahone ro salelwa fhedzi nga vhege nṅa uri ri n'wale mulingo wa mafheleloni a n'waha. U nga vhuya wa humbula uri vhadededzi a vha tsha ḍo ri fha tshuñwahaya. Vha nga si zwi ite! Ndi na phurodzhekithi ya ḍivhazwakale hezwi ndi hafha. Ndi mushumo muswa ngeno ho sala vhege nṅa fhedzi ri tshi n'wala mulingo. Ndi tou tama arali vhadededzi vhashu vha tshi ita zwa mvusuludzo ya mushumo nṅhani ha tshuñwahaya!

Vho no hangwa uri na vhone vho vhuya vha vha vhana?

Kha ri n'wale Ni vhona u nga tshipiḍa itshi tsha mañwalwa ndi mini? Itani thiki kha phindulo yone.

muvhigo wa
bugu

nganeapfufhi

nganeavhutshilomune

tshinwalwa tsha
dayari

Duvha:

Tikedzani phindulo yanu.

Ni vhona u nga muṅwali u na miṅwaha mingana? Bulani uri ndi ngani ni tshi ralo.

Ndi zwifhio zwe ene na vharwe vha kɪlasi yawe vha ita nga ḡuvha ɪa u thoma ɪa tshikolo?

Uyu muthu u a ḡiphina nga u bambela? Ni zwi ḡivha nga mini?

Vhudipfi hawe ndi hufhio malugana na vhadededzi? Bulani uri ndi ngani ni tshi ralo.

U thoma dayari yawe nga u amba uri ndi kale a sa athu ṅwala tshithu khayo. Ni vhona u nga ndi nga mini zwo mu dzhiela tshifhinga tshilapfu ngaurali?

Musi tshikolo tsho vala ene na khonani dzawe vho ita zwa u tsumekanya phazili musi wa mvula. ṅwalani mitaladzi mivhili ni tshi amba uri ni nga ita zwifhio arali mvula i tshi nga na musi ni kha holodei.

Talalani maiti maṅanu a re kha tshifhinga tsho fhiraho a re kha tshinwalwa tsha dayari itshi. Ni tangedzelevho na maṅumi oṅhe.

Kha ri ṅwale

Wanani maipfi a no bva kha mafhungo a dayari ane a vha na tshalutshedzo dzi no fana na dza mafurase a tevhelaho.

u ḡalesa ha zwithu

i tshi ri fhufhisela ṅṅha

zwapida zwi no tsumiwa zwa ita tshivhumbeo

mushumo wa tshikolo u no itwa hayani

u rotholesa

u dovholola mushumo

Kha ri n̄wale

Ni khou ya u n̄wala tsenguluso ya bugu ye na vhala. Shumisani fureme i re afho fhasi kha u i n̄wala.

Dzina _____

Muñwali _____

Vhaanewa: Ndi vhoneyi? No pfa ni tshi vha takalela? Vho ita uri ni dipfe nga n̄dila ifhio? _____

Puloto: Hu bvelela mini? Zwo vha zwi tshi takadza, u ofhisa, i a nyanyula u i vhala? _____

Ndi tshipida tshifhio tsha mafhungo aya tshine na tshi takalelesa? _____

Ni vhona u nga bugu ya hone ni nga i takalela? Ngani? _____

Ni vhona u nga itshi tshitori tshi na pfunzo? Hu na zwe na guda kha mafhungo aya? _____

Ni nga themendela bugu ya hone kha khonani yanu? Ngani? _____

Nweledzani kuvhonele kwanu malugana na mafhungo aya nga fhungo lithihi fhedzi ni ite na u a nea vhuimo nga n̄aledzi. _____

Kha ri n̄wale

Shumisani maṭaluli, maḍadzisi na maṭanganyi a re zwibogisini na madzina na maiti a inwi muṅe kha u vhumba mafhungo maṭanu.

Maṭaluli	Maṭanganyi	Maḍadzisi
<ul style="list-style-type: none"> • musekene • lulapfu • kudanya • tshipfufhi • tsha kale • tshidala • khulwane • mutshena • vhaswa 	<ul style="list-style-type: none"> • ngauri • naho • zwino • hone • kana • fhedzi • nahone • fhedziha • honeha • zwenezwo 	<ul style="list-style-type: none"> • nga vhuya • nga maanda • nga u ṭavhanya • matshelo • nga u ongolowa • mudini • nga luvhilo • matsheloni • mulovha • zwenezwino • nṭha • madekwe

Kha ri n̄wale

Shumisani masalambuelamurahu a re tshibogisini tsha maipfi kha u fhedzisa mafhungo. Ni kone u talela muthu, vhatu kana dzina ḽine ḽisala ḽa khou amba ngae.

n̄ṅe muṅe	ene muṅe	riṅe vhaṅe	inwi muṅe
yone iṅe		vhone vhaṅe	

Masalambuelamurahu ndi masala ane a vha na mutshila -ṅe. Masala aya a pfi ndi masala a mbuelamurahu ngauri a sumbedza "u humela murahu" ha nyito kha nefhungo kana tshiiwa.

Nda ita mushumo wa ḽivhazwakale nga ..... na ene a ita wawe nga .....

Ro ya lwanzhe ra bambela nga .....

Mukomana wa khonani yanga o dzudzanya phathi nga .....

Ni khou ṭoda u fhedzisa phazili nga .....

Ntsavhutavi yo pfukela seli ha tshiṭangadzime nga .....

Ndi mafhungo mahulwane uri ..... vha pfesese zwine vha tea u ita.

Kha ri ambe

Hu na muthu ane na mu tama vhutshiloni?
Ṭalutshedzani kilasi uri ndi nnyi.

Ṭalutshedzani kilasi uri ndi nga mini ni tshi tama u vha uyu muthu. U na mvumbo dzifhio dzavhuḍi dzine dza mu ita uri a vhe a sa fani na vhaṅwe.

Rerani, ni kha zwigwada zwa vhoiwe, nga phambano vhukati ha nganeavhutshilo na nganeavhutshilomuṅe.

Zwino rerani nga phambano vhukati ha nganea, tshinwalwa tsha dayari na nganeavhutshilo.

Nganeavhutshilo ndi ḷinwalwa ḷine khaḷo muṅwali a ri vhudza nga vhutshilo ha muṅwe muthu muḡivhalea. Nganeavhutshilo i amba nga hune uyu muthu a wanala hone; u kwama hani vhaṅwe ngae; ya mba nga zwidodombedzwa zwawe; nahone i amba nga vhuḍipfi ha muṅwali malugana na muṅwaliwa.

Kha ri vhale

Nelson Rolihlahla Mandela vho bebwa muḡanani u re tsini na Umtata kha ḷa Transkei. Musi vha tshée muṭuku, vho vha na lutamo lwa u vha ramilayo ane a ḡo thusa vhatu musi vha tshi lwela mbofholowo.

Musi vho no fhedza tshikolo, vho gudela digirii ya mulayo. Vho vula ofisi ya vhoramilayo Johannesburg vhe na Vho Oliver Tambo. Vho vha murado wa ANC vha swika he vha nangiwa vha vha phuresidennde wa Youth League ya ANC. Nga murahu vho vha tshanda tsha mphuresidennde wa ANC.

Nga 1962, vho wanwa mulandu wa u fheṭa muvhuso, tsengoni i no pfi Rivonia Trial. Musi we vha haṭulwa vho amba zwi tevhelaho:

“Ndo lwa na tsikeledzo nga makhwa, ndo lwa na tsikeledzo nga vharema. Ndo ṭhonifha lutendo lwa u tenda kha dimokirasi na lushaka lwo vhofholowaho lune khalwo vhatu vhoṭhe vha tshila nga mulalo nahone vha tshi lingana. Ndi lutendo lune nda tama u tshila ndi khalwo nahone nda lu swikela. Fhedziha arali zwo tea u ralo, ndi lutendo lwe nda ḡiimisela u lu fela.”

Vho fhedza miwaha minzhi vhe dzhele. Musi vho no vhofholwa, vho vha muphuresidennde wa Afrika Tshipembe wa u thoma wa murema.

Vho wana pfufho ya *Nobel Peace Prize* nga 1993.

Nobel Peace Prize ndi pfufho i sa fani na dziṅwe ine ya ṅewa vhatu vhe vha ita uri shangoni hu vhe na u tsireledzea, hu vhe na vhudziki kha muṅwe na muṅwe.

Kha ri ñwale

Wanani pfanywa dza maipfi aya af'ho pharani ya mafhungo.

khethwa

ḍiganela

dzangalelo

vhudziki

edana

khandedzo

ṭhaphudza

Kha ri ñwale

Vhalani mbudziso ni kone u ñwala phindulo.

Vho Nelson Mandela vho bebwa ngafhi?

Ndi zwifhio zwifhio zwi vhili zve vha tama u ita vhutshiloni?

Vho Mandela vha amba mini vha tshi ri vho lwa na tsikeledzo nga vharema na nga vhatshena vhuvhili hadzo?

Vha ri tshihulwane kha zwoṭhe ndi uri vhatshu vha tshile vhoṭhe nga mulalo. Ni vhona u nga lutamo lwavho lwo konadzea? Bulani uri ndi nga mini ni tshi ralo.

Vho Mandela vho wana pfufho ya *Nobel Peace Prize*. Ni vhona u nga vho ḍipfa hani musu vha tshi wana pfufho iyi? Bulani uri ngani.

Ndi zwifhio zwine na vho zwi ḍivha nga Vho Mandela nge na vhala ngeneavhutshilo iyi?

Kha ri n'wale

Mafhungo a re zwibogisini a ri vhudza nga mafhungomatsivhudzi ane ra nga a wana tshitorini tsha Vho Nelson Mandela. Nomborani mafhungo a tshi tevhkana nga ngona ya kuvhekanyelwe kwa mafhungomatsivhudzi tshitorini.

Muñwali u gula tshipida tsha tshipitshi tsha Vho Mandela musi wa tsengo ya Rivonia Trial.	
Muñwali u ri sumbedza vhuthu ha Vho Mandela.	
Muñwali u bula dzina la muthu ane a khou n'wala ngae.	
Muñwali u ri vhudza zwe Vho Mandela vha ita musi vho no fhedza tshikolo.	

Kha ri n'wale

Jamal o vha o futelela u tamba nga bola yawe lwe a vho hangwa u sedzulusa mafhungo e a vha o tea u n'walela mudededzi Vho Simpson. Mu lulamiseleni one.

Ni vhe na vhuṭanzi uri mafhungo aya a na maḽederedanzi, zwiḡa zwa u awela, khoma na zwiḡagarukela fhethu ho teaho.

ndi khou tama u tamba bola ya ragibii na khonani dzanga nda kona u ya u vhona brian habana a tshi tamba metshe

hee vhanna ndo hangwa bugu ya tshuriwahaya u swiela muṭa na u vhekanya kamara yanga ngaauri ndo vha ndi tshi khou tamba ragibii

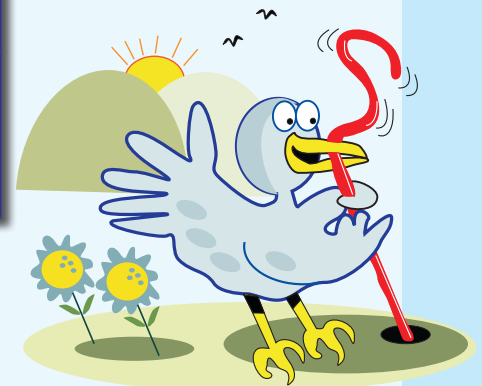

Kha ri n'wale

Livhanyani liambe kana murero muñwe na muñwe na tshalutshedzo ya hone.

U bika nga khulu.	U kovhela ha duvha.
U tshi dza muro wa muvhuda, ranga u ya tshilaloni.	Muthu a tangana na zwithu vhutshiloni, zwi di dzula zwi tshihumbudzo.
U tota tombo.	Mudini hu na lufu.
Ndi tshitaka tshe wa vhona nowa, u di ri i tshe ngomu.	U songo nyadza muthu a sa athu pfesesa hune a bva hone kana nzulele yawe.

Murero ndi mupfufhi, kuambele kwo ḡowelwaho ku tshi buletshedza muhumbulo u re na vhuṭali ngomu. Liambele na lone ndi kuambele, fhedzi maipfi e a shumiswa a amba zwine la amba zwi khagala.

Kha ri ambe

Ndi ngani vhathu vha tshi kungedzela zwithu?

Musi ni tshi kungedzela zwithu, ndi nga mini zwi na ndeme uri ni t̄alukanye vhatsheshelesi kana vhat̄aleli vhanu?

Ni tea u shumisa luambode?

Ni nga shumisa mivhala i no vhonelesa kha khungedzelo?

Bulani uri ngani.

T̄alutshedzani khonani dzanu nga khungedzelo ine na vhona i tshi shuma ni bule uri ndi nga mini ni tshi ralo.

Kha ri vhale

Khungedzelo ri tshila nadzo. Ndivho yadzo ndi u lingedza u ri t̄utuwedza uri ri renge tshinwe tshithu kana ri tende khatsho. U itela u kunga dzangalelo lashu, hu shumiswa maļedere mahulu a re kha zwivhumbeo na saizi (mielo) dzo fhambanaho; na mivhala i no kunga; zwifanyiso zwi songo d̄owelwaho kana zwi sa t̄alukanyiwi; khathihi na maipfi na mafurase a no sengenedza. Vhakungedzeli vha livhisa khungedzelo kha mifuda yo fhambanaho ya vthathu: vhaaluwa, vhaswa, vhatukana, vhasidzana kana vhabebi. Zwigwada izwi zwi pfi ndi zwigwadazwilivhiwa.

Vhana-vha-a-khana

MUTATISANO WA U DIZAINA

KHUNGEDZELO

Dzhenelani mut̄atisano wa u dizaina khungedzelo uri ni kone u wana hedzi pfufho dza mat̄elet̄ele.

DZHENELANI MUTATISANO
HU TSHE ZWINO!

Pfufho ya u thoma: watshi i no d̄ura RI 500 NA tshitake tsha dzibugu dzi no d̄ura R3 000.

Pfufho ya vhuvhili: watshi i no d̄ura RI 000

Pfufho ya vhuraru:
u wana magazini wa
Vhana-vha-a-khana nga
fhedzi.

Ñwana muñwe na muñwe u tea u vhala Vhana-vha-a-khana – magazini u re na pfunzo i sa takadzi zwone wa vhana vha miñwaha ya 10 u swika kha ya 15. Ni nga thusa kha u ita uri magazini uyu u d̄ivhiwe nga vhana vhanzhi nge na dzhenelela mut̄atisanononi wa u dizaina khungedzelo ya magazini.

Mut̄atisano ndi wa vhana vhot̄he vha miñwaha ya 10 u swika kha ya 15. Khungedzelo i tea u vha ya Tshivenda nahone i vhe i mushumo wanu wa vhukuma. I fhelele kha siat̄ari lithihi.

Rumelani khungedzelo yanu kha: Mut̄atisano wa u dizaina khungedzelo ya Vhana-vha-a-khana, PO Box 00000 Johannesburg, 1000 Ni vhe na vhuṭanzi uri no ñwala dzina lanu, miñwaha, dzina la tshikolo tshanu na nomboro ya luṭingo kha khungedzelo yanu.

Kha ri n̄wale

Khungedzelo i n̄walelwa u rengisa tshir̄we tshithu kana u ri t̄uṭuwedza uri ri ite zwiṅwe zwithu.

Sedzani nga n̄ṭha (u sikima) kha khungedzelo iyi ni ambe uri yo n̄walelwa mini.

Ndi maipfi afhio kha khungedzelo iyi ane a vha one ane na thoma u a vhona?

Ndi nga mini e one ane na thoma u a vhona?

Tshigwadatshilivhiwa ndi tshifhio – yo itelwa vhoneyi?

Ndi vhona u nga ndi nga mini ho shumiswa mivhala i no kunga kha khungedzelo iyi?

Ni vhona u nga ndi nga mini maṅwe a mafhungomatsivhudzi o khethululwa kha maṅwe a shumiswa kha zwiwhumbeo zwo fhambanaho na tshibogisi?

Khungedzelo iyi i ita uri ni takalele u dzhenelela muṭaṭisano? Ṭalutshedzani uri ndi ngani.

Bulani uri ngani.

Zwino tshimbizani maṭo (u sikena) dzehenelela muṭaṭisano uyu ngeno no rumela.

Vhathu vha nga wina pfufho dzifhio kha muṭaṭisano uyu?

Hu na zwigwada zwa mirole zwingana? Ndi mirole ifhio?

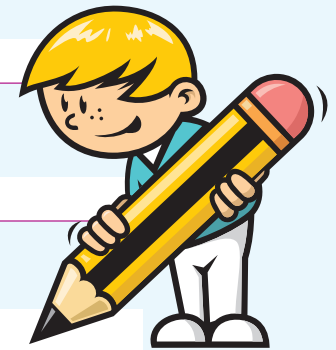
Ni vhona u nga hu ḡo bvelela mini arali na nga dzhenelela muṭaṭisanoni uyu ngeno no rumela mushumo u si waṅu?

Tshitake tsha dzibugu ndi mini?

Sumbedzani uri ndi zwone kana a si zwone naa? Tangedzelani phindulo yanu. Fhasi ha fhungo liṅwe na liṅwe, ambani uri ndi nga mini ni tshi vhona u nga ndi lone kana a si lone.

Muṭaṭisano uyu ndi wa vhana vha no pfana na u n̄wala.	Ndi zwone	A si zwone
Vhana vhothe vha nga dzhenelela muṭaṭisanoni uyu.	Ndi zwone	A si zwone
Vhadededzi na vhone vha nga wina pfufho.	Ndi zwone	A si zwone
Tshiṭori tsha muṅwe na muṅwe we a dzhenela muṭaṭisanoni tshi ḡo anḡadzwa kha magazini.	Ndi zwone	A si zwone

Ni nga sikima maṅwalwa ni tshi sedza nga n̄ṭha ni tshi ṭoḡa muhumbulo u no angaredza mulaedza wao; ni nga sikena maṅwalwa ni tshi ṭoḡa zwidombedzwa zwo tou lumbamaho.

Kha ri n'wale

Dizainani khungedzelo ya
Vhana-vha-a-khana.

Musi ni tshi dizaina khungedzelo yaṅu ni elekanye nga vhathetshesivhavhali vhaṅu, zwine vha zwi takalela kana zwine vha si zwi takalele, luambo lune na tea u shumisa, na nyolo na zwifanyiso zwine na ḑo shumisa.

Khungedzelo yaṅu i vhe yo itelwa vhana vha miṅwaha ya vhukati ha 10 na 15 nahone i tea u vha i tshi takadza, i tshi tsivhudza, i tshi ḑifha.

Ni so ngo hangwa u riwala mepe wa mihumbulo kha bambiri la u vetaveta uri li ni thuse kha u pulana khungedzelo yaṅu. Musi no no riwala khungedzelo yaṅu, humbelani khonani yaṅu a ni dzudzanye yone.

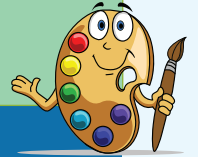
Khungedzelo i itiwa (i dizainiwa) nga nḑilade?

Vhunzhi ha khungedzelo dzi itelwa u kunga vhathu uri vha rene tshibvedzwa. Musi ni tshi ita khungedzelo, ni tea u ḑivha uri ndi ya vhathu vhafhio. Ni tea u ḑivha zwine zwa takalelwa nga vhathu vhane vha nga renga tshibvedzwa itshi zwine vha si zwi takalele.

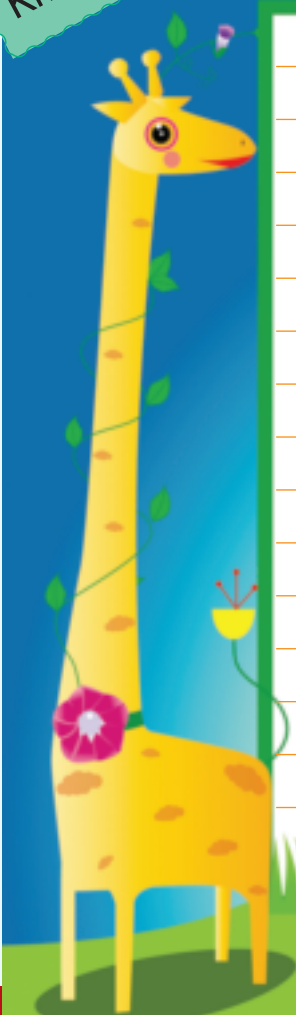
Ri shumisa maipfi, zwifanyiso, mivhala na zwivhumbeo zwi no kunga vhathu. Musi ni tshi dizaina khungedzelo yaṅu ni humbule nga:

Vhathetshesivhavhali: khungedzelo iyi yo itelwa vhonny? Vha na miṅwaha mingana?

- **U kunga:** Ni nga ita mini zwa u ita uri vhathetshesivhavhali vha tame u lavhelesa na u vhala khungedzelo yaṅu.
- **Luambo:** Shumisani luambo lu sa konḑi lune vhathetshesivhavhali vhaṅu vha ḑo lu pfesesa. Ni nga ḑi shumisa luambo lwa tshikhau.
- **Zwikungamaḑo:** Khungedzelo yaṅu i ḑo vha na zwifanyiso, zwinepe kana nyolo? Ni ḑo shumisa mivhala ifhio?

Khungedzelo yaṅu

A large rectangular area with horizontal orange lines for writing, set against a blue background with a white cloud. A red pen is positioned on the right side of the lines.

Kha ri n̄wale

Kha mutevhe we na n̄ewa afho fhasi, nangani ipfi lo fhelelaho li no yelana na pfufhifhadzo dza maipfi idzi (aburivesheni) dze na n̄ewa.

dzina	dzula	liiti	livhudzisi
anathomi	mbalo	livhumbi	dzanda

dzin	
lii	
livhumb	
lipfan	
anat	
livhudz	

Kha ri n̄wale

Dzhenisani tshivhumbeo tshone tsha liitaluli liinwe na liinwe.

1. Ndu iyi ndi (khulu) _____ kha heila.
2. Masindi ndi (seke) _____ u fhira Rabelani.
3. Tshikete tshawe ndi (vhudi) _____ nga maanda.
4. Lusunzi ndi (tuku) _____ kha thunzi.
5. Tshikolo tshashu tsho fhatwa nga 1974. Ndi (kale) _____.

Pfufhifhadzo dza maipfi (aburivesheni) ndi u tukufhadza ipfi. Vhunzhi ha pfufhifhadzo ya maipfi hu thoma nga legeredanzi ha fhela nga tshiga tsha u awela.

Kha ri n̄wale

Itani ndogazwiga mafhungoni a tevhelaho: ni shumise zwiðevhe na khoma fhethu ho teaho.

Ndi khou toða muinwe na muinwe a re kilasini yanga a tshi dzhenela mutatisanoni hu amba Mufumakadzi Vho Nkosi mudededzi washu.

Ri shumisa zwiðevhe musi ri tshi:

- Dovholola zwe muthu a amba kokotolo.
- Ri tshi ambela ipfi ligede - vhudzuloni ha uri ri li shumise li tshi amba zwo ðowelwa ho.
- Shumisa dzina la miswaswo vhudzuloni ha dzina la vhukuma la uyu muthu.

Pfufhifhadzo ya ipfi anat i a shumiswa tshinwe tshifhinga vhudzuloni ha ipfi lo fhelelaho la anathomi.

Ndo wina mutatisano wa u dizaina khungedzelo lune ano maduvha nda vho pfi Rakhungedzelo.

Kha ri ambe

Shumani ni kha zwigwada.

Ṭalutshedzani tshigwada tshaṅu uri risipi ine na i funesa ndi ifhio, thimbanywa dzifhio nahone ndi ngani ni tshi hambula uri zwi a difhesa.

Kha ri vhale

Vhalani khungedzelo i tevhelaho.

ṬHANGELATSHISWITULO YA SWONDAHA

**VHANA!
ILANI
ṬHUMBU
DZI TOU
RWE!**

9 Pickle Road, Pickleville, 000 IIII 222

W

- muesli, mitshelo, yogati na mutoli
- makumba, sosedzhi dza kholomo, maṭamaṭisi o furaiwaho, ngowa dzo giriliwaho na phiriphiri yashu tswuku i no ṭapitela.
- yogati, aisikhirimu na dzhusi ya mitshelo mitetetete.

Mukeguluni

PHIRIPHIRI YO LOVHEWAHO.

R29.95

MUDIFHO!

NGA ṆWEDZI WA ṬHANGULE! 11:00 – 14:00

Kha ri n̄wale

Vhalani mbudziso ni kone u n̄wala phindulo dzadzo.

Ndi ngani khungedzelo iyi yo n̄waliwa? _____

Ndi maipfi afhio kha khungedzelo iyi ane a vha one ane na thoma u a vhona? _____

Ndi nga mini e one ane na thoma u a vhona? _____

Tshigwada tsha vha t̄alelvhathetshelesi ndi tshifhio? N̄walani mafhungomatsivhudzi ane a t̄alusa tshigwada itshi.

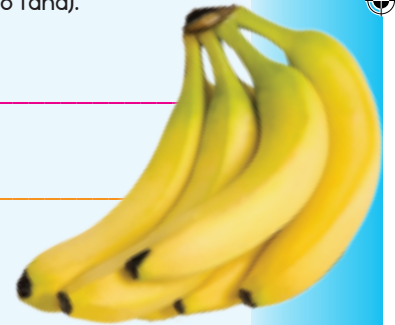
Ndi vhona u nga ndi nga mini ho shumiswa mivhala i no kunga kha khungedzelo iyi?

Ni vhona u nga ndi nga mini mañwe a mafhungomatsivhudzi o khethululwa kha mañwe a shumiswa zwibogisini, kha zwivhumbeo zwi sa fani na zwiñwe zwa n̄aledzi na mivhala?

Khungedzelo iyi i ita uri ni tame zwiliwa zwa Phiriphiri yo Lovhewaho?

Khungedzelo iyi i shumisa alitheresheni (musi mibvumo ye ya vhambela i tshi thoma nga mubvumo u no fana). N̄walani tsumbo i no bva kha khungedzelo.

Ni vhona u nga vhana vha nga la u swika thumbu dzi tshi rwee afha fhethu? Bulani uri ngani?

Kha ri n̄wale

Vhalani zwine Mulalo a khou vhudza Mashudu. Ni kone u n̄wala khasaledzo yavho nga maipfi maambiwa.

Ri nga ya
Mukeguluni ha
Phiriphiri yo
Lovhewaho u ya u la
thangelatshiswitulo,
Mashudu?

Ee, tenda na
badela!

Mulalo a vhudzisa _____

Mashudu a fhindula _____

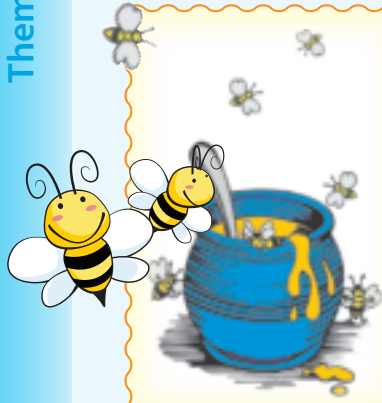
Khungedzelo ya notshi dza mutoli

Kha ri n'wale

No humbelwa u ita khungedzelo ya mutoli muswa wa *Cape fynbos*. Tshigwadatshilivhiwa ndi tsha mirele ya mirwaha ya 10 na 15.

Lavhelesani mafhungo a re afho fhasi. Ni nga kha di shumisa mirwe ya mihumbulo iyi. Swayani nga muvhala wa t̄ada mihumbulo ine na vhona u nga ni do i shumisa. Ni nga kha di shumisa maipfi, mafurase na mafhungo anu inwi mune.

Notshi dza 10 000 dzo kuvhangana dza ita mutoli uyu.

Mutoli wavhuḽi u sa solisei!

Notshi dza Afrika Tshipembe dzo shumesa tshilimo tshino.

U ita kilogireme ya mutoli, notshi dzo fhufha u bva

Johannesburg u swika Cape Town na u vhuya lu no swika malo.

U a ḽifha kha vhurotho na tieni.

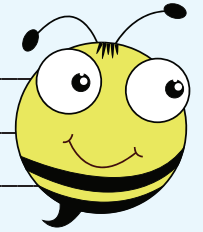
U a ḽifha naho u woṽhe.

Thetshelani vhuṽapiṽapi.

Wo itwa nga notshi dzi re na mutakalo na dakalo.

Kha mitaladzi i si na tshithu, nwalani maipfi, mafurase na mafhungo anu inwi mune ane na do a shumisa kha khungedzelo yanu.

Neani dzina mutoli wanu. Li nwaleni kha khungedzelo yanu nga nṽha. Lingedzani u shumisa alitheresheni kha dzina ili u itela u kunga dzangalelo la tshigwada tsha vhatsheshelesivhavhali.

Zwino shumisani mafhungo aya e na a swaya nga muvhala kha u n'wala khungedzelo yanu kha siatari la seli.

Musi ni tshi khou n'wala khungedzelo yanu ni tea u elekanya zwi tevhelaho:

Tshigwada tsha vhatsheshelesivhavhali – yo itelwa vhoneyi?

Luambo lune na lu shumisa – a lu konḽi ngeno lu tshi shuma? Lu a kunga dzangalelo la muvhali?

Saizi ya maledere ane na do a shumisa – a do fhambana zwi tshi langwa nga maipfi, mafurase na mafhungo o fhambanaho?

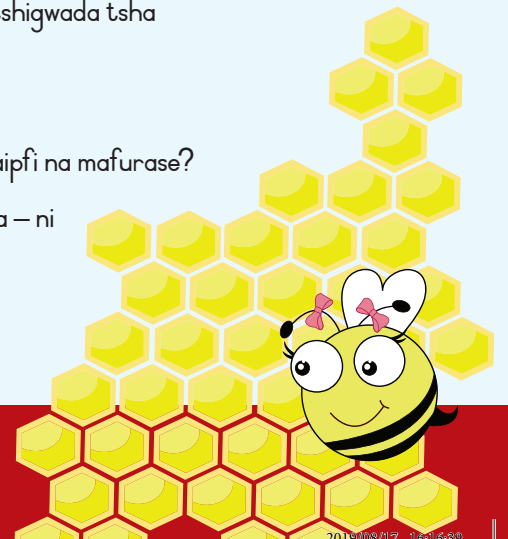
Mivhala ine na do i shumisa – ni do shumisa mivhala ifhio kha u kunga dzangalelo la tshigwada tsha vhatsheshelesivhavhali?

Zwifanyiso zwine na do zwi shumisa kana na ola – ni do zwi vhea ngafhi?

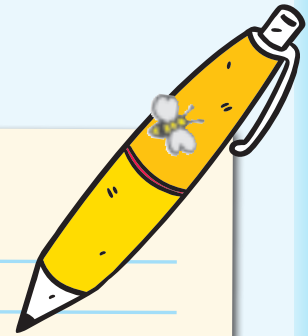
Zwihumbeo zwa tshipentshela zwine na do shumisa – ni do kunga hani maṽo nga maipfi na mafurase?

Mafhungomatsivhudzi anu, ṽhoho ya khungedzelo na zwihumbeo zwa tshipentshela – ni do zwi vhea ngafhi?

Musi ni sa athu n'wala khungedzelo yanu, i pulana kha bambbiri.

Ni vhe na vhuṭanzi uri mafhungo aṅu a a kunga na u sa konḁa. Musi no no fhedza u ṅwala, humbelani muṅwe muthu a i vhalulule, a ṭahise mihumbulo, arali zwo tea, a i dzudzanye (lulamise).

A large yellow notepad with blue horizontal lines and a perforated left edge. A cartoon bee is on the left side of the notepad.

Kha ri ṅwale Itani fhungo zwaḁo nga ḁiṅwe na ḁiṅwe ḁa maipfi haya.

takadza _____

ḁifha _____

mutakalo _____

dakalo _____

Fhungo zwaḁo ndi fhungo ḁi re na davhi ḁiṭhihi fhedzi, hu na ṅefhungo muthihi na nyito.

Tsumbo:

Mutoli wa maṭhakheni wo rengwa vhukuma.

ṅefhungo

nyito

Kha ri ambe

Phambano vhukati ha zwi no khou sumbedzwa baisikoponi na zwe zwa bvelela thyetha ndi ifhio?

No no vhuya na ya thyetha?

Arali no no ya, no vhona mini?

Talutshedzani tshigwada tshanu kana kilasi nga litambwa le na li talelela ni lingedze u vha tutuwedza uri vha li talelevo.

Kha ri vhale

Vhana u mona na lifhasi lothe vha a diphina nga tano la *Pippi Longstocking*. Miwahani i si gathi yo fhiraho, vhana vha Johannesburg vho vha na mashudu a u kona u talelela tano ili. Lavhelesani khungedzelo ni vhone uri ndi nga mini tano la *Pippi Longstocking* li tshi mvumvusa vhukuma.

Seani u swika mbabvu dzi tshi vhavha

O VHUYA NGE A FUNESWA!

Thyetha ya Vhana ya Lushaka i a dikukumusa musi i tshi divhadza uri tshifhinga tsha *Pippi Longstocking* tsho swika, lungano lwa vhana lu no seisa. Litambwa ili li do sumbedzwa nga tshifhinga tsha holodei ya zwikolo ya Phaseka, u thoma nga la 7 la Thafamuhwe.

Pippi ndi musidzanyana a no takadza nga maandla a no dzula nduni inwevho, e na bere na thoho ya tshifuwo. Zwiito zwa Pippi zwi sa divhalekani (zwa u silinga) zwi a seisa nga maandla, fhedzi zwi a ita zwi tshi mu dzhenisa khakhathini! Vhana vha a takalela vhukuma u vhona uri u do fhelela ngafhi.

Ndi muthu a no funea, nahone vhana vhothe vhane vha vhona litambwa lawe vha tama u vha Pippi. Musi tano lo no fhela vhana vha gidimela laiburari u ya u wana bugu ya *Pippi Longstocking*. Arali ri tshi tou zwi amba zwavhudi, Pippi ha nyalei.

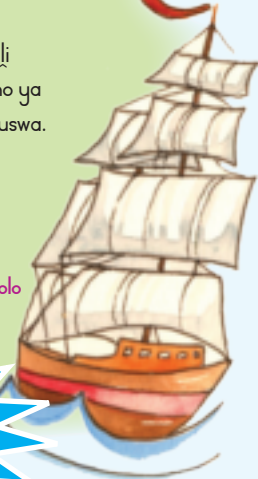
Nyimbo dzi no imbiwa, mitshino na u diphina nga vhutshilo ndi zwithu zwine zwa ita uri tano ili li funeswe nga vhana. Idani ni tve na Pippi, thoho yawe, ri sa hangwi Vho Nilsson, na bere yavho ya tshifuwohaya. Idani ni vhone musi avha vhothe vha tshi diphina lunzhilunzhi nga vhutshilo vhuswa.

U bva nga la 7 Thafamuhwe u swika nga la 16 Lambamai

Litambwa la *Pippi Longstocking* li do sumbedzwa ngei kha Thyetha ya Vhana ya Lushaka, 3 Junction Avenue, Parktown, Johannesburg. Nga tshifhinga tsha musi zwikolo zwo vula, hu tambwa vhukati ha vhege nga 09:00 na nga 10:30. Musi zwikolo zwo vala hu tambwa nga Musumbuluwo u swika Mugivhela nga 10:30 na nga 14:30.

U buka (u vhaledza) nga tshigwada na luafhulelo lwo itelwaho zwikolo, zwi hone.

Kha ri n̄wale

Vhalani mbudziso ni kone u n̄wala phindulo dzadzo.

Ndi ngani khungedzelo iyi yo n̄waliwa? _____

Ndi maipfi afhio kha khungedzelo iyi ane a vha one ane na thoma u a vhona? _____

_____

Ndi nga mini e one ane na thoma u a vhona? _____

Tshigwada tsha vhaṭalelvhathetsheshelesi ndi tshifhio? N̄walani mafhungomatsivhudzi ane a ṭalusa tshigwada itshi.

_____

Ndi vhona u nga ndi nga mini ho shumiswa mivhala i no kunga kha khungedzelo iyi?

_____

Ni vhona u nga ndi nga mini maṛwe a mafhungomatsivhudzi o khethululwa kha maṛwe a shumiswa zwibogisini, kha zwivhumbeo zwi sa fani na zwiṛwe zwa ṅaledzi na mivhala?

_____

Wanani mafhungo ane a lingedza u ni ṭuṭuwedza uri ni ye u ṭalela ṭano ili ni a n̄wale hafha:

_____

Ni vhona u nga ṭano ili li a seisa nga maanda? _____

_____

Liṭambwa la *Pippi Longstocking* lo no vhuya la ṭaniwa afho thyetha? Bulani uri ni zwi divha nga mini.

N̄walani mafhungo ni tshi amba zwine na vhona liṭambwa la *Pippi Longstocking* li tshi amba ngazwo.

_____

Ṭalutshedzani uri liṭurase la "u do fhelela ngafhi" la amba.

_____

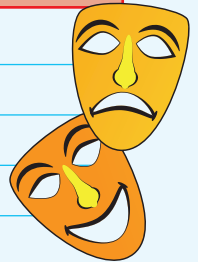
Kha ri n'wale

Ni khou ya u n'wala khungedzelo ya litambwa la tshikolo. Ndi mafhungo mahulwane uri khungedzelo yanu i tea u tutuwedza vhatu uri vha de t'anonni la hone, ngauri ni khou toda u kuvhanganya masheleni a vhana vha re vha holef'fali.

Shumisani ma'we a maipfi aya, mafurase na mafhungo kha khungedzelo yanu. Ni ite na u n'wala mihumbulo yanu, kha mitaladzi i re fhasi ha mutevhe.

tshitori tsha matakadzambilu	vhatambi vha sa takadzi zwone
mufhindulano u no nyanyula	miswaswo
tshibulebule	vhukonani
lufuno lu tanzwa mbilu	thasululo i no rudza mbilu
tano la muta wot'he	5 – 8 Khubvumedzi

Musi ni tshi khou n'wala khungedzelo yanu ni vhe na vhu'anzani uri ni dzhenisa zwi tevhelaho:

- Dzina la litambwa lo n'walwa nga maledere madenya, matswu a mivhalavhala (ni tea u nea litambwa lanu t'hoho)
- Ndi vhonnyj vhane vha khou tamba litambwani
- Litambwa li do tambelwa ngaf'hi
- Deithi, d'uvha na zwif'inga zwa mat'ano
- Thalutshedzo pfuf'hi ya uri litambwa ili li amba nga mini
- Kubukele

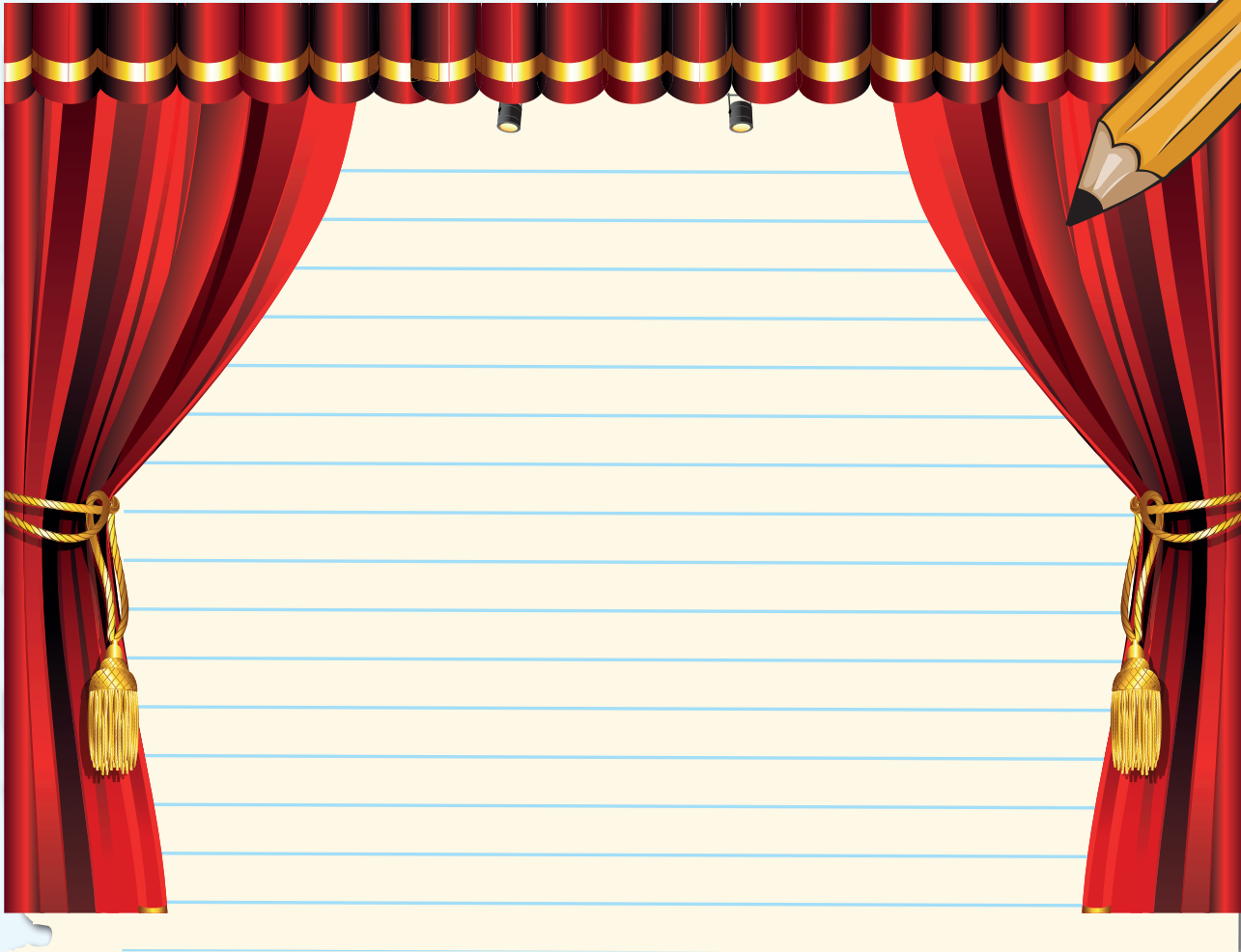

VHUSEVHEDI:

- Shumisani luambo lu sa kondi ngeno lu tshi shuma.
- Vanganyani saizi ya maledere ane na do a shumisa kha maipfi, mafurase na mafhungo o f'hambananaho.
- Nangani mivhala i no kunga ma'oto.

- Zwifanyiso zwine na do gera kana na ola zwi tea u vhudza vhatu uri ndi litambwade.
- Shumisani zwivhumbeo zwa tshipentshela, zwi do shuma kha u kunga ma'oto uri a sedze maipfi na mafurase a re na ndeme.
- Kudzudzanyelwe kwa khungedzelo yanu ku tea u kunga ma'oto a vhatu nahone ku tshi yelana na zwine na khou kungedzela.

Musi ni sa athu n̄wala khungedzelo yaṅu, i pulaneni kha bammbiri. Ni vhe na vhuṅanzi uri mafhungo aṅu a a kunga na u sa konḡa. Musi no no fhedza u n̄wala, humbelani muṅwe muthu a i vhalulule, a ṭahise mihumbulo, arali zwo tea, a i dzudzanye (lulamisa).

Kha ri n̄wale

Tangedzelani liiti ni dovhe ni dovhe ni liḡadzisi fhungoni liṅwe na liṅwe kha a tevhelaho. Ni kone u bula uri liḡadzisi li ṭalutshedza kuitelwe kwa nyito, hune nyito ya khou bvelela hone, kana tshifhinga tshine nyito ya bvelela ngatsho.

Tsumbo: Jane a vhala manweledzo a liṭambwa la *Pippi Longstocking* nga u ṭavhanya. Nga u ṭavhanya li ṭalutshedza uri nyito yo bvelela hani. O vhala manweledzo nga nḡilade? Nga u ṭavhanya.

Malindi o ṭuwa nga u ṭavhanya.

Liṭambwa la *Pippi Longstocking* lo tambwiwa nga madekwana.

Ro ḡiphina nga maanda nga liṭambwa lwe ra vhanda zwanda nga manyanyu.

Ro ya u ṭalela liṭambwa mulovha ro ṭuwa nga bisi.

Kha ri ambe

No no vhuya na dzhena mutatisanoni? Arali zwo ralo, tlatshedzani tshigwada tshanu zwe na wina. Arali zwi songo ralo, tlatshedzani tshigwada tshanu zwine na nga tama u wina mutatisanoni wo ralo.

Tshikolo tsha hanu tshi na dzikhomphyutha? Arali tshi nadzo, ni a ya kilasini dza u guda khomphyutha? Tlatshedzani tshigwada tshanu.

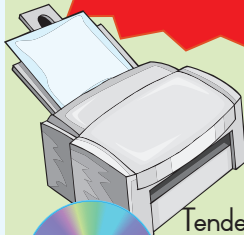
Arali ni si na khomphyutha tshikoloni, tlatshedzani tshigwada uri ndi nga mini zwi na ndeme uri ni vhe nadzo tshikoloni tshanu.

Kha ri vhale

Mutatisano wa khomphyutha wa Brain Box

Winelani tshikolo tshanu
khomphyutha!

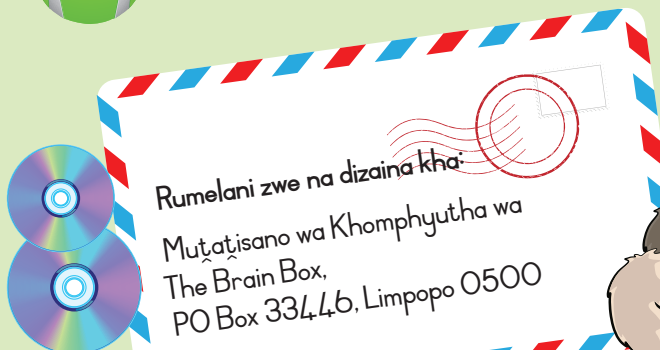
Tshikolo tshanu tshi nga vha na mashudu tsha wina khomphyutha ya muṅe (pc) ya Brain Box i no dura RIO 000, ho ingwa nṅha u thireniwa nga vha HANDS-ON Computers.

Ri khou ṭoda inwi kana kilasi yanu ni tshi dizaina khomphyutha. Itani tshimangadzo! A zwi vhuji zwa konḡa!

Tendelani thalukanyo yanu i tshi pelevhela nalo! Sikani khomphyutha ine ya ḡo ita uri vhutshilo hanu vhu takadze na u ḡifha!

Zwine na tea u ita ndi u ola tshifanyiso tshi sa kondi ni tshi kungedzela khomphyutha yanu. Kha kungedzela iyi ni ri vhudza uri khomphyutha yanu i kona u ita zwifhio. Khomphyutha ine ya vha yone ya vhukumakuma nahone i tshi nyanyula i ḡo wina! Ni songo hangwa u shumisa nḡila dza u ita kungedzela dze na guda.

Zwinoha, vhagudi na vhadededzi, dzhenani fhasi ni shumise maluvhi anu! Dobani penisela na khirayoni ri thome. Mutatisanoni hu dzhenwa nga kilasi kana mugudi nga eṅhe.

Ni songo hangwa u ṅwala dzina ḡanu na ḡirese ya tshikolo tshanu.

Kha ri ñwale

Fhindulani mbudziso idzi.

Shumisani khiyi iyi kha humbula uri ni do thikha tshibogisini tshifhio:

1 = nga maanda/kanzhi; 2 = zwiṭukuṭuku/tshirwe tshifhinga; 3 = na luthihi	1	2	3
Ni a takalela zwa khomphyutha?			
Bulani uri ngani:			
Ni na vhukoni ha khomphyutha?			
Ni vhona u nga khomphyutha dzi na mushumo kha vhana vha tshikolo?			

Lavhelesani muṭaṭisano – pfufho yayo ndi vhugai?

Ni tea u ita mini uri ni dzhene kha muṭaṭisano uyu?

Hu khou kungedzelwa mini?

Khungedzelo iyi yo livhiswa kha vhonny?

Ni nga dzhena kha muṭaṭisano uyu? Bulani uri ndi ngani.

Ndi nnyi a no khou lambedza muṭaṭisano uyu?

Kha ri ñwale

Fhedzisani mafhungo a tevhelaho. Shumisani mañwe a maipfi a re tshibogisini uri a ni thuse.

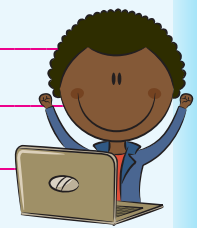
a zwo ngo ḍowelwa	u humbulela		tshithu tshiswa tshi songo ḍowelwaho	pulane	takalela
u sa mangadza	u sika	tshiswa tshi si tsha u kopela	u sa anza	u shumisa muhumbulo	u elekanya

U dizaina tshithu zwi amba _____

Tshithu tshine tsha vha tshimangadzo ndi _____

Tshithu tsha vhukumakuma ndi _____

Thalukanyo yanu ndi zwine zwa ita uri ni _____

Kha ri n̄wale

Talani mitalo ni tshi livhanya mafurase a re kha tshanda tsha monde na t̄halutshedzo dzao dzi re kha tsha ūla.

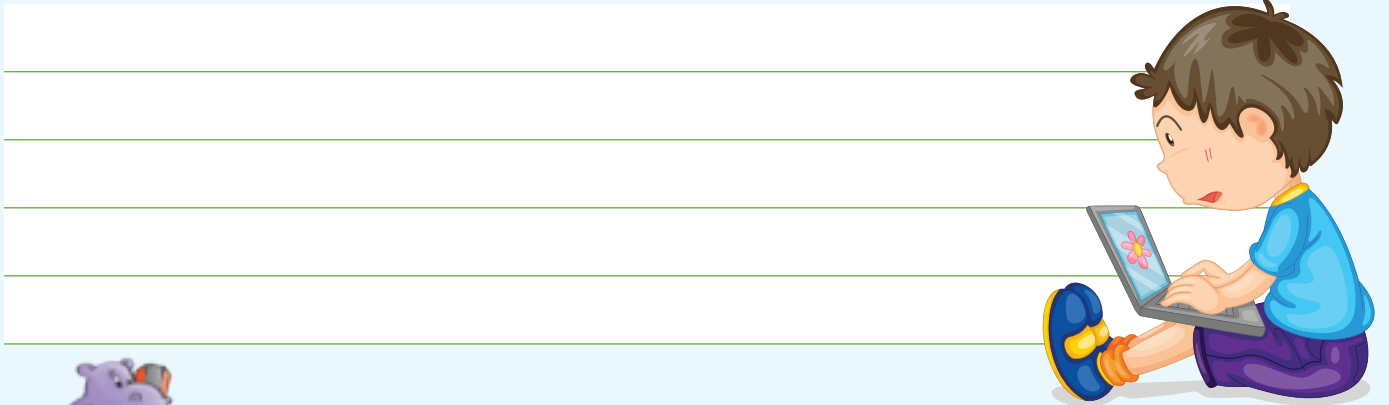
u finya dza khwaṭha		u t̄angana na zwi konḡaho
u fhufha vhavhili vha sera		u penga
u sela nga lu no bvuda		u tshina nga dakalo
u fhira dzi tshi hamiwa		u shuma nga nungo dzot̄he
u fara ludongo nga hu fhisaho		zwithu a zwi tshimbili zwavhudi

Kha ri n̄wale

No humbula u dzhena kha muṭat̄isano wa *Brain Box Computer*.

Humbulani nga lushaka lwa khomphyutha ine na khou humbula u i vhumba. I do ita mini? I do vha yo tou itisa hani? Ni elelwe u ita uri khomphyutha yanu i fhambane na dziṛwe nahone i nyanyule. Zwino i t̄alutshedzeni.

Kha ri n̄wale

Fhedzisani mafhungo aya nga u n̄wala liiti lone.

Vhana vha Gireidi 5 vha na khomphyutha mbili dzi no vha _____ . (thusa/thusela)

Mila na Mathapelo vha na khomphyutha dzine vha dzi _____ . (shumisa/shumela)

Vhaiwe vha vhadededzi vhashu vha ri _____ khomphyutha (gudisa/gudela).

Vhunzhi ha vhatukana na vhasidzana vha _____ mitambo ya khomphyutha (funesa/funisa).

Khomphyutha ya tshikoloni tshashu ya kalekale i kha gi _____ na namusi (shuma/shumana).

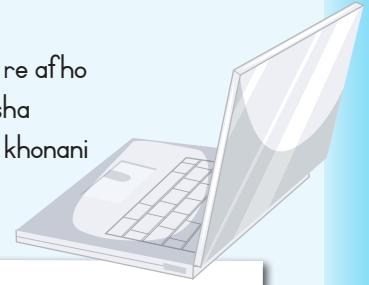

Duvha:

Kha ri n'wale

Pulana ni ite kungedzela ya khomphyutha tshikhalani tshi re afho fhasi. Ni songo hangwa u dzhenisa na tshifanyiso (nyolo) tsha khomphyutha! Musi no no fhedza kungedzela yaṅu, if'heni khonani yaṅu a i lavhelese na u i dzudzanya arali zwo tea.

A large sheet of white paper with blue horizontal lines, resembling a notebook page, intended for writing.

MUDEDEDZI: Tsaino

Duvha:

Mutevhemuoli

NDI A KONA	😊	☹️
u amba nga nganea		
u topola muanewa, puloto na mulaedza		
u vhala zwe zwa tumbulwa kha nganea		
u fhindula mbudziso dzo tou lumbamaho		
u amba nga thoho		
u topola muhumbulo		
u nwala phara i re na thoho na mafhungomatikedzi		
u nwala manweledzo		
u livhanga maipfi na zwine a amba		
u shumisa masala a vhushaka		
u topola thalutshedzo dza mafanyisi		
u vhala tsenguluso		
u rera nga vhaanewa, puloto na fhethuvhupo zwa bugu		
u nwala mafhungo ndi tshi shumisa maipfi a no bva kha phara		
u nwala tsenguluso ndi tshi shumisa fureme		
u topola maiti a re kha tshifhinga tsho fhiraho		
u shandula maiti a re kha tshifhinga tsho fhiraho a vha kha tshifhinga tsha zwino		
maiti		
u nwala mafhungo ndi tshi shumisa mapfanisi one		
u paɖula maipfi a bva madungo		
u amba nga dayari		
u vhala tshinwalwa tsha dayari		
u rera na u topola phambano vhukati ha nganea, nganeavhutshilo na tshinwala tsha dayari		
u topola tshifhinga tsho fhiraho na maɖumi		
u shumisa maɖaluli, maɖadzisi na maɖanganyi kha u vhumba mafhungo		
u shumisa masalambuelamurahu		
u vhala nganeavhutshilo		
u topola pfanywa		
u topola mihumbulomitikedzi kha phara		
u wana thalutshedzo dza maipfi na mafurase		
u bula muhumbulo wanga		
u nwala nganeavhutshilo		
u vhekanya mafhungomatsivhudzi		
u shumisa zwiga zwa u vhala		

	😊	☹️
u shumisa mirero na maidioma		
u amba nga zwipiɖa zwa khungedzelo		
u rera nga khungedzelo		
u vhala khungedzelo		
u fhindula mbudziso dzo tou lumbamaho dzi no kwana khungedzelo		
u sikena khungedzelo		
u pulana, u sika na u dzudzanya khungedzelo		
u topola thukhufhadzo ya maipfi		
u nwala zwivhumbeo zwone zwa maɖaluli		
u ita ndongazwiga mafhungoni ndi tshi shumisa khoma na zwiɖevhe		
u amba na tshigwada tshanga nga risipi		
u nwala mafhungo sa maambiwa		
u ita khungedzelo ndi tshi shumisa maipfi na mafurase o tou lumbamaho khathihi na maipfi na mafurase a nɛe muɛe		
u nwala mafhungozwao		
u amba nga phambano vhukati ha filimu na tano		
u amba nga tano le nda vhuya nda talela khathihi na u tuɖuwedza tshigwada tshanga uri tshi li talelevho.		
u thalutshedza thalutshedzo dza mafurase		
u topola maiti na maɖadzisi		
u amba nga ndeme ya khomphyutha		
u livhanya mafurase na maipfi		
u topola thalutshedzo dza mafurase		
u nwala thalutshedzo pfufhi		
u fhedzisa mafhungo ndi tshi shumisa maiti one		

Z**W****i****r****e****n****g****o****m****u**

Thero ya 6: Mañwalwa a tshakatsbaka

Zwiřori Themo ya 3: Vhege 5 - 6

81 Lungano lwa Namibia 36

U amba na nga lungano.
U ita litambwa la lungano.
U vhala lungano.
U fhindula mbudziso dzo tou lumbamaho dzi no kwama lungano.
U wana uri lungano lu amba nga mini o sedza thoho yalwo.
U sikima lungano.
U topola alitheresheni na kushumiselwe kwa nyambahunzhi.
U țalutshedza uri zwifanyiso zwi khwařisedza.
kupfeselele nga ngila ifhio.
U wana mibvumo i no itwa nga zwipuka.
U țahisa mihumbulo.
U țalukanya kushumiselwe kwa zwiđevhe.
U livhanya țhalutshedzo dza mafurase na maipfi.

82 Zwiñwe hafhu nga phukha na zwickhokhonono 38

U shumisa tshati kha u pulana phara ya u țalutshedza.
U ñwalulula mafhungo e kha maambelwa.
U vhumba mbudziso dzi tshi bva kha zwitatamennde.

83 Lungano lwa Tshivenda 40

U anetshela tshigwada tshitori.
U vhala lungano lwa Tshivenda
U fhindula mbudziso dzo đisenđekaho nga lungano.
U wana mihumbulo muhulwane wa lungano.
U wana vhaanewa vhaulwane vha lungano.
U wana pfunzo ya lungano.
U livhanya maipfi na țhalutshedzo dzao.

84 U țalutshedza zwipuka na vhathu 42

U ñwala phara mbili dza u țalutshedza dzi amba nga luaviavi na ñowa a tshi shumisa maipfi e a ñewa.
U livhanya maidioma na țhalutshedzo dzao.
U shumisa pulane kha u ñwala phara ya u țalutshedza i no amba nga khonani yawe.
U ñwala tshirendo tsha tshipuka ndi tshi shumisa mafanyisi.

85 Zwiřori zwa u takadza 44

U rera nga tshitori tshi re kha khathuni.
U ita litambwa la tshitori e kha tshigwada tshawe.
U vhala lungano lwa Tshaina na lwa India
U fhindula mbudziso dzo tou lumbamaho dzi no kwama zwiřori.
U topola vhaanewa zwiřorini.
U wana uri zwiřori zwi khou bvelela ngafni.

U wana pfunzo dza zwiřori.
U țahisa muhumbulo.
U nweledza tshiithihi tsha zwiřori.

86 Lungano lwa ñwe muñe 46

U shumisa mepe wa mihumbulo a tshi pulana u ñwala lungano.
U shumisa mepe wa mihumbulo na țhohwana a tshi pulanela u ñwala lungano.
U țuma mafhungo ndi tshi shumisa mațanganyi.
U shumisa madzina vhukuma vhuimoni ha masala.
U topola madzina zwao na madzinamaiti.

87 Tshitori tsho shandeaho 48

U rera e kha tshigwada tshawe nga ndeme ya u vha na vhuđifhinduleli na u țanganedza vhuđifhinduleli ha zwiito zwawe.
U vhala lungano.
U fhindula mbudziso dzi no kwama tshitori.
U țahisa muhumbulo wawe.
U topola vhaanewa vha re tshitorini.
U wana pfunzo ya tshitori.
U țalutshedza zwine lifurase la "tshiđodzimare" la amba.
U livhanya mafurase na maipfi e a shumiswa tshitorini.

88 Luambo 50

U țuma mafurase na țhalutshedzo dzao ndi tshi vhumba mamethafore.
U talela maambahunzhi a re one.
U bula uri mafhungo ndi magarukela naa kana ndaela.
U ñwalulula phara a tshi shumisa ndongazwiga dzone.
U ñwala phara mbili ndi tshi shumisa mațumi.

Mañwala a u tsivhudza Themo ya 3: Vhege 7 - 10

89 Mutsho 52

U amba nga phambano vhukati ha mutsho na kilima.
U vhala mañwalwa a no amba nga mutsho.
U fhindula mbudziso dzo tou lumbamaho dzi no kwama mañwalwa.
U ñea phara thoho.
U livhanya maipfi na zwine a amba.

90 Mutsho vunduni la hashu 54

U ita mepe wa mihumbulo u no kwama mutsho.
U shumisa mepe wa mihumbulo kha u ñwala phara dzi no amba nga mutsho.
U topola maiti na mafhambanyi mafhungoni zwao.
U țanganya mafhungo ndi tshi shumisa mațanganyi.

91 Mutsho wo kalulaho 56

U rera nga mithathabo na phenyo.
U vhala phara i no amba nga mvula ya mithathabo na phenyo.
U fhindula mbudziso dzo đisenđekaho nga phara.
U saukanya nyolo ya mutsho.
U shumisa nyolo kha u sumbedza zwivhangani na mvelelo.
U livhanya mutevhe wa maipfi na maipfi a no amba zwithihi nao a re kha phara.

92 Mutsho na mvula 58

U shumisa nyolo kha u dubekanya mafhungomatsivhudzi.
U ñwala phara dzo đisenđekaho nga nyolo.
U ñwala mafhungo a tshi shumisa homonimi.

93 Mañwe hafhu nga mutsho 60

U amba nga phambano ya mutsho kha zwifhinga zwo fhambanaho zwa ñwaha.
U rera nga mutsho une a u funesa na une a si u funese.
U vhala phara i no amba nga mutsho na mađi.
U livhanga maipfi na zwine a amba.
U vhala phara a fhindula mbudziso.
U bula mihumbulo wawe.
U ñwala phara ndi tshi bula mihumbulo yawe.
U talela madzinamaiti mafhungoni.

94 U ñwala nga mutsho 62

U livhanya zwifanyiso na zwithu.
U ñwala phara i no amba nga mutsho.
U topola masala.
U ñwala mafhungo ndi tshi shumisa masala.
U ñwala mafhungo ndi tshi shumisa maipfi a anamatopia.

95 Mvumbo ya mutsho 64

U rera nga zwi no kwama mutsho musi e kha tshigwada tshawe.
U thetshelwa khasho ya mutsho na u ita muvhigo wawe ene muñe
U vhala mepe wa mutsho.
U fhindula mbudziso dzi no kwama mepe wa mutsho.
U bvumba mutsho.

96 U sedza mutsho lwa u fhedza 66

U ita mepe wa mihumbulo wa mvumbo ya mutsho.
U ñwala muvhigo wa mutsho a tshi shumisa mepe wa mihumbulo.
U dzudzanya liñwalwa.
U topola maiti na mađadzisi fhungoni.
U ñwala mafhungo ndi tshi shumisa madzina a khumbulelwa.
U ñwala mafhungo ndi tshi shumisa maipfi a re na mupeleto muthihi ngeno a tshi amba zwo fhambanaho.

Kha ri ambe

Ni kha ǀi elelwa lungano lwe na vhuya na lu vhala kana na tou lu pfa? Anetshelani tshigwada tshanu lungano. Ni kone u ita litamba la lungano ulu na tshigwa tsha vhoiwe ni tshi li tanela kilasi.

Tshinda i mutshilani

"kuvhanganani u mona na nne maswole" ndi Vho Nda u vha no ralo. "I tsini na u shoma, ri tshi lwa na muvhuso wa zwikhokhonono. Vhu nga hu nne mulangammbi (dzhenerala), ndi do ni ranga phanda ri tshi tasela. Musi ri sa athu thoma, nothe ni tea u pfesesa ndila ine ra do lwa ngayo." Ha mbo sendela tholo, noni na phunguhwe zwo pangula ndevhe uri zwi pfesese. "Ri vahulwane khazwo zwikhokonono hezwi," hu amba Vho Nda u. "Fhedziha, maswina ashu a ri fhira nga kule siani la tshivhalo tshao. Ri so ngo a pfela vhuṭungu na luthihi. Ri tea u tasela ra vha phusukanya vhothe."

Dzhenerala Vho Nda u vha tsitsa ipfi vha hevhedza, u itela uri hu vhe vhaofisiri vha mmbi fhedzi vha no vha pfa. "Zwino ni mpfe ni mpfesese, ngauri heyi ndi yone pulane yashu khulwane. Ni vhudze maswole anu uri maṭo avho a dzule e kha nne tshifhinga tshothe musi ri nndwani. Vhu nga ndi tshi do vha ndi phanda, ndi do kona u vhona uri ri khou kunda naa kana ri khou kundwa. Arali ri tshi khou kunda ndi do imisa mutshila wanga wa leleda muyani. Arali maswole a nga vhona mutshila wanga wo ima ngauralo, vha lwe vha

tshi ya phanda. Fhedziha, arali ri tshi khou kundwa, ndi do tsitsa mutshila. I do vha tsivhudzo ya uri ri rembuluwe ri shavhe."

Nangoho tholo, noni na phunguhwe zwa thetshesela vhukuma musi zwi tshi newa ndaela. Dza enda dzi tshi vhudza manwe maswole mulaedza uyu. Vho Nda u vha mbo nwehuwa; vha divha uri maano avho ndi mahulu.

Tshe vha si tshi divhe ho vha uri matsina, maluvhani a re henefho tsini, ho vha ho dzumbama notshi ye ya pfa zwothe zwe zwa vha zwi tshi khou ambiwa. Iyi notshi ya mbo tuwa yo hwalala ya ya ya sevha zwiwe zwikhokhonono mafhungo e ya pfa.

Vho Nda u vha vhomba, ngou ya lidza lufhalafhala, nndwa khulu ya thoma. Zwo dzhia tshifhinga masia aya mavhili a tshi lwa u lingana. Generala Vho Nda u, mutshila u ntha muyani, vho sumbedza u vha murangaphanda wa vhuṭali, gomane ya zwipuka ya zhaka i tshi ya phanda.

"Zwi tshi ya, zwi tshi ya, zwa tou vha khagala kha mulangammbi wa zwikhokhonono uri muvhuso wawe u do wa. A lavhelesa notshi a ri, Tshifhinga tsho swika."

Ndi one mipfi e notshi ya vha yo lindela u pfa one eneo. Yo vha i tshi divha zwine ya fanela u ita na uri zwi do itwa ngafhi! Khathihhi fhedzi, ya vha yo tuwa ngeno nndwa i tswuku. Hu si kale ya mbo wana hune Vho Nda u vha vha hone, ya nwehuwa musu i tshi divhekanya. "Tshinda i mutshilani!" ya vhidzelela, zwenezwi i tshi luma Vho Nda u uri vha divhe vhatu. A hu na na muthihi wa phukha idzi we a zwi vhona kana a zwi pfa musu notshi i tshi zitamedza Vho Nda u. Zwe dza vhona ho vha mutshila wa murangaphanda wavho we khathihhi fhedzi, wa mbo di fhasi nyaṭha. Dza mbo di zwi talukanya zwavhudivhudi uri zwi amba mini: Shavhani! Ha mbo vha u kunda ha zwikhokhonono nge notshi ya vha tholi maluvhani nndwa i sa athu na u thoma.

Kha ri n'wale

Lavhelesani t̄hoho ya lungano ulu. Rerani na tshigwada tshanu malugana na uri lungano ulu lu do amba nga mini ni n'wale phindulo yanu.

Ni kha di elelwa uri ri tshimbidza maṭo (u sikima) kha maṅwalwa ri tshi itela u wana muhumbulo wa u angedza mafhungo? Zwino itani zwenezwovho na kha lungano ulu, ni kone u n'wala zwine na vhona i pfunzo ya tshitori itshi.

Ndi nga mini Vho Nda u vho humbula uri phukha dzi do kunda nndwani?

Ndi nga mini phukha dzo fhedza dzo kunda?

Ndi nga mini Vho Nda u vho wisa mutshila?

Ndi nga mini notshi yo zwi kona u thetshesela pulane ya nndwa?

Ni vhona u nga t̄hoho ya lungano ulu i a seisa? Bulani uri ngani?

Figara ya muambo, i re afho fhasi, ine muṅwali a i shumisa mafhungoni aya, ndi ifhio? "... zwenezwi i tshi luma Vho Nda u vha divhe vhathu."

Talutshedzani uri zwifanyiso zwi ni thusa nga ndilade uri ni kone u pfesesa lungano ulu.

Maṅwalwa aya a ri vhudza uri Vho Nda u vha vhomba ngeno ndou yo lidza lufhalafhala. Notshi i ita muungode? Phunguhwe yone i ita muungo ufhio?

No diphina nga lungano ulu? Bulani uri ngani.

Maipfi a no ri zwi do itwa ngafhi o n'walwa a sa fani na maṅwe. O n'walwa o sendama. Ni vhona u nga ndi ngani muṅwali o ita ngauralo?

Kha ri n'wale

T̄halutshedzo dza maipfi kana mafurase e a shumiswa kha lungano ulu khedzi. Wanani maipfi kana mafurase adzo.

maswole ..... u thetshesela nga vhuronwane .....

mmbi ..... nndwa yo vha i khulu .....

mutsivhudzi ..... mwemwela .....

Zwiwwe hafhu nga phukha na zwikhokhonono

Themo ya 3 – Vhege 5-6

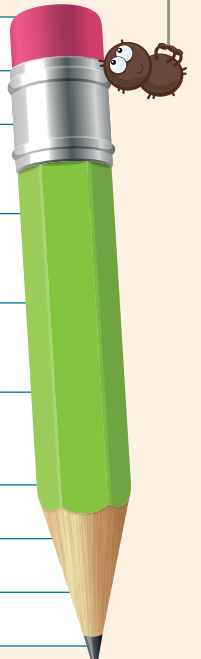

Kha ri nwale

Ni khou ya u nwala pharathalutshedzi i no amba nga khonani yaṅu. Fhedzi tsha u thoma, musi ni sa athu nwala phara ya u fhedza, ni tea u thoma nga u ita pulane.

Fhedzisani tshati iyi. Ni elelwe u shumisa maṅaluli a u ṭalutshedza musi ni tshi ṭalutshedza iyi khonani yaṅu.

Dzina la khonani yaṅu	
Muvhala wa maṅo na mavhudzi	
U na vhulapfu vhungafhani (ndi mulapfu kana ndi mupfufhi)	
Mbondlo ya muvhili i no ita uri a si timatimise (Ndi zwifhio zwi no ita uri a si fane na vhanwe vhatu?)	
Ndi zwifhio zwine khonani yaṅu a ita zwi no kunga maṅo a vhatu?	
Ndila ine khonani yaṅu a amba ngayo (nga u ṭavhanya, nga u ongolowa, a tshi pfala, nz)	
Ndivho ya maipfi (maipfi ane a a shumisa)	
Zwine a zwi konesa	
Zwine zwa mu balela (vhuṭudzetudze)	

Kha ri nwale

Nwalani mafhungo aya sa mafhungomaambelwa.

"Kuvhanganani u mona na nṅe maswole" ndi Vho Nda u vha tshi ṅea ndaela .....

Vho Nda u vha ri, "Arali maswole vha vhona mutshila wanga u tshi leleda muyani, vha fanela u lwa vha tshi ya phanda."

Vha vha vhudza uri, "Arali ri tshi khou kundwa, ndi do tsitsa mutshila."

Vha dovha vha ri, "I do vha tsivhudzo ya uri ri litshe u lwa rembuluwe ri shavhe."

Mulangambi wa zwikhokhonono a lavhelesa ṅotshi a ri, "Tshifhinga tsho swika."

Duvha:

Kha ri n'wale Vhumbani mbudziso nga zwitatamennde izwi.

Tholo, noni na phunguhwe zwi pangula n'evhe zwi tshi thetshesela ndaela.

Blank writing area with a dotted line for the first sentence.

Musi Vho Nda u vha tshi tou bva u tuwa, notshi ya fhufha ya humela mmbini ya zwikhokhonono yo vha farela mafhungo.

Blank writing area with a dotted line for the second sentence.

Vho Nda u vha vhomba ngeno ngou yo lidza lufhalafhala.

Blank writing area with a dotted line for the third sentence.

Notshi ya luma Vho Nda u kha mutshila uri vha divhe vhatu.

Blank writing area with a dotted line for the fourth sentence.

Phukha dza shavha dza nga dzi sa vundekana.

Blank writing area with a dotted line for the fifth sentence.

Kha ri ambe

Shumani ni kha zwigwada.

Anetshelani tshigwada tshanu lungano lwatsiko ya lifhasi. Lu nga vha lungano lu tshi no bva bivhilini kana lwe na tou lu pfa kha mme anu kana makhulu kana lwe na vhala. Ni nga kha di disikela lungano lwa.

Kha ri vhale

Samba la luaviavi

Musi Mutumbukavhathu o no fhedza u vhumba zwithu. O awela a sedza shango le a sika. A riwethuwa a tshi vhona u naka halo. O takadzeswa nga vhathu, munna na musadzi wa u thoma.

"Koto," a tshi elekanya, "izwi zwo naka!"

Fhedziha hu si kale Mutumbukavhathu a zwi vhona uri munna na musadzi vha dzulela u huvhadza mivhili yavho. Lukanda lwa fhodzwa nga tshifhinga fhedzi ha sala mavhadzi. Nga murahu ha miwaha mivhili ya uyu munna wa u thoma na musadzi ya vhonala yo no vha ya kale nahone yo **tahala!** Zwino ha Mutumbukavhathu a mbo vhidza Luaviavi. "Thetshesela haf ha iwe Luaviavi," hu amba Mutumbukavhathu, "Ndi khou tama u lwe isa phasela hei kha munna na musadzi. Ndi mafhungo a sa todi tshilengo." Ndi fhala Luaviavi lu tshi fhufha lwo livha Shangoni lwo fara phasela iyi. Musi lu tshi swika Mulamboni Muhulu lwa mbo ima uri lu nwe maqi. Lwa tangana na nowa.

"Ri a vusa, muzwala Luaviavi," i ralo i tshi lumelisa. "Namusi u vhonala u kha dzinzambo! Mulandu?"

"Hee, na zwino! Sawubona, Nyoka!" Luaviavi lwa fhindula nga vuhwavo. "Ndi na phasela haf ha i no khou ya kha munna na musadzi i tshi bva ha Mutumbukavhathu. Nowa yo vha i sa vhengi zwone vhathu. Vho vha vha sa i vhoni sa tshithu vha tshi ita na u i kandekanya. Nowa ya humbula uri i do vha na vhuṭanzi uri phasela iyi i songo swika vhathuni. "Hei, muzwala, zwi a takadza u ni vhona! Na ngei hayani vho ni tsvha hani ngoho! Ndi kale ri sa thu switula rotthe. Kaniha na zwino a ni tsha ri funa?" "Aivho inwi Muzwala Nowa," hu amba Luaviavi. "Ni a zwi divha ndi ni funa nga maanda! Ndi nga pfa ndo gagamisiwa vhukuma arali ndi tshi nga da ra twa rotthe linwe duvha!"

"Zwino?" nowa ya mbo tavhanya ya fhindula. "Khezwi ri sa yi zwino? Mufumakadzi wanga a nga takala hani arali ri tshi nga switula rotthe!"

Luaviavi lwa lavhelesa phasela ye lwa pakata.

"Mutumbukavhathu vha ri ndi tavhnye u swikisa phasela iyi. A ri nga do zwi vhona linwe duvha naa?"

"Na zwino, zwo tou ralo," nowa i ralo i tshi rembuluwa. "Ndo zwi divha. A thi ri a ro ngo ni fanela!"

Luaviavi lwa lavhelesa duvha. Lo vha li tshee hone. Lu nga kha di ya tshiswituloni mudini wa Nowa lwa kona u fhirela phanda lwa swikisa phasela ya vhathu. "Ni so ngo tuwa muzwala," lwa ralo. "Ndo amba ndi so ngo elekanya. Kha ri ye tshiswituloni!"

Nowa ya mbo setshela mbiluni. "Ndi a livhuha, vhazwala," ya fhindula. "Ndariyeni ri yo la."

Mufumakadzi wa nowa a mbo bika zwiliwa zwinzhi ilo duvha. Zwo vha zwi tshi difha vhukuma lwe Luaviavi lwa la vhukuma, lwa nwa na mahafhe lwa vho fhedza lwo farwa nga khofhe.

Nowa ya mbo onolola ila phasela nga zwituku gopwani la Luaviavi. "Idanu vhona musadzi

Ri a vusa Vho Nowa: Ri a vusa, Nowa

Halwa – halwa ha Tshirema ho itwaho nga makhaha

wanga,” ya vhidzelela. “Mutumbukavhathu vho ri rumela khanda ntswa u itela uri musi dza kale dzi tshi onyana ri ambare ntswa!” Nnowa ya tou fa nga zwiseo. Ho no vha fhala, Luaviavi lwa mbo karuwa, lwa mbo dzi zwi givha uri ho bvelela mini. “Hai, Muzwala, mpheni phasela heyo!” ndi Luaviavi lu tshi luvhelela. “A si khanda dza vhoiwe hedzo! Ndi dza vhathu. Mpheni, mani!” Fhedzi nnowa ya sokou lidea nga zwiseo ya songolowa i tshi tuwa. Izwi duvha li tshi khou godima li tshi ya, Luaviavi lwa pfa lwo hanganea vhukuma. Lwo fhuriwa nahone lwo lata mulanga na Mutumbukavhathu. Lwa dzumbama mirini, lwo nambatela matavhi, lu tshi tshimbila nga u ongolowa u itela uri hu si vhe na a no lu vhone. Heyi ndi yone ndila ye vhathu vha fhurwa khanda nga Nnowa. U swika na namusi, Nnowa i a kona u bvula lukanda arali lwo no vha lwa kale, ya ambara luswa.

Kha ri n'wale Vhalani lungano ulu hafhu ni n'wale phindulo dza mbudziso.

Ni vhone u nga muhumbulo muhulwane wa lungano ulu ndi ufhio?

Vhaanewa vhahulwane lunganoni ulu ndi vhonny?

Nnowa yo fhura Luaviavi nga ndila ifhio?

Luaviavi lwo ita mini u sumbedza u hanganea?

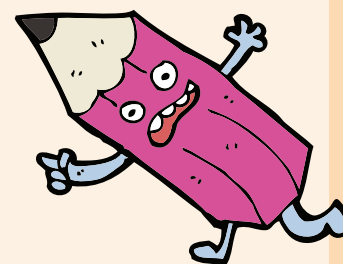
Pfunzo ya lungano ulu ndi ifhio?

Ndi vhone u nga ho vha hu tshi do vha ho bvelela mini kha vhathu arali Luaviavi lu vhe lwo swikisa khanda?

Kha ri n'wale Livhanyani maipfi matswu na maipfi a re kha tsha u la.

ṭahala	suvha, bidigama
fhufha	ṭhonifhiwa, huliswa
gagamiswa	humbula
elekanya	luvhilo ṭavhanya
songolowa	onyana, suḍufhala

U t̄alutshedza zwipuka na vhathu

Themo ya 3 – Vhege 5–6

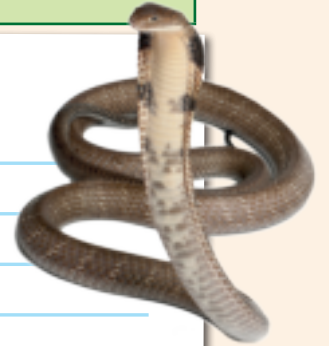
Kha ri n̄wale

N̄walani phara ni t̄shi t̄alutshedza luaviavi. Shumisani mānwe a mafurase aya. Ni lingedzevho na u shumisa maipfi ānu.

lu shanduka muvhala	lu a tswukuluwa musi lwo sinyuwa
lu na lulimi lulapfulapfu	lulimi lwalwo lu a lavhuwa
lu shumisa mudzinginyeo musi lu t̄shi davhidzana na dzīnwe nyavinyavi	lu na māto a no bidigama a vhona matungo
lu na milenzhe ya tshipentshela, zwikunwe na n̄ala	

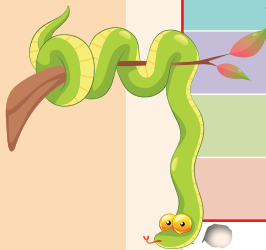
Blank writing area with horizontal lines for practicing the text from the table above.

Kha ri n̄wale

Zwino n̄walani phara i no t̄alutshedza n̄owa. Shumisani mafurase ōt̄he kana mānwe ao. Ni lingedze haf̄hu na u shumisa maipfi ānu.

ndi ndapfu, i a petekana nahone ndi tsekene	a i na mirado
i na mivhala yo f̄hambanaho, i no vhonelesa na i sa vhonelesi	mivhala i no penya zwi amba u vha na vhūtungu
n̄owa dzi sa vhonelesi dzi shumisa muvhala kha u dzumbama	
i la mbevha na zwīnoni	i mila tshipondwa tsho ralo
i zwima vhusiku	i na lulimi lwa phandakali

Blank writing area with horizontal lines for practicing the text from the table above.

Duvha:

Kha ri n̄wale

Talani mutalo ni tshi livhanya maidioma na zwine a amba.

Vhutshivha vhu no nga ha n̄owa

U vha na nyofho khulu

U vha n̄owa

Musi u tshi sala muthu nga murahu lu sa fheli

U tevhela n̄owa mulindini wayo

Muthu ane a si fulufhedzee

U farwa nga n̄owagudu

U tshinya zwithu hu u tou konyolola

Kha ri n̄wale

Lavhelesani murahu kha Bammbiri la u shumela la 82. Shumisani tshati ye na dadza kha u n̄wala t̄halutshedzo ya khonani yaṅu.

Kha ri n̄wale

N̄walani tshirendo tshaṅu ni tshi shumisa mafanyisi. Shumisani fureme iyi.

Tshipuka tshanga ndi _____

Muvhala watsho ndi _____

sa _____

Mukumba watsho/lukanda lwatsho u/lu _____

sa _____

Tshi tshimbila sa _____

Mutshila watsho u nga _____

Muvhili watsho u dzi _____

sa _____

N̄devhe dzatsho dzi nga _____

Milenzhe yatsho i _____

sa _____

Maṭo atsho a _____

sa _____

Tshi lila u nga _____

Zwitori zwa u takadza

Kha ri ambe

Ambani ni kha tshigwada uri hu khou bvelela mini kha khathuni iyi.

Itani litambwa la tshitori tshi no khou anetshelwa kha khathuhi. Ni vhe na vhuṭanzi uri muṛwe na muṛwe waṅu u wana tshifhinga tsha u vha murengisi kana murengi.

Ambani nga mbudziso idzi ni kha tshigwada tshaṅu:

Ndi nnyi a re murangaphanda kilasini?

Ndi nga mini ni tshi ralo?

Ndi nnyi o tḽalifhesaho, nahone ngani?

Ndi nnyi a re na vhumbulu, nahone ngani?

Kha ri vhale

Zwienda zwiswa Lungano Iwa Tshaina

Muṛwe munna o vha tshi khou tḽoda zwienda zwiswa. Musi a sa athu u ya makete (maragani), a ola tshifanyiso tshi no sumbedza mulenzhe wawe kha bammbiri. A ela mulenzhe wawe nga vhuronwane a riwala mielo yoṽthe.

A mbo takuwa a ya vhengeleni la zwienda makete. Musi a tshi swika, a wana uri o hangwa bammbiri le a vha o riwala mielo ya mulenzhe wawe khalo! A mbo huma a tshi ya hayani u li tevhelela. Musi a tshi sala a tshi vhuya ndi musi li tshi vho kovhela na mavhengele oṽthe afha makete o no vala. A tḽalutshedza muṛwe wa vharengisi zwe zwa bvelela. Uyu murengisa o vha o no goda thundu yawe a i vhekanya.

"U tsilu iwe muthu!" ndi murengisi a no ralo. "Wo vha wo tea wo fulufhela milenzhe yau wa edzisa zwienda zwi re vhengeleni! Khezwi wo vhuya wa humela hayani u tevhelela mielo?"

Uḽa munna a niwa nga tḽhoni khulu. "Zwi tou nga ndo fulufhela mielo yanga u fhira milenzhe yanga," a ralo a tshi amba.

Kha ri vhale

Thovhele wa daka ndi nnyi? Lungano Iwa India

Liṛwe dḽuvha ngomu dakani, Nngwe yo mbo fhufhela Fokhisi (Fox - i yelana na phunguhwe). Fokhisi a mbo tzhema, "U thamutshela Thovhele wa Daka nga ndilade naa?"

Nngwe ya lavhelesa Fokhisi yo mangala. "U a zwifha mani! U Thovhele wa ngafhi iwe?"

"Ndi Thovhele nḽe," hu fhindula Fokhisi. "Phukha dzotḽhe dzi a ntshavha musi dzi tshi mmbona! Arali u tshi khou tḽodou vhuṭanzi, ntevhela."

Fokhisi a mbo dzhena daka na Nngwe i tshi tevhala nga murahu. Vha mbo swika tsini na ntsavhutavhi, ntsavhutavhi dzo ri u vhona Fokhisi o salwa murahu nga Nngwe dza shavha dzi tshi phadalala hothe. Avha vhavhili vha wana thoho. Musi thoho dzi tshi vhona Fokhisi o salwa murahu nga Nngwe dza shavha dza balangana. Fokhisi lwa mbo rembuluwa lwa ri kha Nngwe, "U kha di toda vhuwe vhuanzi? Wo zwi vhona musu uri nda tou bvelela fhedzi phukha dzothe dzi a shavha!"

"Hei, ndi tsee ndo mangala vhukuma, fhedzi ndo divhonela nga anga mato. Vha mpfarele u vha wela nthha ngaurala, Vhafuwi." Nngwe ya mbo tumba fhasi ya luvha Thovhele Fokhisi ya vha litsha vha tuwa.

Kha ri nwale Vhalani mbudziso ni nwale phindulo.

Vhalani tshitori tshi no pfi Zwienda Zwiswa. Vhaanewa tshitorini itshi ndi vhonnyi?

Tshitori itshi tshi bvelela ngafhi?

Ni vhona u nga tshitori itshi tshi a seisa? Talutshedzani uri ngani.

Ni takalelesa khathuni kana zwo tou nwalwaho sa manwalwa? Ambani uri ngani.

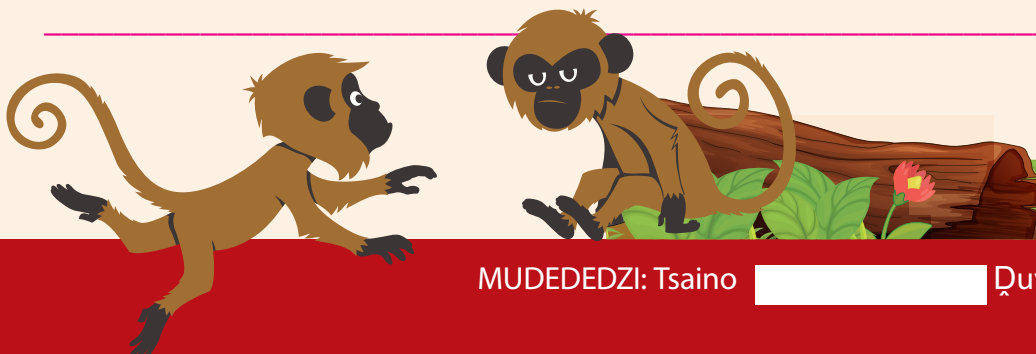
Vhaanewa vhahulwane tshitorini itshi ndi vhonnyi?

Tshitori itshi tsho bvelela ngafhi?

Ndi nnyi ane na vhona u talifhesa – Fokhisi kana Nngwe? Talutshedzani uri ngani.

Ndi vhona u nga ndi ngani Fokhisi o diita Thovhele wa Daka?

Nweledzani tshitori tsha zwienda zwiswa nga mafhungo mavhili.

Lungano lwa nṅe muṅe

Themo ya 3 – Vhege 5–6

Kha ri ṅwale

Shumisani uyu mepe wa mihumbulo kha u pulana lungano lune na ḡo ṅwala.

VHAANEWA

Blank writing lines for Vhaanewa.

TSHIṬORI
Blank writing lines for Tshiṭori.

TSHIṬORI
Blank writing lines for Tshiṭori.

FHETHUVHUPO
Blank writing lines for Fhethuvhupo.

PFUNZO

Blank writing lines for Pfunzo.

DZINA ḲA LUNGANO

Blank writing lines for Dzina Ḳa Lungano.

TSHIṬORI

Blank writing lines for Tshiṭori.

Kha ri ṅwale

Zwino ṅwalani lungano lwaṅu inwi muṅe. Shumisani mepe waṅu wa mihumbulo na ṱhohwana hedzi.

Pfunzo ine nda tama u funza vhathu:

Blank writing line for Pfunzo.

Vhaanewa vha lungano:

Blank writing line for Vhaanewa.

Fhethuvhupo:

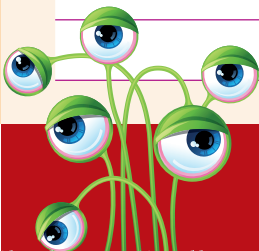
Blank writing line for Fhethuvhupo.

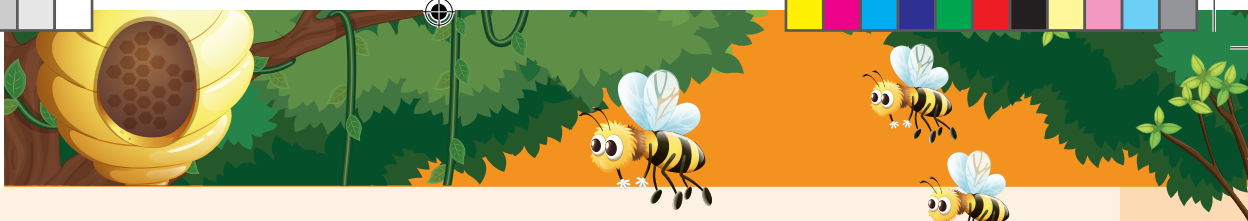
Dzina Ḳa lungano:

Blank writing line for Dzina Ḳa lungano.

Lungano:

Blank writing lines for Lungano.

Kha ri n'wale Tsumani mafhungo aya ni tshi shumisa maṭanganyi a re kha zwitange.

Lo vha li tshi khou fhisa. Nngwe ya fhufhela Fokhisi (musi)

Nngwe yo vha i tshi khou ṭoda u la Fokhisi. Fokhisi a i thivhela (fhedzi)

Fokhisi o vhudza Nngwe uri ndi ene Thovhele wa Daka. Nngwe a yo ngo mu kholwa. (naho)

Phukha dza mbo luvha Fokhisi. Nngwe ya zwi vhona uri Fokhisi ndi Thovhele wa Daka. (zwenezwo)

Zwipuka zwa mbo luvha. Nngwe ya litsha Fokhisi a ṭuwa. (zwino)

Zwino humelani murahu ni talele maṭaluli na u swaya dzina line liṭaluli liṅwe na liṅwe la khou amba ngalo.

Tsumbo: Fokhisi ya vhuṭali ya tsa na nḡila ya mbo ṭangana na nngwe.

Kha ri n'wale Shumisani masala vhudzuloni ha madzina vhukuma. Ni talele madzina zwao na u tangedzela madzina maiti.

Thandi o no thoma u vhala lungano lwa fokhisi na nngwe.

Ben na Ann vha na muhumbulo wa u ita liṭambwa li no amba nga zwienda.

Mufumakadzi Vho Ngoma vha tea u fha Max na Zama tshikhala tsha u vhala ngano.

Mukondī na Idani vha do ya u vhona sekhasi Piṭori nga bisī?

Madzina zwao: a anzela u vha madzina a vhatu (tsumbo: musidzana), a fhethu (tsumbo: guvha), a zwithu (tsumbo: thoyi) kana khumbulelwa (tsumbo: lufuno).
Madzina vhukuma ndi madzina a vhatu vhagede (tsumbo: Thandi) kana a fhethu (Limpopo).

Kha ri ambe

Ipfi la: "vhudifhinduleli" li amba mini kha inwi?
Rerani nga mafhungo aya ni kha tshigwada tshanu.

Ni na vhudifhinduleli vhufhio musu ni hayani?
Hu itea mini arali ni sa phethi vhudifhinduleli uvhu?
No no vhuya na si fulufhedzee nge ni si phethe vhudifhinduleli hanu?

Kha ri vhale

MUTUKANA WE A VHIDZELELA E "PHELE WULUFU!"

Kalekale ho vhuya ha vha na mulisa wa nngu wa mutukana we a vha a tshi lisa nngu dza kusini kwa hawe. O vha a tshi dzi isa mavhuwa dzi tshi fula hatsi. Musi tshifhinga tshi tshi ya a vho pfa e na vhumvumu, a humbula u gvimvumusa a mbo vhidzelela a ri,

"Phele wee! Phele wee! Nthuseni! Phele i khou pandamedza nngu dzanga!"

Musi vhatu vha kusi uku vha tshi pfa mukosi uyu, vha mbo bva vha tshi da u mu phalala, vha pandamedze phele iyi. Fhedzi vha tshi swika vha wana hu si na phele. Uyu mutukana a thoma u vha sea a tshi vhona vho sinyuwa.

"Inwi nwana, ni so ngo vhidzelela ne 'phele' ngeno hu si na phele!" hu amba vhenevha vhatu vha tshi mu kaidza vha humela mahayani na mishumoni. Nga vhuya, mutukana a pfa e na vhumvumu a dovha a vhidzela, "Phele wee! Phele wee! Nthuseni!" Phele i khou pandamedza nngu dzanga! Mutukana a tou fa nga zwiseo hafhu musu a tshi vhona vhatu vho bva vha tshi da u mu phalala, vha pandamedze phele iyi.

Musi vha tshi zwi vhona hafhu u ri a hu na phele vha ri khae, "Iwe mutukana, u tea u toda thuso musu hu na khombo ya vhukuma! U songo vhidzelela we 'phele' ngeno hu si na phele!"

Nga vhuya lenelo divha, uyu mutukana a vhona phele ya vhukuma i tshi khou moneledza sambini. A pfa o tshuwa vhukuma a mbo zhamba nga ipfi lihulu a ri, "Phele wee! Phele wee! Nthuseni!"

Fhedzi vhatu vha humbula uri u khou tamba ngavho u fana na zwi la kale lwe na muthu na muthihi a si bve u ya u mu thusa. Musi lo no kovhela, vhatu vha mangala uyu mutukana a sa vhuyi na nngu dzavho. Vha bva fulo la u ya u mu toda vha mu wana a tshi khou vhovhola e ethe.

"Ho vha hu na phele ya vhukuma! Nngu dzo balangana! Ndo vhidzelela nde 'Phele wee!' Khezwi vhatu ni so ngo da na nthusu?"

Muniwe wa vhakalaha vha henevha mudanani a lingedza u kwengweledza kutukana uku musu vha tshi khou humela hayani. "Ri do u thusa u toda nngu dzau dzo xelaho musu li tshi tsha," vha ralo. "Fhedzi zwino u vho zwi divha uri a hu na muthu a no fulufhela mudziamazwifhi ... na musu une a vha ni tshi khou amba ngoho!"

Kha ri n'wale Fhindulani mbudziso idzi.

Ndi nga mini mulisa wa nngu o vhidzela uri "Phele!" lwa u thoma? _____

Vhathu vha afho muḁanani vho ḁi pfa hani musi vho gidima vha tshi gonya ndunduma vha wana hu si na phele? _____

Vhathu vha afho muḁanani vho ri mini kha uyu mulisa musi a tshi vhidzela uri "Phele!" lwa vuvhili? _____

Ndi ngani vhathu vha afho muḁanani vha so ngo tsha mu phalala musi a tshi vhidzela uri "Phele!" lwa vhuraru? _____

Ho bvelela mini musi lo no kovhela? _____

Arali no vha ni murwe wa vhathu vha afho muḁanani, no vha ni tshi ḁo vha no mu kholwa uyu mutukana? Ngani? _____

Musi tshiḁori tshi tshi fhela vhathu vha afho muḁanani vho vha vha si tsha mu fhulufhela. Uyu mutukana u tea u ita mini uri vha dovhe vha mu fhulufhele? _____

Pfunzo ya tshiḁori itshi ndi ifhio? _____

Vhaanewa vha tshiḁori itshi ndi vhonnyi? _____

Uri "tshiḁodzi mare" zwi amba mini? _____

Kha ri n'wale Wanani maipfi tshiḁorini itshi ane a amba zwithihi na mafurase aya.

pfuloni dza zwifuwo _____

u vhilahela, u n'niuna _____

u khuthadza, u fhumudza _____

u tingeledza, u khadeledza _____

u shavhela kha masia o fhambanaho _____

Kha ri n̄wale

Tanganyani mafurase a re kha tsha monde na a re kha tsha u la ni vhumbe mamethafore.

Avha vhavhili vha tou vha	ha tshimange.
Ula n̄wananyana wa fhalā Makonde	i khou rema.
Vhukonani ha Takalani na Sumbana ndi	mmbwa na tshimange.
U bva tsha mulovha t̄hoho yanga	ha Marema na Mukhoro
Bala u na vhudele	ndi t̄hase.

Musi ni tshi shumisa **limethafore**, ni khou amba uri muthu, fhethu, tshipuka kana tshithu ndi tshin̄we tshithu (a si u fana fhedzi!) tsumbo. Vho Mavhunga ndi ndau!

Kha ri n̄wale

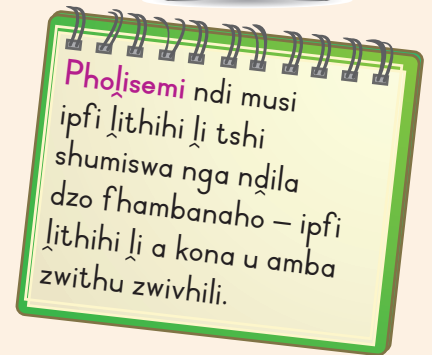
Shumisani maipfi a tevhelaho mafhungoni mavhilihavhili sa phol̄isemi.

mbilu	silinga	gunwe	n̄owa	guma
-------	---------	-------	-------	------

Tsumbo:

Tshibode tsho wina nge tsha fhira Sankambe tsho lala.

Sankambe tsho pia tshibode tsha tshi fhira mulenzhe.

Kha ri n̄wale

Bulani uri mafhungo aya ndi ndaela naa kana ndi magariukela.

Vhalani tsh̄itori tshi no pfi Zwienda zwiswa.

ndaela	garukela
--------	----------

Ndo pfa ndo takalesa ndi tshi ni vhona!

ndaela	garukela
--------	----------

Tshimbilani ni ye u dzhia bugu ntswa khabodoni.

ndaela	garukela
--------	----------

Ndo wina bugu!

ndaela	garukela
--------	----------

Litshani u vhala ni ye u edela.

ndaela	garukela
--------	----------

Ndaela ndi fhungo line la vhudza muthu uri a ite nyito. Li thoma nga lederedanzi la fhela nga tshiga tsha u awela.

Garukela ndi fhungo li no sumbedza u tshuwa, u mangala kana dakalo. Li thoma nga lederedanzi la fhela nga tshigagarukela.

Duvha:

Kha ri n'wale

Khonani yaṅu o n'wala tshiṭori itshi fhedzi o hangwa u ita ndongazwiga. Mu thuseni u dzhenisa maḷeḷeredanzi, zwiga zwa u awela, khoma, zwigambudziso, zwigagarukela na zwiḡevhe fhethu ho teaho.

ndi nnyi ane a khou nkokodza ndi vho vhimbi vha tshi fafadzela maḡi muyani
ndi nnyi ane a khou nkokodza ndi muzhou a tshi lidza lufhalafhala
ndi hone vhuvhili havho vha tshi zwi vhona uri vho vhoxwa kha thambo nthihi
no mphura ndi muzhou a tshi kuma ndi ḡo ni sumbedza uri a thi itiwi tsilu nḡe hu amba vho vhimbi
vha thoma u kokodza ila thambo hafhu

Kha ri n'wale

N'walani phara mbili nga vhana vhavhili vho fhambanaho vha re kilasini yaṅu. Shumisani maḡanganyi kha u sumbedza phambano vhukati ha vhana avha vhavhili.

fhedzi, fhedziha, naho, nga huṅwe, naho zwo ralo, nangwe, na u ṭwa

Blank writing lines for the second story.

Blank writing lines for the second story.

Kha ri ambe Ambani ni kha tshigwada zwanu.

- U ri "mutsho" zwi amba mini. Bulani uri ngani.
- Ni vhona u nga phambano vhukati ha mutsho na "kilima" ndi ifhio?
- Ni ambara zwi ambaro zwo fhambanaho kha mutsho wo fhambanaho? Vhudzani kilasi uri ni ambara mini.
- Ni vhona u nga kilima ya Afrika Tshipembe i a fana na ya shango li re tsini na malinganye? Bulani uri ngani.

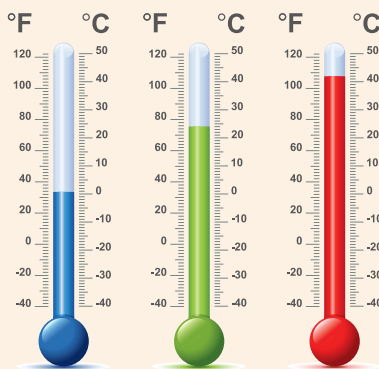
Kha ri vhale

Tshanduko kha thempheretsha ya muya i disa tshanduko kha mutsho. Arali thempheretsha ya muya ya tsa, mutsho u a rothola. Arali thempheretsha ya muya ya gonya, mutsho u a fhisa.

Mutsho u dovha hafhu wa shanduka arali murongwe wa muyani vhu tshi shanduka kana mutsiko u re kha dzingamufhe u tshi nga shanduka. Arali thempheretsha ya muya ya gonya, murongwe wa muyani na mutsiko u re kha dzingamufhe zwi anzela u gonya nga tshifhinga tshithihi.

Vhathu vha no nga sa vhabvumbi vha mutsho, vhane vha divha zwinzhi nga mutsho, vha ela tshanduko idzi u itela u kona u bvumba uri mutsho u do ima nga ndila ifhio. U fana na musu ri tshi shumisa thyemomitha kha u ela thempheretsha ya mivhili yashu, vhabvumbi vha mutsho na vhona vha shumisa thyemomitha kha u ela thempheretsha ya mutsho. Vha ele mutsho nga digirii dza Celsius kana nga digirii dza Fahrenheit. Vha a kona u ri vhudza uri mutsho u do fhisa kana u rothola u swika ngafhi.

Mubvumbi wa mutsho
ndi muthu ane a sedzulusa mutsho.

Muya u hothehothe u mona na riṅe. Ri ri muya une wa khou ri pwanyeledza ndi mutsiko wa dzingamufhe. Arali ni nṱha ha thavha, volumu ya muya une wa khou ni pwanyeledza ndi ṱhukhu kha volumu ine ya ni pwanyeledza musu ni lwanzheni. Ndi ngazwo mabaloni a muya u no fhisa a tshi kona u gonyela nṱha. Ri shumisa thyemomitha kha u ela thempheretsha, na baromitha kha u ela mutsiko wa dzingamufhe.

Tsha u fhedza, muruhurela u vhangwa nga maḍi a no khou ḍimuwa a tshi bva shangoni. Zwino, musu hu tshi fhisa hu vha na muḍimuwo munzhi une wa vhangwa muruhurela munzhi. Arali muruhurela u nṱha na biko li

vha linzhi, nahone arali ḍuvha li tshi khou fhisesa ri tshi pfa ri tshi khou namukana, ndi ngauri muya wo ḍala veipha (mutsidi) lune biko lashu li a nambetela lukanda ngauri a li koni u ḍimuwa.

Kha ri n̄wale Ndi zwithu zwifhio zwiraru zwine zwa nga shandula mutsho?

Arali mubvumbamutsho a tshi sedzulusa mutsho, ni vhona u nga divhamutsho ndi mini?

Ni vhona u nga mutsiko wa dzingamufhe ndi muhulwane musini ni nt̄ha ha Table Mountain kana bitshini ya Muizenberg ngei Cape Town? Bulani uri ngani.

Ri shumisa mini kha u ela thempheretsha na mutsiko wa dzingamufhe?

Musi hu na muruhurela, biko l̄ashu a l̄i d̄imuwi zwavhudi. Talutshedzani uri ngani.

Ndi vhona u nga ndi ngani ri tshi tea u ela zwithu zwo fhambanaho zwa mutsho?

Lavhelesani thiyemomitha. Yo swayiwa nga Celsius na Fahrenheit. Fhano Afrika Tshipembe ri shumisa digirii dza Celsius kana digirii dza Fahrenheit?

N̄eani phara iyi t̄hoho.

Kha ri n̄wale Livhanyani maipfi matswu na zwine a amba.

dzingamufhe		u gonya, u fhufhuma
gonya		tshileme, u lemela
mutsiko		u fhufha ha maḡi/zwiluḡi
mud̄imuwo		murongwe
muruhurela		u fashekanywa
namukana		muyani

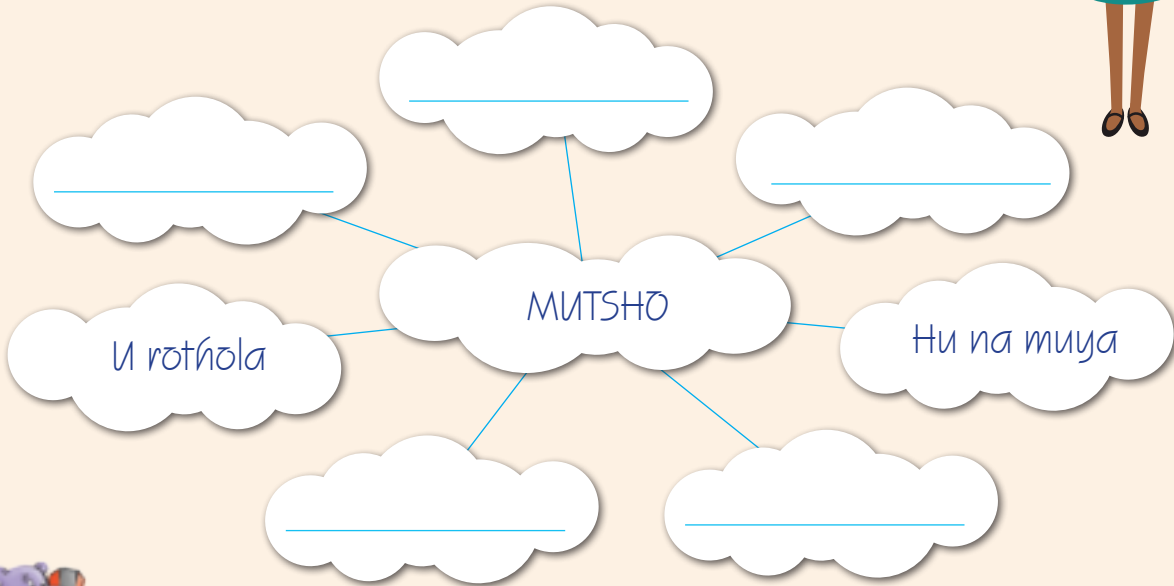
Mutsho wa vunduni la hashu

Themo ya 3 – Vhege 7-8

Kha ri n'wale

Olani mepe wa mihumbulo ni tshi sumbedza zwine na vhona u nga ndi wone mutsho.

Kha ri n'wale

Shumisani uyu mepe wa mihumbulo kha u n'wala phara mbilu nga mutsho.

Kha ri n̄wale

Vhalani mafhungo zwao aya. Tangedzelani maiiti kha l̄inwe na l̄inwe lao ni kone u riwala mafhambanyi a ipfi kana maipfi o talelwaho nga fhasi.

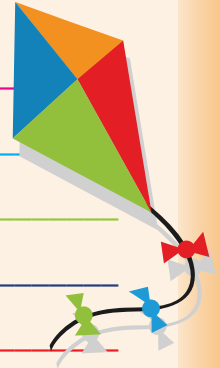
Hu khou fhisa n̄amusi. _____

Musi hu si na makole d̄uvha l̄i vha lo benyuluwa. _____

Mutsho wa hone u na muya na u rotholela. _____

N̄amusi mvula ndi khulu. _____

Hu na makole madenya n̄amusi? _____

Kha ri n̄wale

Shandulani mafhungo a re kha nyito yo fhiraho a vhe kha tshifhinga tshi ḡaho. Ni shandule na maḁuvha e zwa itea ngao (tsumbo, mulovha l̄i vha matshelo). Ni elelwe u shumisa "ḁo" na l̄iiti.

_____

_____

_____

_____

_____

_____

Kha ri n̄wale

T̄anganyani mafhungo ni tshi shumisa maḁanganyi a re zwitangeni.

L̄i khou fhisa Gauteng. Limpopo hu a fhisesa (fhedzi)

_____

Hu na phenyo na mithathabo. A i athu thoma u nesa. (naho)

_____

Ri khou tama u ḁivha uri mutsho u ḁo vha wo ima nga n̄dila ifhio ḁuvha na ḁuvha. Ri kone u pulana kushumele kwa ḁuvha na ḁuvha. (uri)

_____

Mutsho wo kalulaho

Kha ri ambe

Shumani nga zwigwada.

- No no vhuya na tangana na madumbu a mithathabo kana dumbu la gambogo?
- Talutshedzani tshigwada tshanu uri ho bvelela mini na uri ndo dipfa hani.
- Hu anzela u vha na madumbu a mithathabo na phenyo Gauteng. Ni vhona u nga ndi nga mini madumbu a mithathabo na phenyo a tshi wanalesa Gauteng u fhira, sa tsumbo, Kapa Vhukovhela?

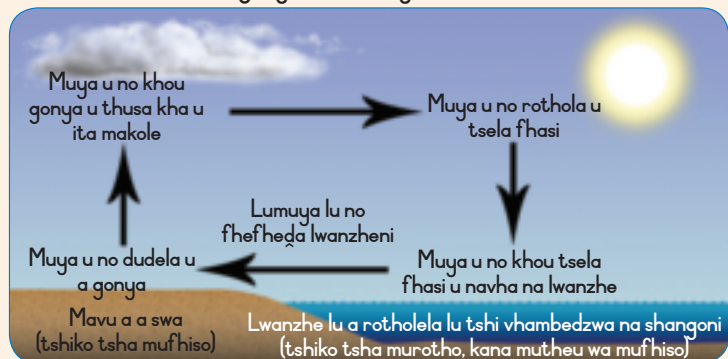
Kha ri vhale

Mutsho wo kalulaho u vha hone musu muya munzhi u no dudela nahone wo khuba murongwe, u tshi vha nga mutsho wa madumbu, mithathabo na muya u re na maanda. Muya uyu u no dudela wa dovha wa vha wo khuba madi u a gonyela ntsha tshikalani. Wa yesa ntsha ndi hone u tshi rotholesa. Mudimuwo wa madi u re ntsha muyani u a shanduka wa vha marotha, kha kuitele kune kwa pfi ndi muludelo kana khondentsesheni. Marotha aya a tangana a vhumba makole, ha tevhela mvula, tshiliti, gambogo kana tshifhango zwine zwa wela ngeno shangoni.

Madumbu a mithathabo ndi wone mutsho wo kalulaho u no anzela u vha hone. Musu madumbu a mithathabo a sa athu bvelela, hu tea u vha na zwithu zwiraru: muya u tea u vha wo dala murongwe; hu tea u vha na huwe fhethu shangoni hu no khou fhisa nga maanda lune muya u no dudela wa kona u tavhanya u gonyela ntsha, kana ha vha hu na khohamvula (cold front) i re ndilani; nahone muya u no dudela u no khou gonya u tea u vha u tshi dudela lwo linganelaho u itela uri u dzule u tshi khou dudela u fhira muya une wa do pfuka khawo izwi u tshi gonya.

Khohamvula i bvelela musu muya u no khou rothola u tshi khou tshimbila tsini na mbumbo ya shango, wa sukumedzela ntsha muya u no khou dudela nga u tavhanya. Hezwi zwi anzela u vha hone u thoma ha madumbu a mithathabo. Makole a a khurutana, ha thoma u na mvula ya tshirulu. Hu vha na u fhandekana ha dzitshadzhi dza mudagasi nga ngomu makoleni, zwa vhangana uri phenyo dzi gidime dzi tshi tsa shangoni. Lupenyo lu na maanda ane a kona u dudedza muya wo lu tangaho. U phusuwa ha mufhiso nga u tavhanya ndi zwone zwine ra zwi pfa sa phosho ya muthathabo. Madumbu a mithathabo a anzela u vhangana zwiwo: midalo, mililo ye ya vhangwa nga lupenyo (ngadzi) na tshinyalelo i no vhangwa nga tshifhango.

Kugonyele kwa muya u no fhisa

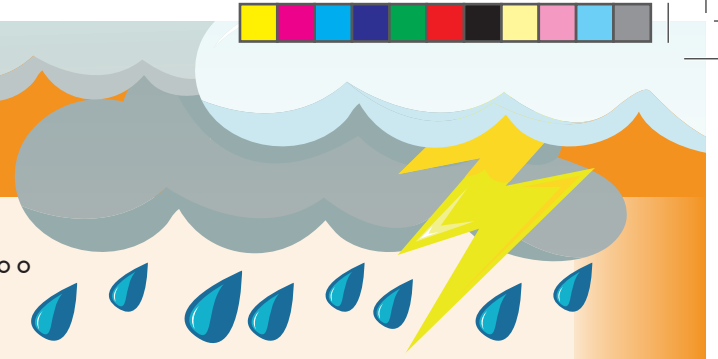

Duvha:

Kha ri n̄wale

Ndi lini hune maḁumbu a mithathabo o kalulaho a bvelela?

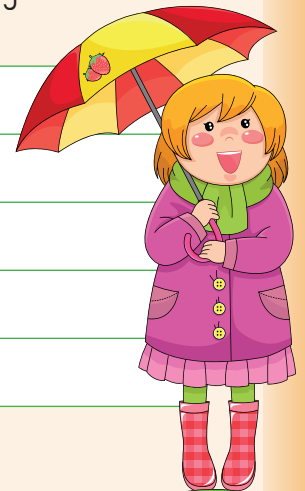
Mutsho wo kalulaho u no anzela u bvelela ndi uf'hio?

Ndi zwithu zwif'hio zwiraru zwine zwa tea u vha hone u itela uri maḁumbu a mithathabo a vhe hone.

Khohamvula i bvelela lini?

Muthathabo ndi mini?

Lavhelesani nyolo i no khou sumbedza muya u no fhisa u tshi gonyela n̄ha. Shumisani nyolo iyi kha u ṭhalutshedza uri mvula ya tshirulu i bvelela hani.

Kha ri n̄wale

Wanani maipfi kha phara iyi a re na ṭhalutshedzo dzi tevhelaho:

zwithu zwo vhihaho

muḁimuwo wa maḁi u vha maroṭha

tshinyalelo, tshiimo tsha shishi

u n̄kala, mugugumela

n̄ha kha shango hune na kona u hu kwama na u hu phuphuledza

MUDEDEDZI: Tsaino

Duvha:

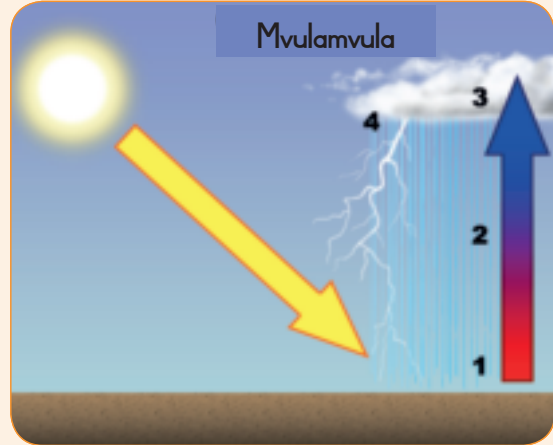
57

Kha ri n'wale

Lavhelesani tshifanyiso ni kone u n'wala mafhungomatsivhudzi aya a tshi tevhekana nga ngona.

- Musi hu na maqumbu a no tita hu anzela u vha na mithathabo na phenyo.
- Duvha li fhisana mavu lune muya u no fhisana wa gonyela n'ha.
- Gese i shanduka ya vha tshiludzi lune makole mahuluhulu a khurutana.
- Musi muya u tshi gonya u a rothola lune muqimuwu wa maqi wa ludela wa ita makole.

Kha ri n'wale

Lavhelesani zwifanyiso zwi no amba nga mutsho ni n'wale phara pfufhi i no amba nga tshinwe na tshinwe tshazwo.

Duvha:

Kha ri n'wale

Nwalani mafhungo ni tshi shumisa nyambahunzhi dzi tevhelaho.

fula

ṭhoho

ṭhanga

Tsumbo:

Tshibode tsho ri u wina tsha ṭanga tshikona.

Sankambe tsho piwa nga ṭanga la livhele.

Nyambahunzhi ndi maipfi ane a pfala a tshi fana a peletwa u fana, fhedzi a tshi amba zwi sa fani.

Kha ri n'wale

Nwalani mafhungo ni tshi shumisa nyambahunzhi idzi.

dzinga (n'owa) _____

dzinga (u sa tsha kona u pfa) _____

vhenga (ha u tshea n'ama) _____

vhenga (u sa takalela muñwe muthu) _____

vhila (u seluwa ha maḍi) _____

vhila (u ṭoda tshithu murahu) _____

thambo (ya mbeu) _____

thambo (ya u vhoḥa ngayo) _____

ṭala (u ṭoda) _____

ṭala (u litshana ha munna na musadzi) _____

Kha ri ambe

Ni vhona u nga mashango o fhambanaho a na mutsho wo fhambanaho nga zwifhinga zwi sa fani zwa riwaha. Talutshedzani phindulo yaṅu.

Mavundu o fhambananaho a Afrika Tshipembe a na mutsho u no fana nga tshifhinga tshithihi tsha riwaha? Talutshedzani phindulo yaṅu.

Ndi lushaka lufhio lwa mutsho lune na lu takalelesa? Tikedzani phindulo yaṅu.

Ndi lushaka lufhio lwa mutsho lune na sa lu takalelese? Tikedzani phindulo yaṅu.

Kha ri vhole

MUTSHO NA MAḐI

Ri a zwi ḑivha uri mutsho u vhumbwa nga zwithu zwo fhambanano. U vhangwiwa nga sia liṅe muya wa khou rwela khalo, maanda a muya, mvula, tshifhango, gambogo, thempheretsha, masana, mbonelakule (visibility) na makole.

Ri dovha ra zwi ḑivha uri hu na zwithu zwiraru zwi no vhumba mutsho: Ndi ḑuvha, muya na maḑi.

Ḑuvha li a dudedza na u vhone shela. Tshinwe tshifhinga li a ri fhisa vhukuma; tshinwe tshifhinga li vha li si na vhuhali la si ri ḑisele

+

+

=

MUTSHO

vhududo ho linganaho kathihi na tshedza tshituku; tshinwe tshifhinga li vha lo tibiwa nga makole lune ri si kone u li vhona na luthihi. Muya u dzula wo ri tinga nahone u putela shango sa nguvho. Musi u tshi tshimbila ri a kona u u pfa kha khanda dzashu nahone u nga ri wisa arali maanda awo o kalulesa.

Maḑi a wanala milamboni, maishani na maḑanzheni na makoleni a hone. Musi zwirottha zwitukutuku zwa maḑi zwi tshi papamala muyani wo ni putelaho, zwa tivha mbonelakule, ri ri hu na khuli. Mvula i na arali maḑi a tshi wa a tshi bva makoleni nga marotha madenya. Arali maḑi ayo a tshi khou rothola, a a xwatuwa ra vho wana tshifhango kana gambogo.

Mutsho ndi tshithu tshi re na ndeme vhutshiloni hashu.

U kwama mitambo ine ra tamba, zwiambaro zwine ra ambara, zwiliwa zwine ra la, ngila ine na dipfa ngayo, zwine na ita, mishumoni ya vhatu, na zwiṅwe zwinzhizwinzhi. Mutsho u nga ita uri ni pfe no takala – fhedzi mutsho wo kalulaho u a kondisa vhutshilo. Mimuya i re na vhuhali sa thonado, ḑumbumazikule, kana maḑumbu a no tita zwine zwa vhangwa midalo na u pidimuwa ha thavha, zwi a tshinyadza midzi ya vhatu nahone zwi a vuhaha..

Duvha:

Kha ri n'wale

Livhanyani maipfi matswu na zwine a amba zwi re kha tsha u la.

sia la muya		muya u na nungo ngafhani
maanda a muya		zwickhuvhugu zwitshena kana zwa girei zwi re n'ha t'adulu zwine zwa vha na zwirottha zwitukutuku zwa maqi
thempheretsha		ri kona u vhona u guma ngafhi phanda hashu
mbonelakule		tshithu tshi fhisa na u rothola u guma ngafhi
gole		hune muya wa vhudzula u tshi ya hone

Kha ri n'wale

Vhalani phara ni f'indule mbudziso idzi.

Ndi zwithu zwifhio zwiraru zwi no vhumba mutsho?

Duvha li ri f'ha mini?

Maqi a wanala ngafhi?

Ndi nga mini maqi e na ndeme?

Ni tshi shumisa maipfi anu, n'walani phara ni tshi amba uri ndi nga mini mutsho u tshithu tshihulwane vhutshiloni ha vhatu.

Kha ri n'wale

Talelani madzinamaiti mafhungoni aya.

U t'alela mvula ya mibvumbi zwi a takadza.

U tshimbila ngadeni mvula yo tsha zwi a homolosa.

Debbie o dzinginya la u t'alela video i no sumbedza mutsho wo kalulaho.

A zwi thusi tshithu u t'at'isana nga mutsho. Vha birou ya mutsho vha amba nga u swika ha mvula ya maqumbu.

U ya tshikoloni nga baisigiri hu na mvula a zwi na khombo ngomu.

Dzinaliiti ndi ipfi li no shuma lo rangelwa phanda nga "u" nahone li shuma sa dzina.
Tsumbo ndi:
U vhona maqumba a tshi swika zwi a tshuwisa.

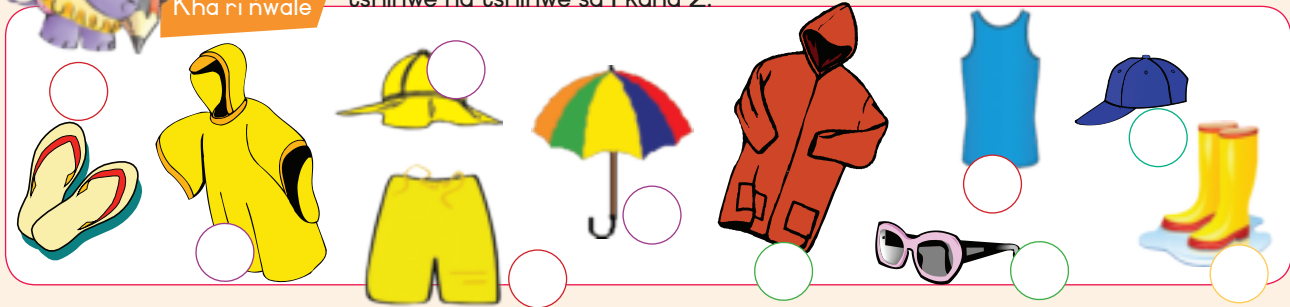
U n'wala nga mutsho

Themo ya 3 – Vhege 9–10

Kha ri n'wale

Izwi zwithu zwi yelana na tshifanyiso tshifhio? Nomborani tshifanyiso tshiñwe na tshiñwe sa 1 kana 2.

Kha ri n'wale

Zwino n'walani phara nga tshiñwe na tshiñwe tsha izwo zwifanyiso ine khayona vha ni tshi khou tšalutshedza lushaka lwa mutsho. Ni nga kha di shumisa mañwe a maipfi aya kha tšalutshedzo yanu. Musi no no n'wala phara yanu ni ifhe khonani yanu a vha na u i lulamisa arali zwo tea.

Makole matswu, phenyo, mithathabo i sa fheli, makole a a vinyukana, marotha madenyadenya a thothonya fhasi, maḍumbu, phosho khulu, fhasi hu a dzinginyea, mvula i tou nga mbemba dza malabi, muya u vhudzula nga maanda mahulu

---

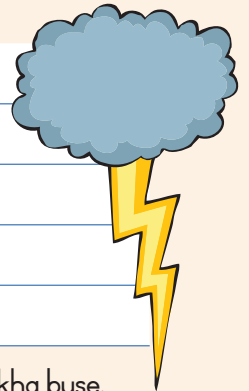

---

shango lo tswukuluwa nga buse, a hu tshe na hatsi, mulambo wo xa, mufhiso u no rwa mbilu, hu nukha buse, makoleni ho tou thaa, hatsi ho oma, ḍuvha li tou nzirrr, mikulo yo oma

---

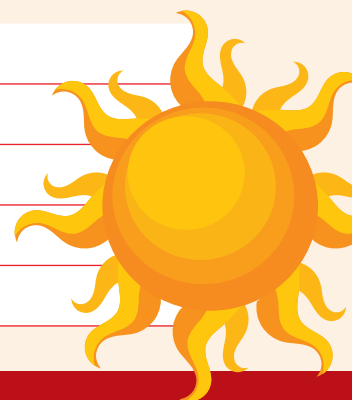

Kha ri n̄wale

Talelani masala a re kha phara iyi a no amba nga mutsho.

Ndi mubvumbi wa mutsho. Ndi na lutamo lwa u kona u vhona makole na maḡumbu ndi nt̄ha makoleni.

Ndi khou tea u vhea khamera tshikhalani uri i nthuse u bvumba mutsho.

“Ho luga. Ndi nga vha thusa kha hezwo!”

“Ngoho? Vha ḡo zwi kona hani u vhea khamera tshikhalani, nahone zwifanyiso zwi ḡo humelisa hani ngeno shangoni?”

“Kha ri thome nga u amba ngauri ni rumela hani tshithu tshikhalani tsha kona u dzula henengei tshi sa wi. Kha ri lingedze u elekanya nga bola ya golofu. Khotsi anga vha kona nga maanda u tamba golofu. Musi vha tshi rwa bola i a tshimbila u ya kule nga maanda. Fhedzi arali vha i rwa vhe nt̄ha ha ndunduma, i ya kule u fhirisa. Arali khotsi anga vho vha vha tshi fana na Superman nga u vha na maanda, vho vha vha tshi nga i rwa ya ya kulesa, ya mona lifhasi!”

Lisala ndi ipfi li no ima vhuimoni ha dzina.
 Tsumbo:
 Tafula i khishini. Yone yo adzwa labi..
 Khonani dza Lufu dzi khou ḡa.
 Ene o takala uri vhone u ḡo vha vhona.

Kha ri n̄wale

N̄walani mafhungo anu inwi muḡe ni tshi shumisa masala aya.

ene	itshi	muḡe	washu	tshanga
-----	-------	------	-------	---------

Handwriting practice lines for the words: ene, itshi, muḡe, washu, tshanga.

Kha ri n̄wale

N̄walani mafhungo anu inwi muḡe ni tshi shumisa maipfi a anomatopia.

khwalakhwasa	mbelengende	tshokotshoko	ngwinzhilingwinzhili	kumvuu
--------------	-------------	--------------	----------------------	--------

Handwriting practice lines for the words: khwalakhwasa, mbelengende, tshokotshoko, ngwinzhilingwinzhili, kumvuu.

Anomatopia ndi ipfi line la shumiswa na mibvumo, li edzisela mubvumo muge.

Mvumbo ya mutsho

Themo ya 3 – Vhege 9–10

Kha ri ambe

Talutshedzani khonani yaṅu nzulele ya mutsho ṅamusi.
Hu khou fhisa, u rothola kana i khou na? Mutsho wa vhuria u fana na wa tshilimo?

Musi hu tshi fhisa ni ita nyito dzifhio tshikoloni tsha vhoiwe?

Musi hu tshi rothola ni ita nyito dzifhio tshikoloni tsha vhoiwe?

Thetshesani mvumbo ya mutsho kha radio kana kha thelevishini, ni de ni ite mukumedzo wa mutsho kilasini.

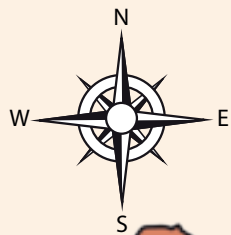

Kha ri vhale

Ṽamusi ni khou ya u vhala mepe wa mutsho.

Khii

- mutsho wa masana
- makole fhaḷa na fhaḷa na mvula
- makole fhaḷa na fhaḷa
- makole na mvula
- makole fhaḷa na fhaḷa na gambogo
- gambogo
- maḡumbu na mithathabo
- maḡumbu na mithathabo na mvula
- muya

MEPE WA MUTSHO

Duvha:

Kha ri n'wale Lavhelesani mepe wa mutsho ni fhindle mbudziso idzi.

Mutsho wa vunduni la hanu wo tou ralo zwa vhukuma?

Mutsho wa mavundu manwe wo ima nga ndila ifhio? Linwe la mavundu li do vha li si na zwe zwa n'walwa nga uri ndi vundu la hanu.

Gauteng	
Limpopo	
Mpumalanga	
KwaZulu-Natal	
Free State	
Kapa Vhubvavha	
Kapa Vhukvhela	
Kapa Devhula	
Devhula Vhukvhela	

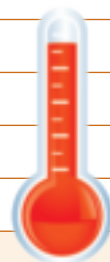
Vhathu vha Kapa Vhubvavha vha do ambara mini kha mutsho wo raliho?

Ndi ngafhi hune ha vha na mutsho wavhudi vhukuma. Ndi nga mini ni tshi ralo?

Ndi ngafhi hune ha vha na mutsho u si wavhudi na luthihi. Ndi nga mini ni tshi ralo?

Themphetsha ya fhasifhasi na ya ntshesa ndi ifhio vunduni linwe na linwe.

Vundu	Themphetsha dza fhasisa	Themphetsha dza ntshesa
Gauteng		
Limpopo		
Mpumalanga		
KwaZulu-Natal		
Free State		
Kapa Vhubvavha		
Kapa Vhukvhela		
Kapa Devhula		
Devhula Vhukvhela		

U sedza mutsho lwa u fhedza

Themo ya 3 – Vhege 9–10

Kha ri ñwale

Didzhieni ni tshi khou ya u vhiga mvumbo ya mutsho kha TV ni tshi khou shumisa mepe u re kha siatari ja 64.

Ñwalani zwine na do amba kha vundu liñwe na liñwe. Sedzani uri ni thoma ngafhi kha mepe – n̄tha kana fhasi? Madzina a mavundu ni do a ñwala nga thevhekano ifhio? Zwidombedzwa zwa mutsho ni do zwi ñwala nga thevhekano ifhio?

Thomani nga u ita mepe wa mihumbulo wa zwine na khou ya u vhiga.

Kha ri ñwale

Zwino ñwalani mvumbo yañu ya mutsho. Humbelani khonani yañu a vhale.

Kha ri n'wale

Tangedzelani liiti ni talele liqdadzisi fhungoni linwe na linwe. Bulani uri liqdadzisi ili li tlatshedza uri nyito i khou itwa nga ndila ifhio, i khou itwa ngafhi, kana i khou itea lini.

Ndavhe o takuwa maqautsha ngauri u khou ya kule . _____

Mvula ya mithathabo yo thoma vhusiku . _____

Phenyo na mithathabo zwa dzinginyisa fhasi lu shushaho. _____

Yo na duvha lothe mulovha. _____

Kha ri n'wale

Nwalani mafhungo ni tshi shumisa madzina a ngelekanyo (a khumbulelwa).

lufuno	vengo	vhuhali	tshivhiti	mvelaphanda
--------	-------	---------	-----------	-------------

_____

_____

_____

_____

_____

Kha ri n'wale

Nwalani mafhungo nga ipfi linwe na linwe.

kovhola (u posa nga matombo) _____

kovhola (ha riwana) _____

fhunga (u ita phosho) _____

fhunga (ha u ka vhuluvha) _____

thanga (ya ndu) _____

thanga (dza madini) _____

Musi ipfi lithi li na tlatshedzo nenzi li pfi ndi pholisemi.

Tsumbo khei:

Ho vha hu na guma lihulu la vhatthu vho daho u vhona metshe.

Na ita zwa u guma swigiri i do ni lwadza.

Mutevhemutoli

NDI A KONA

	😊	😞
u amba na nga lungano na u ita litambwa jalwo		
u sikima na u vhala lungano		
u fhindula mbudziso dzo tou lumbamaho dzi no kwama lungano		
u wana uri lungano lu amba nga mini ndo sedza thoho yalwo		
u topola alitheresheni na kushumiselwe kwa nyambahunzhi		
u tšalutshedza uri zwifanyiso zwi khwaṭhisedza kupfesesele nga ndila ifhio		
u wana mibvumo i no itwa nga zwipuka		
u bula mihumbulo		
u tšalukanya kushumiselwe kwa zwiḁevhe		
u livhanya tšalutshedzo dza mafurase na maipfi		
u shumisa tshati kha u pulanela phara ya u tšalutshedza		
u ṅwalulula mafhungo e kha maambelwa		
u vhumba mbudziso dzi tshi bva kha zwitatamennde		
u anetshela tshigwada tshiṭori		
u wana muhumbulo muhulwane, vhaanewa vhahulwane, he tshiṭori tsha bvelela hone na pfunzo yatsho		
u livhanga maipfi na tšalutshedzo dzao		
u ṅwala phara ya u tšalutshedza		
u livhanya maidioma na tšalutshedzo dzao		
u ṅwala tshirendo tsha tshipuka ndi tshi shumisa mafanyisi		
u rera nga tshiṭori tshi re kha khathuni		
u nweledza tshiṭori		
u shumisa mepe wa mihumbulo ndi tshi pulanela u ṅwala lungano		
u tšuma mafhungo ndi tshi shumisa maṭanganyi		
u shumisa madzina vhukuma vhuimoni ha masala		
u topola madzina zwao na madzinamaiti		
u tšuma mafurase na tšalutshedzo dzao ndi tshi vhumba mamethafore		
u talela maambahunzhi a re one		
u bula uri mafhungo ndi magarukela naa kana ndaela		
u ṅwalulula phara ndi tshi shumisa ndongazwiga dzone		
u ṅwala phara mbili ndi tshi shumisa maṭumi		
u amba nga mutsho na kilima		
u vhala maṅwalwa a no amba nga mutsho		
u fhindula mbudziso dzo tou lumbamaho dzi no kwama maṅwalwa		

	😊	😞
u ṅea phara thoho		
u livhanya maipfi na zwine a amba		
u ita mepe wa mihumbulo u no kwama mutsho		
u shumisa mepe wa mihumbulo kha u ṅwala phara dzi no amba nga mutsho		
u topola maiti na mafhambanyi mafhungoni		
u shandula mafhungo a vha kha tshifhinga tshi ḁaho		
u tšanganya mafhungo ndi tshi shumisa maṭanganyi		
u saukanya zwifanyiso zwa mutsho		
u shumisa nyolo kha u sumbedza zwivhanga na mvelelo		
u shumisa nyolo kha u dubekanya mafhungomatsivhudzi		
u ṅwala phara dzo ḁisendekaho nga nyolo		
u ṅwala mafhungo ndi tshi shumisa homonimi		
u bula mihumbulo yanga		
u ṅwala phara ndi tshi bula mihumbulo yanga		
u topola madzinamaiti		
u livhanya zwifanyiso na zwithu		
u topola na u ṅwala mafhungo ndi tshi shumisa masala		
u ṅwala mafhungo ndi tshi shumisa maipfi a anamatopia		
u thetshesha khasho ya mutsho na u ita muvhigo wanga ṅṅe muṅṅe		
u vhala mepe wa mutsho		
u fhindula mbudziso dzi no kwama mepe wa mutsho		
u bvumba mutsho		
u dzudzanya iṅwalwa		
u topola maiiti na maḁadzisi fhungoni		
u ṅwala mafhungo ndi tshi shumisa madzina a khumbulelwa		
u ṅwala mafhungo ndi tshi shumisa maipfi a re na mupeleṭo muthihi ngeno a tshi amba zwo fhambanaho		

Z

Thero ya 7 Zwiṭori zwa tshakatshaka

W

Zwiṭori Themo ya 3: Vhege dza 1 - 2

i

97 Vhukonani ho ganzhilaho 70

U amba nga u ṛwala dayari.
U fhindula mbudziso dzo tou lumbamaho dzi no kwama tshiṭori.
U ṭalukanya lushaka lwa tshiṭori.
U humbulela mafhungomatsivhudzi.
U baḡekanya mafhungo na nzulele ine a vha khayo.

98 Tshinṛwalwa tsha dayari tshanga 72

U livhanya maipfi na mafurase a maidioma na ṭhalutshedzo dza.
U sika mepe wa mihumbulo wa u pulanela na u ṛwala tshinṛwalwa tsha dayari.
U topola madzina, maṭaluli na maḡadzisi mafhungoni.

99 U alavha magabelo a vuhali 74

U amba na tshigwada nga mitambo ya ngomu zwifhaṭoni na ya nḡa.
U vhalu luṛwalo lu no amba nga u alavha u bva Kapa u ya Rio.
U fhindula mbudziso dzo tou lumbamaho dzi no kwama phara.
U humbulela mafhungomatsivhudzi.
U tikedza phindulo dza mbudziso.
U livhanya maipfi na ṭhalutshedzo dza.

100 U davhidzana na Carven 76

U palanela luṛwalo a tshi shumisa mepe wa mihumbulo.
U ṛwala luṛwalo.
U shumisa masala vhuimoni ha madzina.

101 Nganeapfufhi 78

U amba nga muzika e kha tshigwada tshawe.
U ita liṭambwa la tshiṭori.
U vhalu tshiṭori.
U livhanya maipfi na ṭhalutshedzo dza.
U fhindula mbudziso dzo tou lumbamaho dzi no kwama tshiṭori.
U fhindula mbudziso dzo tou lumbamaho dzi no kwama vhaanewa, thero na puloto.

102 U ṛwalela muḡifho 80

U ṛwala luṛwalo.
U dzudzanya luṛwalo.
U ṛwalulula phara a tshi dzhenisa maḡederedanzi o teaho.
U paḡula maipfi a bva madungo.

103 Ro vhuya tshikoloni 82

U rera nga u vula ha tshikolo e kha tshigwada tshawe.

U vha tshiṭori tshi no amba nga u vula ha tshikolo.
U fhindula mbudziso dzo tou lumbamaho dzi no kwama tshiṭori.
U ṛwala manweledzo mapfufhi a tshiṭori.
U bula muhumbulo wawe.
U humbulela zwithu.

104 U ṛwala tsenguluso 84

U ṛwala tsenguluso a tshi shumisa fureme.
U topola nefhungo na tshiiṭwa mafhungoni
U vhekanya maipfi nga thevhekano ya alifabethe.
U ṛwala mafhungo a tshi shumisa mafhungodavhi a nyimele.
U nanga ipfi li no yelana na lifurase.
U vhekanya maipfi nga thevhekano ya alifabethe.

Maṛwalwa a tsivhudzo Themo ya 1: Vhege dza 1 - 2

105 Nngwe (Nngwekhulu/Thaiga) 86

U vhalu maṛwalwa na faela ya nḡivho ya nngwe.
U fhindula mbudziso dzo tou lumbamaho dzi no kwama maṛwalwa.
U tshimbidza maṭo a tshi ṭoda mafhungomatsivhudzi
U tikedza phindulo dza mbudziso.
U topola muhumbulo muhulwane na ndivho ya atikili.
U topola mbuno na mihumbulo.
U fhindula mbudziso dza zwiteṛwa.
U ṭalutshedza zwine liidioma la amba.

106 Zwiṛwe hafhu nga maṛwalwambuno 88

U topola mbuno na mihumbulo kha mutevhe wa zwi re ngomu.
U topola phambano vhukati ha mbuno na mihumbulo
U ṛwala nga phukha dza ḡaka a tshi shumisa fureme.
U shumisa luambo lu sa moni.
U shandula mafhambanyi a vha ppanywa.

107 Muvhigo wa mafhungomaiti (nyusi) 90

U nweledza na u vhalu atikili ya gurannḡa.
U ḡadza khadi ya zwikoro.
U vhalu atikili ya gurannḡa.
U fhindula mbudziso dzi no kwama atikili.
U tshimbidza maṭo kha atikili a tshi ṭala mafhungo a re mbuno.

U wana uri ndi phara ifhio i no nweledza atikili.
U wana vhushaka vhukati ha atikili na tshifanyiso.
U livhanya mafurase, maipfi na ṭhalutshedzo dza.
U livhanya mafurase.

108 U ita ndowendowe ya u ṛwala muvhigo wa gurannḡa 92

U ṛwala muvhigo wa gurannḡa a tshi shumisa fureme.
U ṭuma mafhungo u itela u vhumba mafhungotserekani ndi tshi shumisa maṭanganyi.

109 U gonya Table Mountain 94

U amba nga Table Mountain.
U vhalu burousha i no amba nga Table Mountain.

110 Maṛwe hafhu nga Table Mountain 96

U ṛwala muvhigo nga table Mountain a tshi shumisa fureme.
U topola lifurase la madzina, la liṭaluli na la liḡadzisi.
U ṛwalulula phara a tshi dzhenisa maḡederedanzi.

111 Ri ya vhumalaphukha 98

U topola mbuno na muhumbulo.
U vhalu atikili ya magazini i no amba nga lwendo lwa Kruger National Park.
U fhindula mbudziso dzi no kwama atikili.
U topola mbuno na mihumbulo.
U fhindula mbudziso dzi no kwama mepe.
U topola ṭhalutshedzo dza maidioma.

112 U tshimbila mukwitani 100

U ṛwala muvhigo a tshi shumisa fureme.
U topola mafurase a thangeladzina.
U shumisa phoḡisemi.
U topola mafhungo a re na mamudi.
U ṛwala mafhungo a tshi shumisa nyambahunzhi (homonimi).

Kha ri ambe

Rerani ni kha zwigwada zwa vhoiwe.

Ni na dayari? Arali ni nayo vhudzani tshigwada tshaṅu uri ngani ni na dayari. Arali ni si na, vhudzana tshigwada uri ndi ngani.

Kha ri vhale

Vhalani tshitori tshi no bva kha *Dayari ya riwana ya Wimpy* - Mashudu Mavhi by Jeff Kinney

Lavhuna

Ho no fhela vhege dzi no hovhelela mbili na hafu u bva tshee nṅe na khonani yanga ya mbiluni Rowley Jefferson ra lwa nndwa tswuku. U tou amba ngoho, ndo vha ndi tshi ri, zwa zwinovho, u ḑo ḑa o dzwinga mutshila, fhedzi a zwi athu itea.

Ngoho ndi ya uri zwi vho thoma u nndina, ngauri tshikolo tshi khou vula maḑuvha a si mangana, zwino arali vhukonani hashu ho tea u **vhuelela tshikale**, ndi khwiṅe ri tshi ṭavhanya. Arali hu uri zwa nṅe na Rowley zwo fa, zwi amba uri vhuvhili hashu ro **bva nga litswu**, ngauri ro vha ro farana.

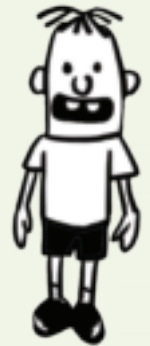
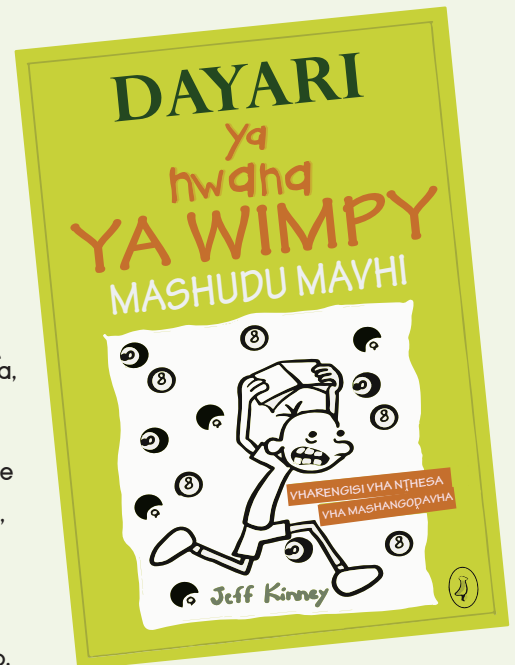
Zwino vhunga vhukonani hashu **ho fela mbevha**, ndi khou fanela u wana inṅe khonani. Tshi no khou dina ndi uri vhukonani uhu ndo vha ndo hu bveta biko, zwino a hu na we nda vhaledza uri a dzhene vhuimoni ha Rowley.

Vhathu vhane vha nga vha khwiṅe nyana ndi Christopher Brownfield na Tyson Saunders fhedzi vha dina uri na vhone vha na vhuṭudzetudze havho. Ndo ṭwa na Christopher vhege dzi si gathi tshikolo tsho vala tshiitisi hu uri o vha e ene tshiṭangu tshanga kha vhunyonyu. Christopher ndi khonani musi tshikolo tsho vala u fhira musi tsho vula kana riwaha woṭhe. Tyson ndi muthu nahone vhuvhili hashu ri pfana na mitambo i no fana ya video, fhedzi u itisa zwinwevho kha maṅwe masia lune nda vhona zwi tshi nga nkondela u ṭwa nae lwa tshoṭhe.

Muthu ane a si vhe na ṭhama ndi Fregley, fhedzi ndo mu vhoneolola kale uri a nga si kone u vha khonani yanga ya mbiluni.

Fhedziha, **a thi nga isi mbilu kule**, Rowley ndi ḑo mu lindela, huṅwe a vhuya. Fhedzi, arali hu uri u phulusa vhukonani hashu zwi mbiluni yawe, kha vhlilule.

Ngauri arali mafhungo a ḑi dzula o rali, u ḑo sala o tou ṭhuruu buguni yanga ya nganeavhutshilomuṅe ine nda khou riwala.

Kha ri n'wale

Mañwalwa aya a bva kha tshinwalwa tsha dayari. N'walani zwithu zwivhili zwi no sumbedza uri nangoho a bva kha dayari.

Ndi mbilahelo ifhio khulwane ine muñwali a ambesa ngayo dayarini iyi?

Greg, muñwali wa dayari, o vha e na muhumbulo wa uri Rowley u do da a humbela pfarelo fhedzi ha vhonali. Ni vhona u nga ndi nga mini Rowley a tshi tea u humbela pfarelo kha Greg?

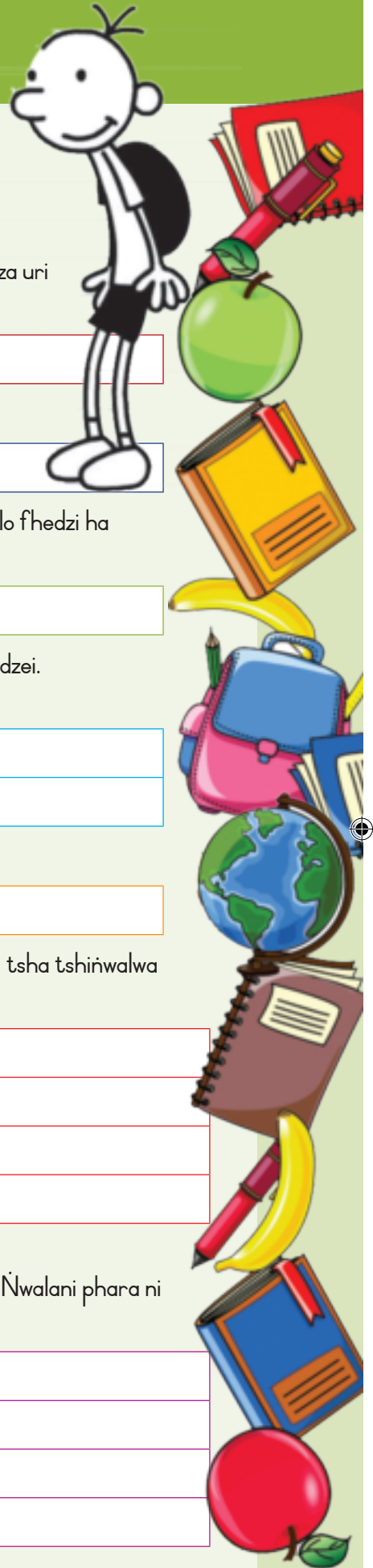
Greg u amba nga vhathu vhane vha nga vha khonani dzawe fhedzi a vhona zwi sa konadzei. Ndi nga mini a sa tami vhukonani navho?

Mañwalwa aya ndi a fomala kana a inifomala? Bulani uri ngani?

Ni vhona u nga zwi do fhela nga mini kha Greg? N'walani phara ine ya nga vha tshipida tsha tshinwalwa tsha dayari ya Greg.

No no vhuya na t'angana na thaidzo ya u lwa na khonani yanu ya mbiluni? N'walani phara ni tshi amba uri ho bvelela mini.

Tshinwalwa tsha dayari tshanga

Kha ri n̄wale

Talani mutalo ni tshi livhanya mafurase a no bva kha phara iyi na zwine a amba.

o dzwinga mutshila

u vhuelela tshikale

ro bva nga l̄itswu

ho fela mbevha

a thi nga isi mbilu kule

u ḡo sala o tou ṡhuruu

a thi nga vhilaheli

u ḡo ṡaniwa

u luvhelela

u fana na kale

ri songo wana tshithu

ho fhela

Ni khou ya u n̄wala zwiṡwalwa zwa dayari zwi re na tshivhalo, ni tea u zwi pulanela ni sa athu zwi n̄wala.

Kha ri n̄wale

Ni khou ya u n̄wala nga mafhungo a maḡuvha mararu. Tshinwalwa tsha u thoma tshi kwama vhukonani he ha tshinyala; kha tsha vhuvhili ni ḡo n̄wala uri no ḡipfa nga nḡilade; kha tsha vhuraru ni n̄wale uri ni ḡo ita mini nga haya mafhungo. Ni songo hangwa u n̄wala ḡuvha kha tshinwalwa tshinwe na tshinwe.

Itani mepe wa mihumbulo wa u pulanela zwiṡwalwa zwa dayari zwanu.

Zwiṡwalwa zwa dayari

Duvha:

Kha ri n̄wale

Shumisani mepe wa mihumbulo kha u n̄wala zwiñwalwa zwa dayari. Musi no no fhedza u n̄wala zwiñwalwa zwanu, humbelani khonani a zwi sedzuluse na u zwi dzudzanya arali zwo tea. Ni kone u zwi n̄walulula nga vhudele kha siatari ili.

A large white rectangular area with horizontal blue lines, intended for writing a response to the exercise.

Kha ri n̄wale

Vhalani mafhungo aya. Fhungoni linwe na linwe tangedzelani dzina, ni talele litaluli na u swaya liqadzisi nga muvhala wa t̄ada.

Themo ntswa i do thoma zwenezwino.

Khonani yanga ya mbiluni yo sala hayani.

Fregley wa miswaswo u tshimbila nga u ongolowa.

Rowley u tea u swika nga u t̄avhanya.

Nndwa ya Greg ya u tou thoma yo vha ya tshifhinga tshilapfu.

U alavha kha magabelo a vhuhali

Kha ri ambe

Ambani na khonani yanu nga mitambo ya ngomu zwifhatoni na ya nda.
 Ambani nga tshanu nga mitambo ine ra tamba ntha ha mavu na ya madini.
 Ni nga alavha nga yathi? Bulani uri ngani.
 Ni vhona u nga ndi vhukoni vhufhio hune na tea u vha naho uri ni alavhe nga yathi?

Ha Alba

Kha rivhale

Miñwaha miraru miñwe na miñwe hu vha na mbambe ya Cape u swika Rio. Nne
 naniwaha ndo shela mulenzhe ndi kha iñwe ya dziyathi! A thi tsha divha uri ndo vhuya nda ni
 vhudza naa, makhulu wanga vho vha vhe mureakhovhe, khotsi anga ndi mufhati wa zwickewete
 (mikhumbi). Zwickewete zwo di dzula zwi tshipida tsha vhutshilo hanga. Musi ri tshee vhatuku ro
 vha ri na dinzhi (tshikepe tshituku tsha raba) khotsi anga vha tshi ri isa Zeekoeivlei ngayo. Linwe
 divha nda vhona vhana vha tshi khou alavha vhe vhothe. Nda zwi vhona uri arali avha vhana vha
 tshi kona u alavha na nne ndi nga zwi konavho.

Vhunga zwino ndo no aluwa nahone ndo khwatha muvhili, ndi vho dzhena mitatisoni
 nahone ndi khou wina vhunzhi hayo. Fhedzih, musu mukaputeni wa yathi i re mutatisoni wa
 Cape u swika Rio a tshi mpfounela uri na nne ndi yevho, a tho ngo kholwa shudu langa la phele!
 Mutatisano uyu wo vha u wone wa matkhakheni a vhutshilo hanga!

Nahone ndo diphina vhukuma! Duvha na divha ho vha hu sa kundwi u vha na tshiñwe tshithu tshi
 no takadza. Ro vhona na vhana vha dolofini na khovhe nanzhinzhi dzi no fhufha.
 Vhuñwe vhusiku henefha, dza da dzi nanzhinzhi dza ita na u ri phamasa, wa sokou pfa – phaa!”

Ndo lwadzwa nga tsilingwane ya lwanzhe luthihi fhedzi – nga divha la u thoma – nahone ndi
 luthihi fhedzi he nda pfa ndo tshuwa, musu wa madumbu a no tatisa, magabelo a masongesonge
 - a tshi lingana na ndu ya zwitizi zwivhili.

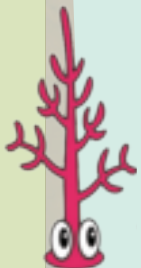
Yathi yashu yo vha ya vuvhili kha u swika Rio De Janeiro nahone ro vha ro pfuka dzanze nga
 maduvha a fumithanu.

Ndo pfa zwi tshi ntungufhadza musu ri tshi vhuya hayani ngauri ho vha hu hone u thothela ha u
 diphina. Fhedzih, ndo pfa ndo takala uri ndi khou dovha hafhu u vhona mavu.

Zwino naho ndi ngomu ndi tshi khou ita ndugiselo dza
 mutatisano wa Vhugwenha ha Liffasi, ndi na lutamo lwa uri ri
 do dovha ra vhonana hu si kale.

Nga mbilulufuno

Carven

Duvha:

Kha ri n̄wale

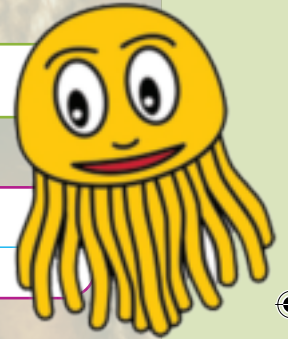
Muṭaṭisano wa u bva Cape u swika Rio u farwa lungana?

Muṭaṭisano uyu u a takaleleswa? Tikedzani phindulo yaṅu.

Ndi ngani Carven o ita zwa u alavha?

Carven ha tsha elelwa uri o vha e mungafhani musi a tshi dzhena muṭaṭisanoni uyu. Ni vhona u nga o vha e na miṅwaha mingana?

Carven u a kona u alavha? Tikedzani phindulo yaṅu.

Ndi muṭaṭisano ufhio we wa vha wone tshiga tshihulwane vhutshiloni hawe?

Ndi zwifhio zwivhili zwi takadzaho zwo iteaho musi e kha yathi?

Luṅwalo ulu ndi lwa fomala kana ndi lwa inifomala? Bulani mbuno tharu dza u tikedza phindulo yaṅu.

Kha ri n̄wale

Livhanyani maipfi o swifhadzwaho e a shumiswa kha luṅwalo lwa Carven na ṭhalutshedzo dzao. Nwalani maipfi o swifhadzwaho kha dikishinari yaṅu.

maṭhakheni	tshiuludzani	nṭhanṭha	tshivhindini	honehone
masongesonge	kukumuwa	thivha	magabelo mahulu	tita
ṭalingwane	dakalo	silingwa	tsinyuwo	luṅwaluṅwa
muṭaṭisano	khanedzano	mpho	khaedu	mbambe

U davhidzana na Carven

Kha ni n'wale

Didzhieni hu inwi Alba. Nwalani luñwalo ni tshi f'indula Carven. Vhudzani Carven luñwaloni lwañu uri no tšulutshela u mu vhona khathihi na u pfa zwa lwendo lwawe. Mu vhudzeni zwe na vha ni tshi khou ita musi o fara lwendo, tsha u fhedza, ni mu vhudze nga inthaviyu ya radio na TV ye na mu lugisela uri a ite musi a tshi swika hayani na zwine a tea u elekanya a tshi dilugisela inthaviyu.

Ni songo hangwa uri luñwalwo ulu ndi lwa vhukonani lune maipfi añu a si tee u vha a fomala.

Thomani nga u pulana luñwalo lwañu. Musi no no lu pulana, humbelani khonani yañu a ni thuse u lulamisa arali zwo tea. Ni kone u lu n'wala nga vhudele buguni iyi yañu ya u shumela.

Luñwalo lwo livha ha Carven

Duvha:

_____

_____

_____

_____

_____

_____

_____

_____

_____

_____

Kha ri n̄wale

N̄walululani mafhungo aya. N̄walani masala a re one vhudzuloni ha maipfi o talelwaho nga fhasi. Shumisani masala a re afho fhasi.

vhone

riṅe

yone

Vho Kapuṅeni Petersen vho humbula uri Vho Kapuṅeni Petersen vha nga wina muṭaṭisano wa Cape u swika Rio.

_____

Ndo pholisha mikungelo ya mavothi ya burasi, mikungelo ya mavothi ya burasi ya penya.

_____

Ndo ṭangana na Samson ngei Yathini nahone Samson ndi a mu takalela vhukuma.

_____

Samson na n̄ne ro ṭanzwa phulethi sa izwi Samson na n̄ne ro vha ri tshi khou shuma khishini.

_____

Ndo ita na u kwama mme anga uri mme anga vha si le mbilu nga n̄ne.

_____

_____

_____

Kha ri ambe

Bo-Kaap ndi ngafhi? Arali ni sa hu divhi, vhudzisani mudededzi wanu kana ni ye laiburari ni wane uri ndi ngafhi. Ni a pfana na muzika? Ndi muzikade une na pfana na u u thetshelesa kana u u lidza?

Ni vhona u nga ndi mafhungo mahulwane u isa phanda na pfunzo musu no no phasa tshikoloni? Bulani uri ngani.

Ni khou tama u guda mini musu no no phasa tshikoloni? Bulani uri ngani.

Musi no no vhala tshitori tshi re afho fhasi, itani litambwa latsho ni kha tshigwada tshanu. Nangani uri ndi tshipida tshifhio tsha tshitori itshi tshine na do tshi shumisa. Ni elelewe u livhanya matso na vhataleli khathihi na u shumisa nyelekanyo musu ni tshi khou tamba litambwa ili. Ni songo hangwa u sumbedza zwiitea zwi no bva tshitorini zwi tshi tevhekana nga ngona.

Kha ri vhale

Vho Banjo vho vha vhe munna mulapfu, musekene vha vala litswu na mavhudzi matshenatshena. Dzina lavho la vhukuma ndi James John McCloyd. Khotsi avho na makhulu wavho vho vha vhe vhaalavhi ngeno mme avho vho vha vhe wa malofha a Malay.

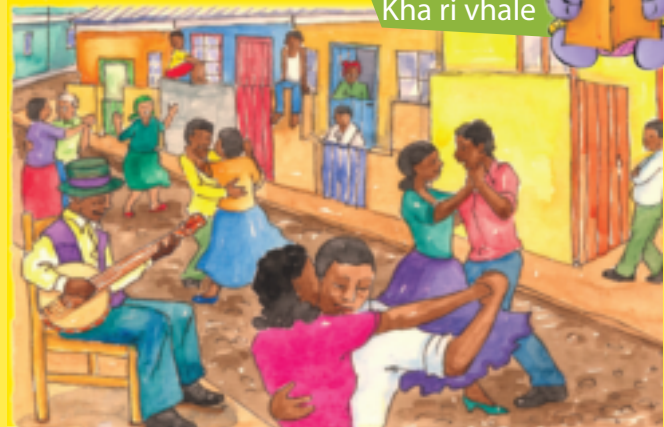
Vha ha McCloyds vho vha vha tshi dzula nduni ya kamara tharu ngei Chiapinni Street kha la Bo-Kaap. Musi khotsi a Vho James vhe lwanzheni, mme avho vho vha vhona vhe vha tshimbidza zwithu afha hayani khathihi na u vha na vhutanzi uri nwana wavho James a dzule o kuna, e na mutakalo wavhudi nahone e na dakalo na uri a ye tshikoloni misi yotthe.

Musi Vho James vha tshee mutuku khotsi avho vho vha rengela banjo. Lo vha li na thoho ya tshipulumbu na mukulo mulapfu na vhatale vhu. Tshifhinga tshotthe musu khotsi avho vha tshi vhuya lwanzheni vho vha vha tshi vha gudisa u lidza banjo.

Mafheleloni a vhege, tshitshavha tsha vhatu vha si vhanzhivhanzhi tsha Malay tsho vha tshi tshi kuvhangana. Ho vha hu tshi tshiniwa na u imba nahone James o vha a tshi lidza banjo lawe. O fhedza o no vha muimbimulidzi a no mangadza. Musi a tshi thoma u lidza na u imba vhatu vho vha vha tshi sala vho akhamala na u katea lwe musu a tshi fhedza vha vhandu zwanu na u vhidzelela vho takala.

Musi vhe na mirwaha ya fumimbili, vhatu vha thoma u vha vhidza nga dzina la Banjo lwe vhutshilo havho hotthe vha divhiwa nga lenelo dzina la Banjo. "Musi ndi tshi phasa tshikoloni tsha ntha, ndi do ya u dzhena yunivesithi," vho vhadza mme avho ngauralo. "Ndi khou todou vha na digrii ya muzika."

Fhedziha, vha mbo welwa nga khombo. Khotsi a Banjo vha mbo di lovha lwe a vho kombetshedzea u ya u shuma uri a thuse mme awe. Mme awevho na vhona vha lovha. Banjo a humbula u ya u shuma lwanzheni. A vhulunga tshelede a didowedza u lidza banjo lawe arali tshifhinga tshi tshi tenda. O vhuya hayani ho no fhela mirwaha mitanu, a fhedzisa Gireidi 12 yawe sentharani ya pfunzo ya vhaaluwa a kona u ya yunivesithi u ya u guda zwa muzika.

Musi a tshi khou dzhena henefha, o funza vhatu muzika khathihi na u gudisa vhahulwane na vhatuku u nwala. Bvumo lawe na u funiwa hawe zwa phadalala na shango lothe lwe vhatu vha bva thungo dzothe vha tshi da uri a vha funze.

Banjo o wana digirii yawe ya muzika musi e na miwaha ya furaru. O vha o gudela zwa katara ya klasiki fhedzi banjo lo di dzula li tshone tshilidzo tshawe tshine a tshi funesa. O vha a tshi gonya ntsha ha thavha ya Signal Hill a tamba banjo lawe o dzula hatsini vhudaladala. O lovha e na miwaha ya futahembili – o takala na u fushea.

Talani mutalo ni livhanye maipfi o swifhadzwaho na zwine a amba. Nwalani maipfi o swifhadzwaho dikishinarini yanu.

Kha ri nwale

vala
misi yothhe
akhamala
katea
khombo

u talela wo atama mulomo
u dzhiea
anzela
tshiwo
muvhala wa lukanda

Kha ri nwale

Vhalani phara iyi hafhu ni fhindle mbudziso idzi.

Muhali kha nganeapfufhi iyi ndi nnyi? _____

Ndi nnyi ane a khou anetshela tshitori itshi? Tangedzelani phindulo yanu afho fhasi.

Banjo Mme avho Muthu wa vhuraru – muwe muthu we a vha a tshi divha Vho Banjo

Bulani uri ndi nga mini ni tshi ralo.

Tshitori itshi tshi khou bvelela ngafhi? Muwali o kona u ola afho fhethu ha tshila? O zwi kona hani?

Puloto ya tshitori itshi ndi ifhio? Hu bvelela mini?

Hu na khudano kana u kondelwa hufhio? Hu na thasululo?

Bulani uri muhali u ponya hani kha zwi kondaho.

No diphina nga tshitori itshi? Bulani uri ngani.

Neani tshitori itshi thoho. _____

Kha ni n̄wale

Humbulelani uri Vho Banjo vho ni funḡedza muzika kalekale nahone no fhedza no no vha khonani khulu. Musi vha tshi lovha, no humbelwa uri ni n̄walele vha lushaka lwa havho luḡwalo ni vha ṭalutshedze zwivhuya zwe Vho Banjo vha ni itela. N̄walaniha luḡwalo ulwo. Musi no no lu n̄wala, humbelani khonani yaḡu a lu

vhale khathihi na u ita ndulamiso arali zwo tea.

Kha phara ya u thoma, bulani u pfa haḡu vhuṭungu nga u lovha havho.

Kha phara ya vhuvhili, zwi vhe khagala uri Vho Banjo vho ita zwifhio zwe zwa ita uri vha vhe muthu wa tshipentshela kha inwi na kha vhaḡwe vhathu.

Kha phara ya u fhedza ni ambe nga zwe vha phetha vhuṭshiloni na uri ndi ngani tshitshavha tsho xeelwa.

Kha ri n̄wale

Shumisani mabulafhethu a re afho fhasi kha u fhedzisa mafhungo.

seli

phanda

fhasi

kule

ngomu

tsini

nt̄ha

Vho Banjo vho vha vha tshi dzula fhala Bo-Kaap musi ro no wetshela ha mulambo. Vho vha vha tshi kuvhanganya vhathu vha tamba banjo vho dzula havho ha muri. Vho vha vha tshi ya thavhani vha dzula ha hatsi vha tshi khoulidza banjo lavho. Tshinwe tshifhinga vho vha vha tshi lidza vhe nga holoni ya yunivesithi. Yunivesithi yo vha i na ngade dza Krischenbosch. Ho vha hu tshi da vha na vha tsini.

Kha ri n̄wale

N̄walululani phara iyi ni dzhenise malederedanzi he zwa tea.

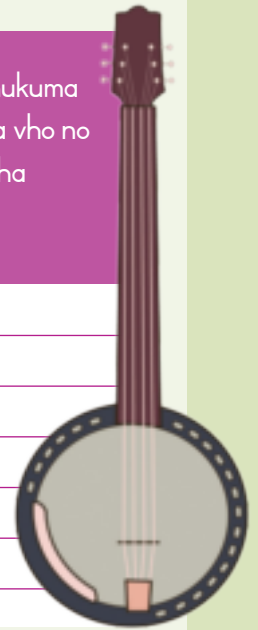
vho bonjo vho vha vha tshi dzula kapa vhukovhela chiapinni street kha la bo-kaap. dzina lavho la vhukuma lo vha li james john mcclloyd nahone mme avho vho vha vhe vha malofha a malay. vho banjo vho vha vho no aluwa vhukuma musi vha tshi ya u guda pfunzo dza muzika yunivesithi. fhedziha, vho vha vha tshi kha dipfana na u tamba banjo lavho vhe signal hill.

Kha ri n̄wale

Thukukanyani maipfi aya a bve madungo ni vhandele zwan̄da ipfi lin̄we na lin̄we.
Tsumbo: tshi/su/su: madungo mararu

funiwa _____	phad̄alala _____
digirii _____	funesa _____
vhudaladala _____	futahebili _____

Kha ri ambe

Ni dipfa hani musi no vhuya tshikoloni? No takala kana no sinyuwa?
Ni dipfa hani ni kilasini ya mudededzi muswa?
No lavhelela zwifhio nga maanda?

Kha ri vhale

Lo vha li duvha la u thoma ro vhuya tshikoloni. Nwedzi wotlhe no diphina musi tsho vala. Fhedzi Lily, Zack na Khal a vho ngo dinalea nga u vhuya hashu. Vho vha vho takala na zwikunwane.

Vhuraru havho vha ima luvhandeni lwa u tambela vha lavhelesa u mona na tshikolo. A hu na tsho shandukaho. Phuraimari ya Hudson Park i tshee yo rala.

Zwifhatso zwayo ndi zwa kale zwa burani. Vhupakamimodoro hutuku ho dala nga mimodoro ya vhadededzi. Daka li re murahu ha luvhande lwa u tambela li tshee lo dombela nga vhudala halo sa nga misi. Luvhande lwa u tambela lwo talwa mitalo lwo lindela metshe wa u thoma wa bola ya milenzhe wa themo ya u thoma.

"Metshe u khou thoma nga bureiki ya u thoma?" hu vhudzisa Lily.

Zack na Khal vha tenda nga thoho.

Zack o vha e mupfufhi a dovha a vha tshihwimbi, e na mavhudzi mapfufhi. Khal o vha e mulapfu a dovha a vha na tshifhatuwo tshisekene.

"Yoo, ndi tou ri ri thoma lini," ndi Zack a no ralo.

"Na nne," hu dadzisa Khal.

Lily a sukumedzela mavhudzi awe kule na khofheni. "Ndi kale ri sa athu tamba bola," a mbo ralo. Ndi ngoho, ho vha hu kale. Kale vhukuma.

Tshikolo tshavho tsho vha tshi vhukatikati ha dorobo. Tshitentsi tsha tshikolo tsho vha tshi tshi nga thiraengele i re na bada i no tou svha nga zwiendedzi kha lithihi na zwiporo kha aya mariwe masia.

Zwidimela zwi unga zwi tshi fhira duvha na duvha.

Tshipida tsha dorobo tshine Lily na vhanwe vha bva khatsho tsho tsitsikana nga zwifhatso lune a huna fhethu ha midavhi ya u tambela. A huna mudavhi wa bola ya milenzhe. Fhethu hune vhana vha nga tamba hone bola ndi henefha tshikoloni fhedzi.

Zack a vhudzisa, "Hee vhanna, Goloi ntswa ya 4 x 4. no i vhona?" Maddie, khonani khulu ya Lily a mbo vhidzela, "Ndi ya havhala – mudededzi washu muswa! Hone no vha vhona?"

Vhotlhe vha dzungudza dzi thoho.

"Vha tea u vha vhe muthu wa zwithu arali vha tshi tshimbila nga 4 x 4," ndi Zack a no ralo, tsimbi ya mbo di lila.

Duvha:

"Ri do zwi pfa thabeloni," hu amba Lily. "I do thoma hu si kale."

Khonani idzi mbili dza mbo livha thabeloni dzo dala fulufhelo la themo ntswa na mudededzi muswa.

(Nga Tom Palmer)

Kha ri n'wale

Vhalani hafhu tshitori tsho n'walwaho nga Tom Palmer. Nwalani t'hoho yatsho.

Khonani idzi nna dzi pfana na u ita mini dzot'he?

No vhuya na tamba bola musu tshikolo tsho vala? Bulani uri ngani?.

Avha vhana vha dzula tsini na zwiporo zwa tshidimela. Ndi nga mini ni tshi vhona u nga nzulele iyi yo vha kondisela vhutshilo?

Ni vhona u nga zwo vha zwi tshi lelutshela vhana u kona u thetshesela tshikoloni? Bulani uri ngani.

Lily, Zack na Khal vho vha vho fhambana nga ndila dzifhio?

Nwalani manweledzo a tshitori itshi nga mafhungo a no swika mararu.

Vhana vho vha vho lavhelela u tangana na mudededzi wavho muswa. Ni vhona u nga mudededzi uyu o vha e muthude?

Kha ri n̄wale

No humbelwa uri ni n̄wale tsenguluso ya bugu ya Tom Palmer. N̄walani tsenguluso yaṅu fhasi ha t̄hoho dzi tevhelaho. Musi no no fhedza u i n̄wala, humbelani khonani yaṅu a i dzudzanye.

TSENGULUSO YA BUGU

Tshitoro tshi amba nga

Avha vhana vhaṅa vha diphina nga

Ndo takalela/a tho ngo takalela tshitoro itshi nga uri

No tea/a no ngo tea u vhala iyi bugu nga uri

Kha ri n̄wale

Taleni nefhungo na tshiitwa mafhungo ni aya.

Avha vhana vhaṅa vha pfana na u tamba bola.

Vhadededzi vha paka mimodoro yavho kha vhupakamimodoro hutuku.

Mudededzi muswa u tshimbila nga 4 x 4.

Vhana vho ya thabeloni vha tshi tou bva u swika tshikoloni.

Vhana vhothe vha dzula tsini na tshiporo tsha zwidimela.

Kha ri n̄wale

N̄walani mafhungo a inwi mune ni tshi shumisa maipfi aya.

itshi

tshila

aya

ala

Kha ri n'wale

Fhedzisani mafhungo a nyimele (a nzulele) a tevhelaho. Shumisani maipfi a re zwitangeni.

Tsumbo:

Zwimela zwi do fa (sheledza)

Zwimela zwi do **fa arali na sa zwi sheledza.**

Fhungo li re na fhungodavhi la nyimele (nzulele) li pfi ndi fhungo la nyimele (nzulele). Fhungodavhi la lushaka ulu li nga thoma nga arali kana tenda.

Tsumbo: Nowa i do nnduma arali nda sendelesa tsini nayo.

Nowa i do nnduma tenda nda si sendelese tsini nayo.

Vha na vha nga si kone u tamba bola (valwa)

Zack ha koni u shuma mbalo (thusiwa)

Vhana a vha nga phasi mulingo (vhala)

Tenda tshikolo tsho vula (tamba)

Luvhande lwa u tambela lu a dala thophe (nesa)

Kha ri n'wale

Nangani ipfi lo teaho li nwe na li nwe la mafurase aya.

zwino

ngauri

murathu

vhunga

tshihagu

Vhumonolodzi ndi u shumiswa ha maipfi manzhi vhudzuloni ha ipfi lihhi.

nga tshino tshifhinga
hu si na u t'wa ri tshi monamona
sa musi zwo di vhonala
tshiitisi ho vha uri
we nda mama nda mu siela

Kha ri n'wale

Vhekanyani maipfi aya nga thevhokano ya alifabethe.

sokou	sanda	senga	senenga	sika	soma
sema	sola	suka	sunda	shela	sale

Kha ri ambe

No no vhuya na ya vhugalaphukha kana zuu? Tsalutshedzani tshigwada tshanu nga vhugalaphukha kana zuu. Ambani nga phukha dza daka dze na dzi vhona.

Ndi nnyi ane a nga kunda kha ndau na nngwe? Arali hu uri zwi langwa nga saizi, nngwe i nga kunda. Hezwi zwi itiswa ngaauri nngwe ndi dzone khulwanesa kha lushaka lwa zwimange. Dzi a kona u aluwa dza zwika kha mithara dza 3,5 nga vhulapfu (vhunavha) nahone dzi a kona u lemela 304 kg. Nngwe a dzo ngo tou hula fhedzi, dzi dovha dza vha na luvhilo. Dzi a kona u gidima nga luvhilo lwa 64 km nga awara kha tshikhala tshipfufhi nahone dzi a kona u fhufha mithara dza tahe dzi tshi tou budza. Hezwi zwi amba uri dzi a kona u lavhuwa nga ndila i no ofhisa. Muthu a nga ri mavhanda aya mahulu, a luvhilo, a dovha a ofhisa ha lili thuso uri a kone u tshila, a a i lila. Nngwe ndi buka li re khomboni ya u thothela.

Nngwe dzi nga thothedzwa nga vhatu nga ndila mbili: u zwima; na u tshinyadzwa ha mahaya adzo.

Nngwe dzi zwimelwa mikumba yadzo na miñwe mirado ya mivhili yadzo, zwothe hezwi ndi zwa mutengo muhulu. Vhariwe vhatu vha Tshaina na miñwe mashango a Asia vha na lutendo lwa uri miñwe ya mirado ya nngwe i a thusa kha dzilafho. Nngwe dzi a zwimiwa sa mutambo. Zwi amba uri vhazwimi vha dzi zwimela u dimvumvusa na u dikhoda musu vho no dzi

vhulaha.

Vhatu vho dovha hafhu vha tshinyadza mahaya adzo – fhethu hune dza tshila hone. Nngwe dzo vha dzi tshi wanala u thoma Turkey u swika mukanoni wa vhubvaquvha wa Russia. Fhedzi zwino vhunzhi ha nngwe hu vho wanala fhedzi kha zwihozwoho tshipembe na tshipembevhubvaquvha ha Asia. Hezwi zwi khou itiswa ngaauri vhatu vho fhatza dzidorobo, dzidorobofulu na bada fhethu he nngwe dza vha dzi tshi tshila hone. Tshiñwe tshiitisi ndi u hadiwa na u tupukanywa ha daka vhatu vha tshi ita masimu, nahone ho no vha na migodi fhethu hunzhi.

Nngwe dzi toda vhupo vhuhulwane ha u tshila khaho. Nngwe nthihi ya nduna i lila tshikhala tshi no swika 100m² ngaauri nngwe dza daka ndi nzwimahaya nahone dzi tshimbila dzi dzothhe. Hezwi zwi amba uri a dzi koni u tshila na dziñwe phukha fhethu huthihi. Ngaauri dzi toda fhethu ho atamaho, zwi a konza uri vhotsireledzo ya mupo vha kone u wana shango lo linganaho la u tshela nngwe. Sa u lingedza u tsireledza nngwe, dziñwe dza nngwe dze dza bebwa dzo valelwa dzo diswa Afrika Tshipembe he dza vhuedzedzwa dakani.

Kha ri vhale

FAILI YA NDI VHO

- Vhana vha no swika hafu vha nngwe a vha tshili u fhira miñwaha mivhili.
- Vhana vha nngwe vha latelwa nga vhomme musu vhe na miñwaha i no swika mivhili.
- Tshigwada tsha nngwe ndi "tshikhuvhugu".
- Nngwe dzi a koni nga maanda u bambela nahone dzi nga bambela tshikhala tshi no swika khilomitha dza rathi.
- Nngwe tshena a dzi anzi u vha hone. Dzhini i no ita uri dzi vhe tshena i wanala kha l ya dza 10 000.
- Nngwe i anzela u zwima i yothhe, vhusiku.
- Musi dzi tshi zwima, dzi kona fhedzi u ponda lwa 10% fhedzi kha u zwima thothhe.
- Nngwe dzi a kona u lavhuwa mithara dza tahe hu si na vhuleme.
- Hu na nngwe dzi re zwifuwo miñini u fhira dzi re dakani.

Kha ri nwale

Tshimbizani matso (u sikima) kha phara iyi na mafhungo a re kha faili ya ndivho uri ni kone u fhindula mbudziso idzi.

Nngwe dzi aluwa u swika ngafhi? _____

Dzi lemela tshileme tshingafhani? _____

Dzi gidima nga luvhilode? _____

Nngwe ya nduna i tōda fhetu hungafhani uri i kone u tshila? _____

Vhana vha nngwe vha laṭelwa vhe na miṅwaha mingana? _____

Vhalani phara iyi nga vhuronwane ni fhindule mbudziso idzi.
Nwalani zwiitisi zwiḽhili zwa u zwimiwa ha nngwe.

Ndivho khulwane ya uri muṅwali a nṅwale atikili iyi ndi ifhio? Itani thiki kha phindulo yaṅu.

- U vhudza vhathu mafhungomatsivhudzi a no takadza a no kwama nngwe.
- U tuṭuwedza vhavhali uri vha thuse kha u tsireledza nngwe dza lifhasi.
- U ṭalutshedza vhathu uri ndi nga mini nngwe dza lifhasi dzi khomboni ya u thoṭhela.

Ndi nga mini haya ha nngwe ho ngalangala ngaurali?

--

Nngwe dzi zwimelwa mini?

--

Ndi nga mini zwi tshi konḽa u tsireledza vhupo ha nngwe dza ḽaka?

Ndi tshifhio tsha zwiṭatamennde izwi tshine tsha vha muhumbulo?

- Nngwe dzi a aluwa dza swika kha vhulapfu (vhunavha) ha futhi dza fumithihi.
- U phulusa nngwe dza ḽaka zwi na ndeme.
- Vhathu ndi vhone vho fhungudzaho tshivhalo tsha nngwe shangoni.

Ndi mutaladzi ufhio kha i tevhelaho u no ṭalutshedza zwavhudi maipfi a "vhuedzedzwa ḽakani" e a shumiswa kha phara ya u fhedza ya atikili?

- U phulusa phukha nga u dzi vhea zuu
- U dzhia phukha dze dza bebelwa zuu dza humela muponi

ṭalutshedzani liidioma li no ri: "mutengo muhulu".

Ndi zwifhio kha zwi tevheleho zwe zwa ḽisendeka tshoṭhe nga mafhungo a atikili iyi?

- Ndingedzo dza u phulusa nngwe hu na he dza pfumba, fhedzi hu na zwikhukhulusi zwinzhi.
- Ndingedzo dza u phulusa nngwe dzo pfuvha na kale, fhedzi hu na zwiṭuwedzi zwa uri hu lingedzwe hafhu.
- Ndingedzo dza u phulusa nngwe dzo pfumba nga maanda lune dzi si tsha vha khomboni ya u ngalangala.

Zwiṅwe hafhu nga maṅwalwambuno

Kha ri ṅwale

Vhunzhi ha mafhungomatsivhudzi a re kha atikili iyi a no kwama nngwe ndi a mbuno (a vhukuma).

Musi ni tshi ṅwala maṅwalwa a mafhungomatsivhudzi ni tea u ḍivha uri zwine na khou ṅwala ndi mbuno kana ndi muhumbulo (kuhumbulele).

Lavhelesani mutevhe uyu wa zwi re ngomu ni ite uri ndi zwiteṅwa zwifhio zwi re mbuno nahone ndi zwifhio zwi re mihumbulo. Ni kone u ita thiki kha kholomo yo teaho.

	Mbuno	Muhumbulo
Anathomi (ngudamuvhili) ya nngwe		
Hune dza tshila hone		
Zwine dza ḷa		
Maṅo adzo		
Nngwe dzo farwa nga nyofho		
Tshaka dzo fhambanaho dza nngwe		
Ndi funesa thoyi dza nngwe		

Kha ri ṅwale

Vhalani phara iyi.

U shaya nyonyoloso na kulele kuvhi zwi lwa na mutakalo wa muthu. Ni tea u tshimbila nga milenzhe lwa hafu ya awara nga ḍuvha. U sa ita nyonyoloso zwi nga vhangana malwadze a mafhafhu, a mbilu na u nona lwo kalulaho. Arali ni sa ḷi nga ngona nahone ni sa iti nyonyoloso ni nga farwa nga malwadze. Ndi mafhungo mahulwane u ḷa phurotheini, khabohaidireithi, mitshelo na miroho ḍuvha ḷiṅwe na ḷiṅwe. Tshokoleithi a si tshithu tshavhudzi, ngeno malegere na ḍirinkhi zwi tshi sinisa maṅo.

Talalani zwitatamennde zwoṅhe zwine zwa vha mbuno zwi sa timatimisi.

Tangedzelani tshitatamennde tshine tsha pfala tshi tshi nga ndi mbuno ngeno tshi muhumbulo.

Ndi ngani muṅwala o tshi dzhenisa?

Ni vhona u nga vhatu vhoṅhe vha nga tendelana na muṅwali? ṅwalani mafhungo mavhili ni tshi bula muhumbulo waṅu.

Kha ri ṅwale

Nangani tshipuka tsha ḍaka tshine tsha ni takadza. Wanani zwinzhi nga tshipuka itshi ni vhe na zwine na ṅwala ngatsho ni tshi shumisa ṅhoho hedzi:

Tshitatamennde tsha u angaredza (tsumbo: ("ṅḍou dzi wanalesa ḍakani."))

Duvha:

Zwiṭaluli (tsumbo: "Dzi na misingo milapfu.")

Three horizontal lines for writing.

Ngowelo na kutshilele (tsumbo: "Ngou dzi tshila sambini.")

Three horizontal lines for writing.

Zwine dza la (tsumbo: "Dzi la maṭari.")

Three horizontal lines for writing.

Kha ri ṅwale

Shandulani maipfi o talelwaho nga fhasi ni tshi shumisa pfanywa idzi, dzine dza pfala dzi tshi nyanyula na u takadza fhedzi dzi tshi amba zwithihi.

nungo   londa   khulu   kheluwa   ponda

Nngwe ndi dzone khulwanesa kha lutavhi lwa zwimange na hone dzi divhelwa u hula hadzo na maanḁa. Nngwe dzi tshila nga nthihi. Dzi na maanḁa nahone dzi zwima vhusiku. Dzi tshimbila nyendo ndapfu dzi tshi ṭoda nari, ntsavhutavhi, nguluvhedaka na dziṅwe phukha khulwane. Nngwe dzi anzela u sendela kule na vhatu fhedzi dziṅwe dzi a shanduka dza vho vhulaha vhatu.

Kha ri ṅwale

Kha maipfi a re afho fhasi, nangani pfanywa dza ipfi liṅwe na liṅwe kha a re kha thebuḁu. A ṅwaleni kha thebuḁu iyi fhasi ha ipfi "Pfanywa". Ni kone u nanga mafhambanyi (maipfi ane a amba zwo fhambanaho na zwa maṅwe) ni a ṅwale kha thebuḁu fhasi ha ipfi "Lifhambanyi".

sinyuwa   ṭavhanya   vuhwavho   humbudza   ongolowa   orowa
ṅwethuwa   hangwisa   phinyela   tshituḁu   tuwa   bvelela

Ipfi	Pfanywa	Lifhambanyi
luvhilo		
ṅweṅwela		
vhulenda		
tsivhudza		
swika		
tutuwa		

Kha ri n'wale

Wanani atikili ya gurannda kana ya magazini i no amba nga tshithu tshine na tshi takalela, ni de nayo tshikoloni. Talutshedzani kilasi uri atikili iyi i amba nga mini ni kone u vha vhalela yone. Ni kone u humbela tshigwada tshanu uri tshi fhe tshikoro tsha u vhala manweledzo e na ita.

Dadzani garaṭa ya zwikoro zwa vhanwe vhagudi vha re kilasini yanu.

MANWELEDZO		U konesa	U kona	Hu khwiniswe
Marangaphanda	U bula uri atikili i amba nga mini.			
Zwi re ngomu	Mafhungomatsivhudzi ndi one nahone a amba nga atikili.			
	Ha pambui kha t'hoho.			
Kukumedzele	U lavhelesa vhatshesivhat'aleli.			
	U amba a tshi pfala a tshi difuluf'hela.			
U vhala	U vhala a tshi elela nahone a tshi pfala.			
	U sedza nt'ha musi a tshi vhala.			

Kha ri vhale

Mmbwa i lindela mune wayo a tshi ya hayani

Amir Plume

Musumbuluwo, 2 la Thangule

India, Dhaka – Mmbwa yo tala ya pfuka milambo miraru, ya tshimbila khilomitha dza fumiraru ya swika ya ita mulindelo wa vhege yot'he tsini na dzhele ye mune wayo a vha o valelwa khayo, zwo vhighwa guranndani ya namusi.

Musi we Sohrab Ali a farwa, mmbwa yawe yo tala yo sala murahu tshikepe tshe tsha mu hwala tshi tshi mu ambusa mulambo wa u thoma tsho livha dzhele, hu vhigha gurannda ya Independent Sunbad.

Mutshimbidzi wa tshikepe o lingedza u shushedza iyi mmbwa nga u i hambekanya, ya si zwi londe ya tala i tshi tev'hela. Musi yo no swika dzhele, iyi mmbwa yo lindela mune wayo u swika a tshi vhofhololwa ho no fhela vhege, nga la 21 la Thangule, gurannda i vhigha ngauralo.

"Mmbwa iyi yo vha i tshi pfala i tshi lila i getheni, fhedzi yo vha i tshi dzungudza mutshila nga dakalo musi i tshi v'hona Ali, mune wayo, musi e nga ngei ha gethe," guranda i ralo. Ali o vha a tshi fha mmbwa yawe hafu ya zwiliwa zwawe arali a tshi kona.

Ali o vha o farwa a si na mulandu henengei kusini kwa hawe ku re mavhiligwe, kwa Nakia, tshitirikini tsha Herpur, 130 km devhulavhukovhela ha Dhaka, gurannda i vhigha ngauralo. Musi we a bva afha dzhele o pfa u vhofholowa vhukuma.

Mmbwa iyi, ye dzina layo li si buliwe, yo huvha nga dakalo ya nanzwa milenzhe ya Ali musi a tshi tou bva nga gethe, e muthu o vhofholowaho nahone o dala dakalo.

Duvha:

Kha ri n'wale

Ni vhona u nga tshoho ya atikili iyi ndi yavhudi?

Tshimbizani maṭo kha atikili ni wane mafhungomatsivhudzi a tevhelaho:

Iyi mmbwa yo bambela ya pfuka milambo mingana u itela u sa siwa nga muṅe wayo? _____

Yo tshimbila khilomitha nngana? _____

Yo lindela muṅe wayo tshifhinga tshingafhani i getheni? _____

Atikili iyi yo n'walwa nga la vhungana? _____

Ndi nnyi we a n'wala atikili iyi? _____

Ni vhona u nga mmbwa iyi yo vha i fhanu Afrika Tshipembe kana kha lin'we shangovho?

Ndi phara ifhio i no nweledza atikili iyi zwavhudi – phara ya u thoma kana ya u fhedza? Bulani uri ngani.

Tshifanyiso tshi re afho tshi tikedza mafhungo a atikili iyi nga ndilade?

Ndi ipfi/lifurase lifhio li no talutshedza muhumbulo muhulwane wa atikili. Ndi ngani ni tshi ralo?

mulanda vhukuma

u fulufhedzea

pfarisano

vhuhwavho

Kha ri n'wale

Livhanyani mafurase a re kha tsha monde na mafurase a re kha tsha u la.

u ita mulindelo

u ambusa

u vhofhololwa

u dzungudza mutshila

mavhiligwe

u bviswa dzhele

u tshinisa mutshila

u wedza

kulekule

tielela yo lindela muṅe wayo

Kha ri n̄wale

Mmbwa i lindela muṅe wayo a tshi ya hayani

Ṭhoho ya mafhungo

Ndivhadzamuṅwali

Amir Plume

Musumbuluwo, 2 la Ṭhangule

Ndivhadzavhupo

India, Dhaka – Mmbwa yo tala ya pfuka milambo miraru, ya tshimbila khilomitha dza fumiraru ya swika ya ita mulindelo wa vhege yoṭhe tsini na dzhele ye muṅe wayo a vha o valemwa khayo, zwo vhighwa gurand̄ani ya ṅamusu.

Mvulatswinga

I kunga dzangalelo la muvhali.

I fhindula mbudziso dza:

lini, nnyi, ngafhi, mini mafhungomatsivhudzi a re mahulwane.

I divhadza ṭhoho ya mafhungo.

Musi we Sohrab Ali a farwa, mmbwa yawe yo tala yo sala murahu tshikepe tshe tsha mu hwala tshi tshi mu wedza mulambo wa u thoma tsho livha dzhele, hu vhiga gurand̄a ya Independent Sunbad.

Mutshimbidzi wa tshikepe o lingedza u shushedza iyi mmbwa nga u i hambekanya, ya si zwi londe ya bambela i tshi tevhela. Musi yo no swika dzhele, iyi mmbwa yo lindela muṅe wayo u swika a tshi vhof hololwa ho no fhela vhege,

Maambiwa

A bvisela zwa mbiluni ya muthu.

nga la 21 la Ṭhangule, gurand̄a i vhiga ngauralo.

“Mmbwa iyi yo vha i tshi pfala i tshi lila i getheni, fhedzi yo vha i tshi dzungudza mutshila nga dakalo musu i tshi vhona Ali, muṅe wayo, musu e nga ngei ha gethe,” gurand̄a i ralo. Ali o vha a tshi fha mmbwa yawe hafu ya zwiliwa zwawe arali a tshi kona.

Zwi re ngomu

Ali o vha o farwa a si na mulandu henengei kusini kwa hawe ku re mavhiligwe, kwa Nakia, tshiririkini tsha Herpur, 130 km devhulavhukovhela ha Dhaka, gurand̄a i vhiga ngauralo. Musi we a bva afha dzhele o pfa u vhof hololwa vhukuma.

Mmbwa iyi, ye dzina layo li si buliwe, yo huvha nga dakalo ya ṅanzwa milenzhe ya Ali musu a tshi tou bva nga gethe, e muthu o vhof holowaho nahone o dala dakalo.

Kha ri n̄wale

Ni khou ya u n̄wala muvhigo wa gurand̄a. Muvhigo uyu u amba nga matshudeni vhe vha kuvhanganya tshelede ya u ita zwivhuya.

Lavhelesani notsi dzi re afho n̄tha tshitorini tsha mmbwa, ni vhe na vhuṭanzi uri muvhigo waṅu u katela zwenezwo zwithu. Fhedzisani manweledzo a tevhelaho.

Ṭhoho ya mafhungo i no kunga dzangalelo la muvhali khathihini na u nweledza tshitori

Ndivhadzamuṅwali i no katela na dzina la muṅwali

Ndivhadzavhupo i no ri vhudza he tshitori tsha thoma hone na hune tsha bvelela hone

Zwi re ngomu (mutumbu) zwine zwa n̄waliwa zwi kha muthu wa vhuraru, zwi tshi dodombedza mbuno (hu thoma mbuno dzi re dzone khulwane), na mbuno dzo n̄walwaho dzi tshi pfala, na zwitatenende zwi sa kondi (N̄walani henefha maipfi mahulwane a zwi re ngomu.)

Phara i re na maambiwa ane a ita uri phara i bvisela khagala zwa mbiluni

Duvha:

Kha ri n̄wale

N̄walani muvhigo wa gurand̄a hafha. Thomani nga t̄hoho ya mafhungo.

Handwriting practice area with ten horizontal lines. A cartoon boy in a maroon jacket and light-colored pants stands on the right side of the lines.

Kha ri n̄wale

T̄anganyani mafhungozwao aya a vhe mafhungotserekano.
Shumisani maipfi a re zwitangeni.

Mmbwa yo tala milamboni miraru. Yo vha i tshi khou tevhela muṅe wayo. (vhunga)

Mutshimbidzatshikepe o lingedza u shushedza mmbwa. O vha a sa t̄odi i tshi vha tevhela: (ngauri)

Munna uyu o vha e dzhele. O kona u kanzwa mmbwa yawe. (fhedzi)

Mmbwa ya huvha yo takala. Munna o no bva dzhele. (musi)

Kha ri ambe

No no vhuya na gonya Table Mountain kana na vhala ngayo?

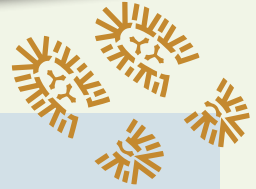
No no vhuya na namela golo ya khebulu? Arali no no zwi ita,

t̄alutshedzani tshigwada tshanu uri no dipfa hani. Naho ni sa athu gonya Table Mountain, ni vhona u nga ni nga vhona mini musu ni henengei nt̄hant̄ha?

Kha ri ambe

Vhalani burotsha i no amba nga Table Mountain.

Goloi ya khebulu i do ni swikisa t̄hodzini ya thavha nga minete ya 5. Musi ni tshi khou gonya ni do vha no no vha na ludungela lwa zwi re phanda. Thumbu (beisi) ya goloi iyi i a rembuluwa lune na kona u vhona matungo ot̄he u bva ni tshi tou takuwa ngei fhasi mothomoni a thavha.

Musi no no swika mat̄hakheni, ni nga diphiṅa nga u vhona dorobo i re ngei fhasifhasi.

Zwimela na zwipuka

Table Mountain i na tshaka dza 1 460 dzo fhambanaho dza zwimela nahone ndi Vhupo ha Vhufa ha L̄ifhasi (World Heritage Site). Zwiṅwe zwa zwimela zwapo ndi Fynbos ya Kapa, zwimela zwine zwa wanala fhedzi Kapa.

Hu na zwipuka zwi si na vhukono thavhani iyi. Ni nga si kundwe u vhona mbila, zwiṅoni, vhukhohe, nowa dza tshakatshaka na zwisusu zwinzhizwinzhi. Zwiṅoni zwi re hone zwi katela na maholi a phapha tswuku, magoni na vhuṅhweṅhwe.

U tshimbidzwa

Hu na nyendo dza u tou tshimbidzwa duvha liṅwe na liṅwe. Hu t̄anganiwa Upper Cable Station nga 10:00 na 12:00. Hu tshimbilwa vhukule ha 2km hu tshi dadamaliwa nt̄ha ha thavha. Hu na zwiingamo zwinzhi hune muthu a nga diphiṅa nga u vhona zwimangadzo zwa Phendelashango ya Kapa, Devil's Peak, Table Bay, Sea Point na Clifton. Ni do vhona na Lion's Head na Robben Island.

Tshumelo

Nt̄hant̄ha ha Table Mountain hu na resituarente ine wa tou diavhela na deli hune na nga wana zwa u nwa, u la na u kanzwa mat̄o nga shango.

Vha tshi t̄oga mafhungomatsivhudzi a tshikungavhathu itshi nga vhudalo kha vha ye kha aḡirese ya Table Mountain ya inthanete ya tshiofisi: www.tablemountain.net

Mavhengele a khebuluni

Shop at the top ndi vhengele li no wanala khotshedzini yo fhat̄iwaho nga matombo henengei thavhani. Hu rengiswa zwithu zwinzhi zwi re na tshivhumbeo tsha Table Mountain.

- Mafhungomatsivhudzi a vhaendelashango a re hone.
- Zwiambaro na zwifhiwa zwi si zwa nnyi na nnyi.
- Filimu na zwiṅembe zwi a wanala.

Zwifhinga zwa U tshimbila ha khebulu

Vhuria

Goloi ya u thoma u gonya – 08:30

Goloi ya u fhedzisela u gonya – 17:00

Goloi ya u fhedzisela u tsa – 18:00

Tshilimo

Goloi ya u thoma u gonya – 08:00

Goloi ya u fhedzisela u gonya – 20:30

Goloi ya u fhedzisela u tsa – 21:30

Goloi ya khebulu a i tshimbili musu hu na muya hu u itela u tinya khombo.

Mitengo

Lushaka	U vhuya U gonya fhedzi	
Vhahulwane	R205	R105
Vhana (vha fhasi ha miṅwaha ya 18)	R100	R53
Vhana (vha fhasi ha miṅwaha ya 4)	Mahala	Mahala
Vhaaluwa vha SA (vha miṅwaha ya 60 na u paḡa)		
– kha vha t̄ane ID yavho (L̄avhuṅanu fhedzi)	R95	R50
matshudeni – t̄anani garaṅa yanu ya matshudeni (L̄avhuṅanu fhedzi)	R130	R68

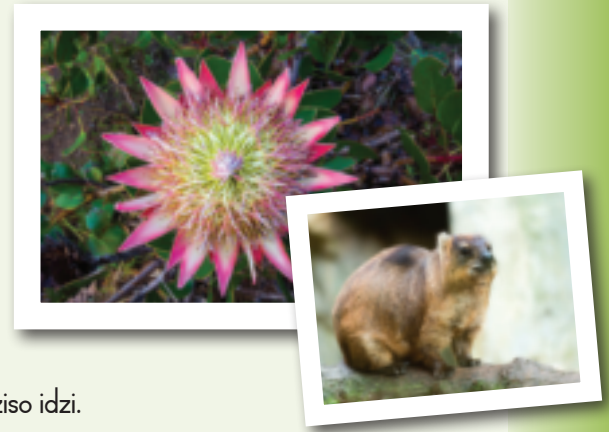

Kha ri n'wale

Talani mitalo ni tshi livhanya maipfi na mafurase o swifhadzwaho na tshalutshedzo dzao. N'walani maipfi kana mafurase o swifhadzwaho kha dikishinari yanu.

vha na ludungela
rembuluwa
zwi si na vhukono
tshimbidzwa
zwimangadzo

u mona
zwi songo d'owelwaho
zwinzhi
u sumbedzwa fhethu
u thetshela zwithu

Kha ri n'wale

Vhalani phara iyi hafhu ni fhindle mbudziso idzi.

Talelani zwitatamennde zwothe zwine na vhona u nga ndi mihumbulo. Ni kona u vhona mini kha mafhungomatsivhudzi a re kha phamfulethe?

Musi no no dzhena kha goloi ya khebulu, ni tea u ya ngei na ngei uri ni kone u vhona masia othe? Talutshedzani phindulo yanu.

Bulani zwithu zwiraru zwine zwa nga takadza muendelashango a re Table Mountain.

Table Mountain yo ima kule i yothe? Ngani?

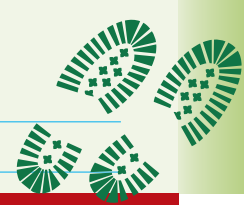
Ndi nga mini Table Mountain i tshi daleliwa tshifhinga tshilapfu tshilimo u fhira vhuria?

Zwifhinga zwa u vula zwi sumbedza uri ni nga kona u tsa na u gonya nga goloi ya khebulu, kana na tou gonya fhedzi. Ni vhona u nga ni do vhuya hani ni tshi tsa thavha?

Ndi lini hune na nga namela goloi ya khebulu ni tshi gonya Table Mountain? Talutshedzani uri ngani.

Ni nga kona u renga zwiambaro vhengeleni li re ntha ha thavha. Ni vhona u nga izwi zwiambaro ni nga zwi renga huwe fhethu? Tikedzani phindulo yanu.

Huwe ha fhethu hu no takadza hune na nga hu vhona ndi Robben Island. N'walani mitaladzi mivhili ni tshi amba zwine afha fhethu na hu divhela zwone.

Kha ri n'wale

Talelani lifurase la dzina, la litlaluli na la lidadzisi mafhungoni aya. Nwalani lushaka lwa lifurase linwe na linwe (lifurase la dzina, lifurase la litlaluli kana lifurase la lidadzisi). Ni elelwe, lifurase ndi tshigwada tsha maipfi tshine tshi si vhe na litlipfukeli.

Hu na maluvha manzhi avhudi a no wanala Table Mountain.

Gole li n'zha ha Table Mountain li vhonala sa tshimangadzo.

Table Mountain i wanala Kapa Vhukovhela.

Vundu la Kapa Vhukovhela li na zwikungamato zwinzhi.

Ula mutukana no mu vhona a tshi tsa thavha?

Kha ri n'wale

Nwalululani phara iyi ni dzhenise malederedanzi arali zwo tea.

table mountain i wanala kapa vhukovhela. ni nga vhona zwinoni zwi tevhelaho ngei thavhani: maholi a phapha tswuku, magoni na vhutshwethwe. ni nga kona u vhona fhethu hu tevhelaho: phendelashango ya kapa, devil's peak, table bay, sea point na clifton.

Lifurase la dzina ndi tshigwada tsha maipfi ane a shuma sa dzina fhungoni

Tsumbo: Nnditsheni o ya mavhengeleni (Nnditsheni ndi dzina)

Mukomana wanga muhulwane o ya mavhengeleni.

(Mukomana wanga muhulwane ndi lifurase la dzina.)

Lifurase la litlaluli ndi tshi gwada tsha maipfi tshi no shuma sa litlaluli fhungoni.

Tsumbo: Nina ndi mudededzi a re na tshenzhemo.

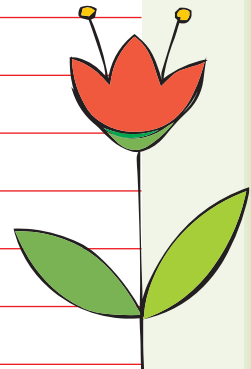
(Tshenzhemo ndi litlaluli.)

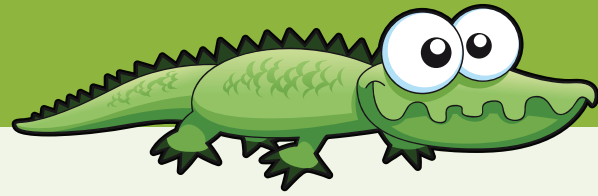
Nina ndi mudededzi a re na tshenzhemo khulu. (a re na tshenzhemo khulu ndi lifurase la litlaluli.)

Lifurase la lidadzisi ndi tshigwada tsha maipfi ane a shuma sa lidadzisi fhungoni.

Tsumbo: Ndi dzula fhano. (Fhano ndi lidadzisi)

Ndi dzula fhasi ha bada. (Fhasi ha bada ndi lifurase la lidadzisi)

Kha ri ambe

Ni a divha hune vhugalaphukha ha Kruger National Park ha vha hone?

No no vhuya na ya Kruger National Park? Arali no no ya talutshedzani tshigwada tshanu nga lwendo lwanu: ni ambe uri no dzula gammabani ifhio na uri no vhona phukha dzifhio. Arali ni sa athu ya, bulani uri ndi nga mini ni tshi tama u ya na uri ndi phukha dzifhio dzine na tama u dzi vhona.

Kha ri vhale

Ri tshimbila phakhani

U tandula Kruger National Park nga milenzhe zwo fhambana na u tandula u modoroni! Narina Smith o ya a tandula vhugalaphukha a tshi tshimbila nga mukwita wa Olifants maguvha mararu othe a tshi itela u vha tsinitisini na tshugulu na nivho (ottter).

"Tshitaka tshanu khetshi. Arali ya thoma u lwa ni bande ngatsho," ndi Nicol Coetzee a tshi hevhedza. Hu vhonala vhatu vha malo vho ruda matso henefho murahu hawe. Tshugulu tshena ya isa phanda na u fula hatsi. Muñwe na muñwe a ima o sokou dzii.

U vhona tshugulu i tshi fhira tsini ha modoro a zwi fani na musu i tshi khou fhira henefho tsini hau, mithara dzi si gathi.

Zwi a ofhisa vhukuma u zwi divha uri u nga kha di zhakiwa nga buka li no lemela khilogireme dzi no swika 2 500!

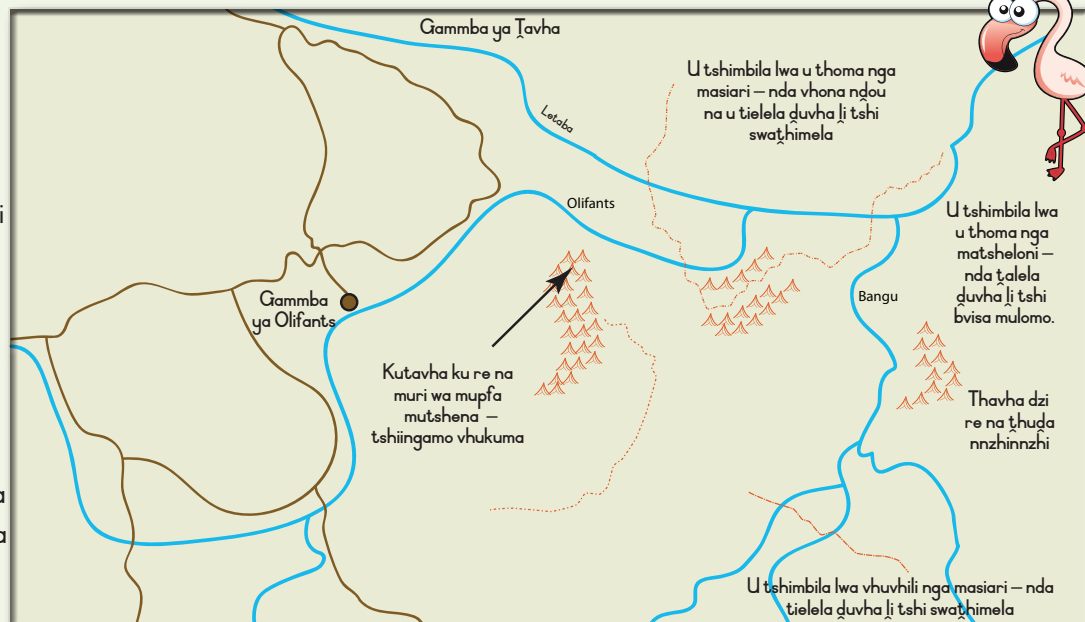
Ra pfa fhasi hu tshi dzinginyea, hu tshi duba buse henefho murahu ha tshugulu. Zwenezwi i tshi khou di sendela nga zwiutuku, muñwe na muñwe a khuba muya ra ima ro sokou dzii.

Musi Nicol na Tsambok – dzirenzha (vhalindaphukha) dza henefho – vha tshi thoma u vhidzelela na u imisa zwanda, ndi honeha tshugulu i tshi kona u zwi vhona uri ri vhatu, ya tshuwa ya shavha.

Ndi nzulele ine vhatu vhanzhi vha lora ngayo – vha dovha vha i tata vhukuma – musu vha tshi tshimbila nga milenzhe dakani ili.

Nyendo dzo raliho ngei Kruger National Park ndi dza vhusiku ha maguvha mararu u wotthe dakani. Hu na fhethu ha sumbe henefho dakani. Ndi fhethu hune a hu a thu tshinyadzwa nga vhatu. Afha fhethu hu na gammaba, dzine dza sa tou vha na tshomedzo nnzhi fhedzi hu tshi dzulea, na bada a si nnzhi hu tou vha na dzi no shumiswa nga vhashumi vha henefho vha si vhanzhivhanzhi.

Gamma ya Olifants Trail Camp i khunzikhunzini dza mulambo wa Olifants River. Nga mats Sheloni musu duvha li sa athu bvisa mulomo muthu u vuwa a tshi pfa tshugulu i tshi khou pfumbula. Nga masiari u pfa u lila ha zwiñoni na thonono na nzenene, vhusiku u pfa u nuñuna ha ndau.

Duvha:

Kha ri n'wale

Vhalani atikili iyi ya magazini hafhu. Talelani tshipida tshine tshitori tsha wanala khatsho nga muvhala mutswuku. Talelani mbuno dzotlhe nga muvhala wa lutombo.

Lifurase "Tshitaka tshanu" li amba zwithu zwi vhili. Li nga amba fhethu hune vhatu vha lushaka lugede vha vhulungwa hone kana tsha vha tshipileli. Ni vhona u nga zwi yelana hani na u gidimedzwa nga tshugulu ine ya nga fhedza yo u vhulaha.

Lavhelesani mepe. Nina o vhona lini tshugulu?

Nga maipfi anu, bulani uri ho bvelela mini musu vha tshi vhona tshugulu.

Bulani uri ndi ngani vhatu vho vha vha tshi nga vha vho tshuwa vha dovha vha nyanyulea musu tshugulu i tshi vha dela? Inwi no vha ni tshi do vha no dipfa nga ndilade?

Vhalindaphukha vho ita mini uri vha shushedze tshugulu?

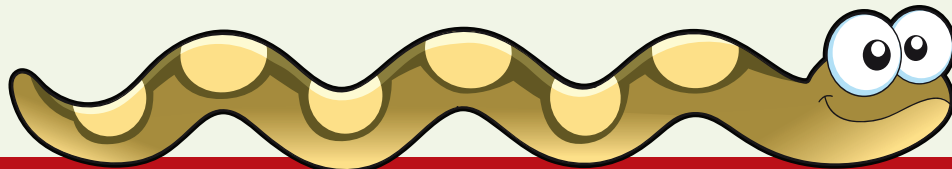
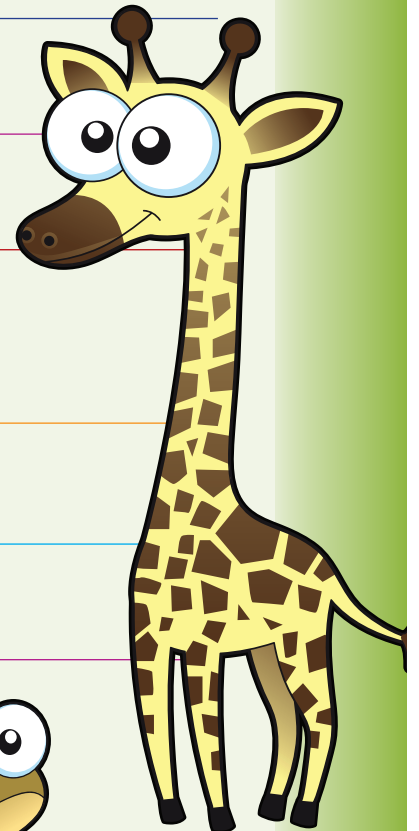
Ni vhona u nga vho vha vha tshi do vha vho ita mini arali tshugulu i si shavhe?

Lavhelesani mepe.

Gamba yo vha i tsini na milambo ifhio miraru?

Fhethu havhudi ha u talela phukha ndi ngafhi?

Vho vha vho gamba ngafhi?

MUDEDEDZI: Tsaino

Duvha:

99

Kha ri n̄wale

No humbelwa uri ni n̄wale muvhigo malugana na lwendo lwanu lwa u ya vhugalaphukha. N̄walani muvhigo wanu fhasi ha t̄hoho hedzi:

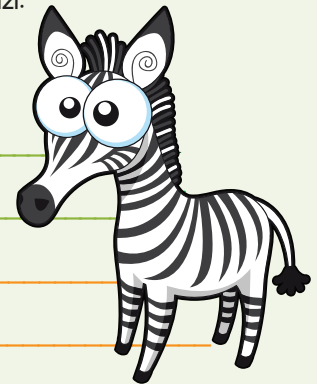
MUVHIGO

T̄halutshedzo ya gammba _____

Zwe zwa bvelela musu hu tshi khou tanduliwa. _____

T̄halutshedzo ya phukha dze dza vhoniwa _____

Tsha u vhina _____

Kha ri n̄wale

Talelani mafurase a thangeladzina mafhungoni aya.

Vho dzula fhasi ha muri vha tshi khou vhona ntsa.

Vhalindaphukha vha tshimbila nga fhasi ha matanda.

Tshugulu i wana hatsi kha lukwara.

Ro dzula maduvha mararu fhasi ha muhuyu.

Vho shavha nga luvhilo i murahu.

L̄ifurase la thangeladzina li vhumbiwa nga thangeladzina na dzina.

Tsumbo: U dzula fhasi ha bada. "Fhasi ha bada" ndi l̄ifurase la thangeladzina.

Kha ri n̄wale

N̄walani mafhungo anu inwi mune ni tshi shumisa maipfi aya, ane a vha pholisemi.

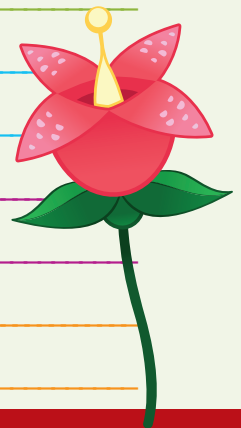
Pholisemi ndi ipfi line la vha na t̄halutshedzo nnzhi.

mbilu _____

mbilu _____

silinga _____

silinga _____

Kha ri n̄wale

Bulani uri mafhungo aya a kha ḽimudi ḽa tsumbo, ḽa ndaelo kana ḽa thendelo.

Hupfi phele i tshila nga ḽama na marambo. _____

Ni vale mafasit̄ere u itela uri t̄hoho dzi si dzhene. _____

Ni ime ni sa tsukunyei uri i thome i fhire. _____

Shavhani ni sa ḽo kandekanyiwa! _____

Kha ri n̄wale

Ni kha ḽi elelwa uri nyambahunzhi ndi mini?
N̄walani mafhungo ni tshi shumisa maipfi haya.

dzinga _____

dzinga _____

inga _____

inga _____

vhanga _____

vhanga _____

Kha ri n̄wale

ḽidzhieni ni muraḽo wa kilabu ya dibeithi tshikoloni tsha haḽu. No humbeliwa uri ni ambe ni tshi ima na tshitatamennde tshi no ri: "U rwiwa nga muya mananga ndi zwavhud̄i".

No ta u shumisa atikili ye na vhala kha u tikedza mbuno dzaḽu. Bulani kuvhonele kwaḽu kwa zwithu, fhedzi thomani nga u pulana kuambele kwaḽu. Shumisani tshikhala tshi re afho fhasi.

_____

_____

_____

_____

_____

_____

_____

ḽimudi ndi mini?
Ndi ḽḽila ya u bula vhud̄ipfi hashu malugana na zwine ra khou amba. Hu na tshaka dzo fhambananaho dza mamudi.
Ri shumisa ḽimudi ḽa tsumbo musi ri tshi bula nzulele ya zwithu.
Tsumbo: Ro fhedza mushumo washu nga tshifhinga.
Ri shumisa ḽimudi ḽa ndaela musi ri tshi ḽea ndaela ya u ita zwithu.
Tsumbo: Iyani u eḽela zwino.
Ri shumisa ḽimudi ḽa thendelo musi ri tshi sumbedza lutamo na ndivho. Fhungo ḽi re na ḽimudi ḽa thendelo ḽi vhonala nga ipfi "uri" na "arali".
Tsumbo: Ndi dzingingya uri ri fanela u vhavhalela mupo.
Ndo shumesa uri ndi phase.
Kana: Arali ndo vha ndi tshee muswa ndo vha ndi tshi ḽo gidima navho.

Mutevhemutoli

NDI A KONA	😊	😞
u rerisana na vha tshigwada tshanga		
u vhala tshiṭori		
u fhindula mbudziso dzo tou lumbamaho dzi no kwama tshiṭori		
u humbulela mafhungo		
u livhanya mafhungo na nzulele ine nda vha khayo.		
u ṭalukanya lushaka lwa tshiṭori		
u humbulela mafhungomatsivhudzi		
u livhanya maipfi na mafurase a maidioma na ṭhalutshedo dzao		
u topola madzina, maṭaluli na maḡadzisi mafhungoni		
u vhala luṅwalo		
u tikedza phindulo dza mbudziso		
u wana phambano vhukati ha luṅwalo lwa fomala na lwa inifomala		
u livhanya maipfi na zwine a amba		
u pulana u ṅwala luṅwalo		
u shumisa masala vhuimoni ha madzina		
u ita liṭambwa la tshiṭori		
u fhindula mbudziso dzi no kwama vhaanewa, theru na puloto		
u bula muhumbulo		
u fha tshiṭori ṭhoho		
u ṅwala na u dzudzanya luṅwalo		
u shumisa thangeladzina mafhungoni		
u shumisa maḡederedanzi		
u paḡula maipfi a bva madungo		
u ṅwala manweledzo mapfufhi a tshiṭori		
u humbulela zwithu		
u ṅwala tsenguluso ndi tshi shumisa fureme		
u topola nefhungo na tshiiṭwa mafhungoni		
u ṅwala mafhungo ndi tshi shumisa zwiṭalusi		
u ṅwala mafhungo ndi tshi shumisa mafhungodavhi a nyimele		
u nanga ipfi li no yelana na lifurase		
u vhekanya maipfi nga thevhekano ya alifabethe.		

	😊	😞
u amba nga ṭhoho ya mafhungo		
u vhala maṅwalwa na faela ya ṅdivho		
u fhindula mbudziso dzo tou lumbamaho dzi no kwama maṅwalwa		
u bula muhumbulo wanga khathihi na u tikedza kuhumbulele uku.		
u sikima mafhungomatsivhudzi		
u topola muhumbulo muhulwane na ndivho ya atikili		
u topola mbuno na muhumbulo		
u fhindula mbudziso dza zwiteṅwa		
u ṭalutshedza zwine liidioma la amba		
u ṅwala muvhigo ndi tshi shumisa fureme		
u shumisa luambo lu sa moni		
u shandula mafhambanyi a vha pṅanywa		
u nweledza na u vhala atikili ya gurandḡa		
u ḡadza garaṭa ya zwikoro (maraga)		
u rera nga ṭhoho ya atikili		
u tshimbidza maṭo kha atikili ndi tshi ṭala mafhungo a re mbuno		
u wana uri ndi phara ifhio i no nweledza atikili		
u wana vhushaka vhukati ha atikili na tshifanyiso		
u livhanya mafurase, maipfi na ṭhalutshedzo dzao		
u ṭuma mafhungo u itela u vhumba mafhungotserekano ndi tshi shumisa maṭanganyi		
u ola mepe		
u topola lifurase dzina, lifurase la madzina, la liṭaluli na la liḡadzisi		
u ṅwalulula phara ndi tshi dzhenisa maḡederedanzi		
u paḡula maipfi a bva madungo		

Z

W

i

r

e

n

g

o

m

u

Thero ya 8: Mañwalwa a tshakatshaka

Shango ʔa khumbulelwa Themo ya 4: Vhege 5 - 6

113 Baisigiri 104

U vhala atikili ya gurannḁa.
U livhanya maipfi na zwine a amba.
U topola mafhungomatsivhudzi a re na ndeme.
U vhala atikili ya gurannḁa.
U fhindula mbudziso dzi no kwama atikili.
U bula muhumbulo na zwiitisi.
U fhedzisa mafhungo a tshi shumisa maipfi awe ene muḁe.
U livhanya maipfi na zwine a amba.

114 U ñwala nga vhunamelabaisigiri 106

U ñwala phara ya u ʔalutshedza.
U topola na u shumisa maʔaluli a u ʔalutshedza.
U shumisa thangelavhuimo.
U shandula zwiitamennde zwa vha mbudziso.
U shumisa khanedza.

115 U ñwala nga vhunamelabaisigiri 108

U vhala mepe wa Afrika Tshipembe a rera nga zwi no wanala mavunguni a havho.
U vhala mepe wa Iifhasi na mbuno dzi no amba nga mashango o fhambanaho.
U fhindula mbudziso dzi no kwama mepe.
U livhanya mirero na zwine ya amba.

116 Mañwalwa a u ʔalutshedza 110

U pulanela u ñwala phara dza u ʔalutshedza.
U livhanya ipfi ʔa kuambe kwa musanda na zwine ʔa amba.
U ñwala mafhungo a tshi shumisa maidioma.
U vhea maipfi nga thevhekano ya aʔifabethe.
U ñwala mafhungo.

117 Baisigiri i wevho 112

U amba nga hobi na zwine a zwi takalela.
U vhala phara i no amba nga baisigiri a fhindula mbudziso.
U livhanya maipfi na zwine a amba.
U fhindula mbudziso dzi no kwama phara.
U bula muhumbulo.
U ñwala phara ya u fhedza i ya u penndela tshiʔori.

118 Baisigiri yanga 114

U ola tshifanyiso tsha baisigiri.
U ñwala phara dza u ʔalutshedza mbili nga basigiri.
U ñwala tshirendo a tshi shumisa mafanyisi na mamethafore.
U khethekanya maipfi a bva madungo.

119 Mulala wa Mandala 116

U amba nga tshifanyiso.
U vhala tshiʔori a fhindula mbudziso.
U ʔahisa muhumbulo
U ñea phara ʔhoho
U ñwala phara ya u penndela.

120 Muthu wanga 118

U amba nga tshifanyiso.
U vhala tshiʔori a fhindula mbudziso.
U bula muhumbulo.

Ndaela Themo ya 4 - Vhege 7 - 8

121 Itani bena ya u ʔanganedza vhathu 120

U vhala ndaela dza u ita bena ya u ʔanganedza muthu.
U fhedzisa mafhungo.
U fhindula mbudziso dzi no kwama ndaela.
U bula muhumbulo.
U fhedzisa mafhungo.

122 U ñwala ndaela 122

U ñwala ndaela sa mutevhe.
U shumisa maiti a ndaela.
U topola thangi na mitshila.
U vhumba mafhungo.
U shumisa mavhuhisi.
U ñwalula mafhungo a tshi shumisa maiti one.

123 U tevhela ndaela 124

U vhala ndaela dza u ita tshitimbi (vhulungu) tsha Igipita.
U vhala ndaela dza u bika maḁabula o sukivaho.
U topola phambano vhukati ha mañwalwa.
U wana uri ndi liñwalwa ʔifhio kha mavhili ʔa tevhelea.
U ñea muhumbulo.
U topola ndivho ya mañwalwa a ndaela.

124 U ñwalulula ndaela 126

U ñwalulula ndaela a tshi shumisa maipfi a no nga tsha u thoma, nga murahu, ha tevhela.
U nombora ndaela a shumisa maiti a ndaela.
U topola mafurase.
U topola mupeleʔo wone wa maipfi
U ñwala mafhungo.

125 Muvhili wo takalaho 128

U ñea ndaela dzi no tevhelea.
U ñwala notsi dza u pulanela ndaela.
U vhala mañwalwa a no amba nga kushumele kwa muvhili.
U fhindula mbudziso dzi no kwama mañwalwa.
U ʔahisa mihumbulo muhumbulo.
U ñwalulula mafhungomatsivhudzi e kha sethe dza ndaela dzo nomborwaho.

126 na 127 U lugisela u ñwala tshiʔori

U rera nga zwiʔori zwo fhambanaho zwine a takalela u vhala.
U ita mepe wa mihumbulo.
U pulana tshiʔori.
U ñwala tshiʔori.

Kha ri ambe

Ni na baisigiri?

Ni vhona u nga u tshimbila nga baisigiri ndi tshithu tshihulwane u fhira u tshimbila nga modoro, thekhisi kana bisi?

Ni vhona u nga vhomasipala vha tea u leludzela vhanameli vha baisigiri kha u shumisa bada? Ni vhona u nga vha nga zwi itisa hani?

Kha ri vhale

Leibulani tshifanyiso itshi nga maipfi aya.

kheriana	badzhi ya tshinañai
helimethe	mavhone
bele	pheivimennde

Ri nga ita mini uri u namela baisigiri hu tsireledzee? Itani thih kha zwitatamennde zwine na vhona zwi na ndeme.

Munameli wa basigiri muñwe na muñwe u tea _____ u vha na baisigiri i re na bele _____ a tshimbile nṱha ha dzipheivimennde _____ a ambare helimethe _____ a tshimbile nḽila dza tshipentshela dza baisigiri _____ a si londede dzirobototo _____ a vhe na baisigiri i re na mavhone _____ a ambare zwiambaro zwi re na zwitaitai _____ a hwale zwithu nga kheriana.

Zwino vhalani atikili iyi ya gurandḽa.

Ambarani helimethe ni badani

Nga Roy Mann

Tḥoḽisiso dzi sumbedza uri vhareili vha zwiendedzi vha sendela tsini na vhanameli vha baisigiri vho ambaraho helimethe nga vhutsini ha 6 cm u fhira avho vhane vha si ambare. Ngauri vha zwi dzihla uri vha na tshenzhemo nnzhi.

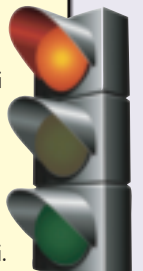
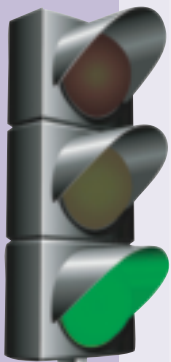
Tḥoḽisiso iyi yo itwa nga rasaikhoḽodzhi wa MMR ngei Cape Town ane a ri o ita tḥoḽisiso iyi a tshi shumisa sentsara i no ela vhukule. O wana uri musu o ambara helimethe, vhareili vha reilela tsini nae u fhira musu a songo ambara helimethe.

Vhareili vha humbula uri, "Hoyu muthu u a ḽivha zwine a khou ita, a nga si nkakhise." Fhedzi ndi kuhumbulele ku no dina, vhunga munameli wa baisigiri muñwe na muñwe a tshi tea u ambara helimethe.

Naho hu uri vhareili vha mimodoro vho vha vha sa londi, vhareili vha dzibisi na matiraka vho vha vho vhihfa vhukuma. Vho vha vha sa sendelele munameli wa baisigiri uri a kone u tshimbila.

Musi murasaikhoḽodzhi uyu o ambara wigi lune vhareili vha vhona u nga ndi mufumakadzi, vho vha tshi mu sendelela nga 12 cm.

Murasaikhoḽodzhi u khou tama tḥoḽisiso yawe i tshi tsivhudza vhatu nga khombo dzine vhanameli vha baisigiri vha ṱangana nadzo. Hu na vhanameli vhanzhi vha no vha dzikhuvhabvu badani dza Afrika Tshipembe. Vhaḽivhi vha vhona tshivhangji tsha mafuvhalo manzhi kha vhanameli vha baisigiri hu vhanameli vhane vha si vhe na tshenzhemo vha no tshimbila dzibadani vha tshi itela u kwhaṱhisa mivhili.

Zwiendedzi zwi no khou fhira zwiḽwe ndi yone khombo khulwane kha vhanameli vha bisigiri ngauri vhareili vha kundwa u vha vhona.

Rasaikholodzhi u bula uri arali tḽodisiso i tshi nga ita uri vhareili vha vhe na vhusedzesi musi vha tshi sendela tsini na

dzibaisigiri badani, zwi nga takadza vhukuma.

Naho mawanwa awe a tshi bula izwi, helimethe dzi a kona u tshidza munameli musi wa u thulana na tshiendedzi, u ponya lufu lwa khombo zwi fhira u dzhena khomboni.

Kha ri ḽwale

Lavhelesani tḽoho ya atikili. Ni pfa i tshi mangadza? Bulani uri ngani.

Ndi nnyi o itaho tḽodisiso iyi? _____

O i ita ngafhi? _____

O i ita nga ḽilade? _____

Ndi nga mini o ita tḽodisiso iyi? _____

Fhedzisani mafhungo aya ni tshi shumisa maipfi anu.

Vhareili vhane vha khou fhirana vha sendela tsini na vhanameli vha baisigiri vhane

Vha zwi ita ngauri vha humbula uri vhanameli vha _____

Vhareili vha sendelela nga maanda _____

_____ dzi sendelesa tsini na vhanameli u fhira mimodoro.

Vhunzhi ha vathu vho thoma u ita zwa u namela baisigiri vha tshi itela _____

Vhanameli vha no ambara helimethe vha nga kona u _____

Ni vhona u nga vhanameli vha baisigiri vha tea u litsha u ambara helimethe? Bulani uri ngani.

Kha ri ḽwale

Livhanyani maipfi a re zwiḽokoni zwa mivhala na ipfi line la amba zwi no fanesa nalo musi lo shumiswa kha atikili iyi. Khaḽarani ipfi le na nanga nga muvhala mutswuku.

tḽodisiso	ḽiedza	ndingo	risetshe	ngudo
khombo	zwishushedzi	khakhathi	zwhuvhadzi	khohakhombo
takadza	fusha	thusa	shuma	vhuyedza
thulana	kuḽana	tshaisa	mawa	gekhana
mawanwa	mvelelo	zwiḽvedzwa	zwilala	khunyeledzo

Fhedzisani mafhungo aya ni tshi shumisa lithihi la maipfi aya.

nga kha na sa ha

Kha ri n'wale

Baisigiri yanga i na bele _____ mananga. Ndo i fhiwa _____ muzwala wanga a no shuma Randburg _____ vhañwe vha khonani dzanga vha na dzavho. Nne na khonani dzanga ri namela ri tshi tshimbila _____ bada u vhuya u swika _____ Mulanga. A huna tshi no takadza _____ u namela baisigiri ni vhanzhi ni tshi enda ni tshi sea _____ ndila. Shumani o wa a vha isala _____ gona.

Kha ri n'wale

Shandulani zwitatamennde izwi zwi vhe mbudziso ni tshi shumisa maipfi a re zwitangeni.

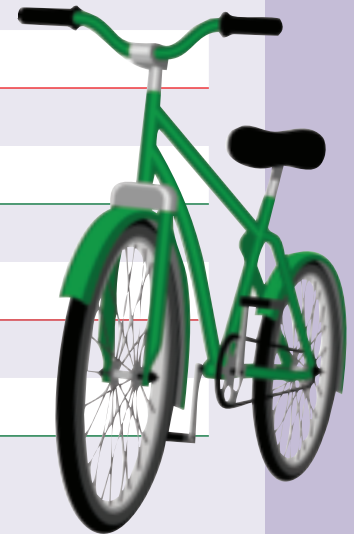
Baisigiri tswuku ndi ya musidzana mulapfu. (nnyi)

O vha a tshi khou toda u nambatedza makolo a no penya kha baisigiri yawe. (ngani)

Vha do nthengela baisigiri tshena matshelo. (mini)

Baisigiri yawe yo vhuya yo xa vhili duvha le a ya mavhengeleni ngayo. (lini)

Ri do ya ha Mulanga nga baisigiri dzashu. (ngafhi)

Kha ri n'wale

Shandulani maipfi o talelwaho a vhe kha khanedza.

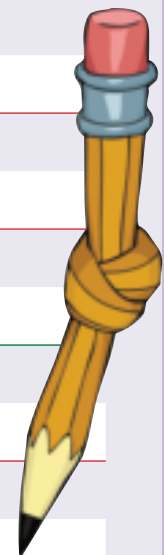
Arali na nga khona nga u t'avhanya ni do wa!

U do lila arali vha mu rengela baisigiri sa mpho ya duvha la mabebo.

I khou na zwino ri tea u t'wa nduni.

Muñwe na muñwe wa vhoiwe u tea u thetshela u namela baisigiri.

Baisigiri yawe i na bele lune a do kona u sevha vhatu.

U n̄wala nga v̄hunamelabaisigiri

Themo ya 4 – Vhege 5–6

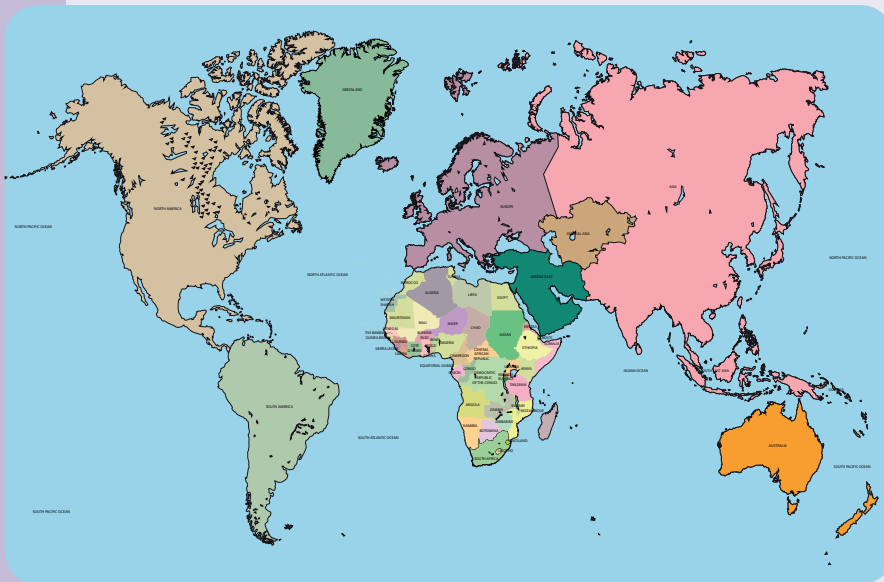
Kha ri ambe

Lavhelesani mepe wa Afrika Tshipembe. Rerani nga vundu la hanu ni kha tshigwada tshanu. Ambani nga madzina a dorobo dzi re vunduni ili, kilima na zwikungavhathu.

Kha ri vhale

Zwino lavhelesani mepe wa lifhasi.

Dzina la shango	Vhathu	Saizi (Muelo) nga km
Afrika Tshipembe	50,59	1 221 037
Zimbabwe	12,97	390 757
Malawi	14,39	118 484
Mozambique	23,70	801 590
Algeria	37,90	2 381 741
Egypt	83,67	1 002 000
Nigeria	162,5	923 768
Uganda	34,13	241 550
Argentina	40,12	2 780 400
China	Bilyoni dza 1,344	9 706 961
Hong Kong	7,18	1104
Brazil	201,03	8 514 877
United States	313,9	9 629 091
Australia	22,32	7 692 024
New Zealand	4,48	270 467
United Kingdom	62,74	242 900

Kha ri n̄wale

Lavhelesani mepe wa Afrika Tshipembe.

- Hu na mavundu mangana Afrika Tshipembe? _____
- Dzina la vundu la hanu ndi lifhio? _____
- Dzina la musanda wa vundu la hanu ndi lifhio? _____
- Ndi mavundu afhio a re tsini na lwanzhe? _____
- Vunduni la hanu hu na milambo? Bulani madzina ayo. _____
- Fhethu hu no kunga vhaendelashango ndi hufhio vunduni la hanu?
- Zwino lavhelesani mepe na zwitatesitiki zwa maṛwe a mashango a lifhasi.
- Ndi shango lifhio li re na vathu vhanzisa? _____
- Igipita li na vathu vhanzhi kana vhatuku kha vha Hong Kong? _____
- Tshivhalo tsha vathu vha United States tshi fhira tsha vathu vha Afrika Tshipembe nga vhangana?

- Ndi shango lifhio li re litukusa? _____
- Malawi ndi lihulwane kana ndi lituku kha United Kingdom? _____
- Ndi shango lifhio li re tsinitsini na Afrika Tshipembe? _____
- Ndi shango lifhio li re kulekule na Afrika Tshipembe? _____
- Ndi shango lifhio li re tsinitsini na United States? _____
- Ndi mashango afhio ane na vhona u nga a a rotholesa? _____
- Ndi mashango afhio ane na vhona u nga a a fhisesa? _____

Kha ri n̄wale

Livhanyani mirero iyi na zwine ya amba.

Nyavhumbwa wa dagaila wa kanda vho u vhumbaho.

Ri de ndi mbiḍi ro vhona mavhala.

Nama khombetshedzwa i afhula khali.

U laṭa ngoma hu a langanwa.

Mmbwa ya la inwe a i noni.

Muthu a songo kombetshedzwa u ita zwithu zwine a sa zwi kone.

Wa vhaisa muṛwe muthu u fhedza u songo vhuella nga tshithu.

U tshi litsha u ita zwithu zwa mulanga u tea u thoma wa vhudza vhanwe.

U thoma wa lavhelesa hune zwithu zwa do fhelela hone.

U nyadza muthu we a vhuya a u thusa.

Mañwalwa a u tšalutshedza

Kha ri ñwale

Ni khou ya u ñwala phara dza u tšalutshedza nga khalañwaha mbili: tshilimo na vhuria. Ni tea u thoma na pulana ni sa athu ñwala. Kha phara inwe na inwe, ñwalani maipfi a u tšalutshedza e manzhi nga hune na kona.

Ni lingedze u shumisa limethafore lithihi kana lifanyisi kha tšhalutshedzo dzañu.

U pulana

Kha ri ñwale

Tshilimo

Vhuria

Kha ri ñwale

Livhanyani ipfi la kuambele kwa musanda na zwine la amba.

Thingwana	Luvhone lwa musanda
Makhwitha	Zwiliwa zwa musanda
Malinga	Tsimu ya musanda
Maṭo	Khali ya musanda
Dzunde	Khuhu dza musanda

Nangani maipfi a kuambele kwa musanda mararu ni a shumise mafhungoni ni tshi sumbedza zwine lijwe na lijwe la amba.

Blank writing lines for the first exercise.

Kha ri nwale

Talelani fhungodavhi la dzina fhungoni lijwe na lijwe ni ambe uri ndi nefhungo naa kana ndi tshiiwa tsha fhungo ilo.

Uri u do ya khuvhangaroni ya vhaswa zwo dina Mulingo.

Blank writing line for the second exercise.

Mary o ombedzela uri u do ambara dzhesi.

Blank writing line for the third exercise.

Ndi a zwi divha uri phindulo ndi ifhio.

Blank writing line for the fourth exercise.

Muthu ane a khou amba nga Tshaina u divha zwine a khou amba.

Blank writing line for the fifth exercise.

Mia o fulufhedzisa Vho Maponya uri u a pfesesa mbalo.

Blank writing line for the sixth exercise.

Kha ri nwale

Vhekanyani maipfi a tevhelaho e kha thevhekano ya alifabethe ni kone u nwala mafhungo ni tshi shumisa mavhili a maipfi aya.

endela

edzisa

elekanya

emere

enda

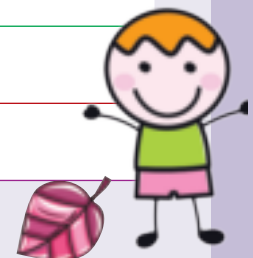
Blank writing line for the seventh exercise.

Blank writing line for the eighth exercise.

Blank writing line for the ninth exercise.

Blank writing line for the tenth exercise.

Blank writing line for the eleventh exercise.

Kha ri ambe

Ni a pfa vhumvumvu?
Ni ita mini arali ni na vhumvumvu?
Ni ita mini ni tshi itela u thivhela vhumvumvu?

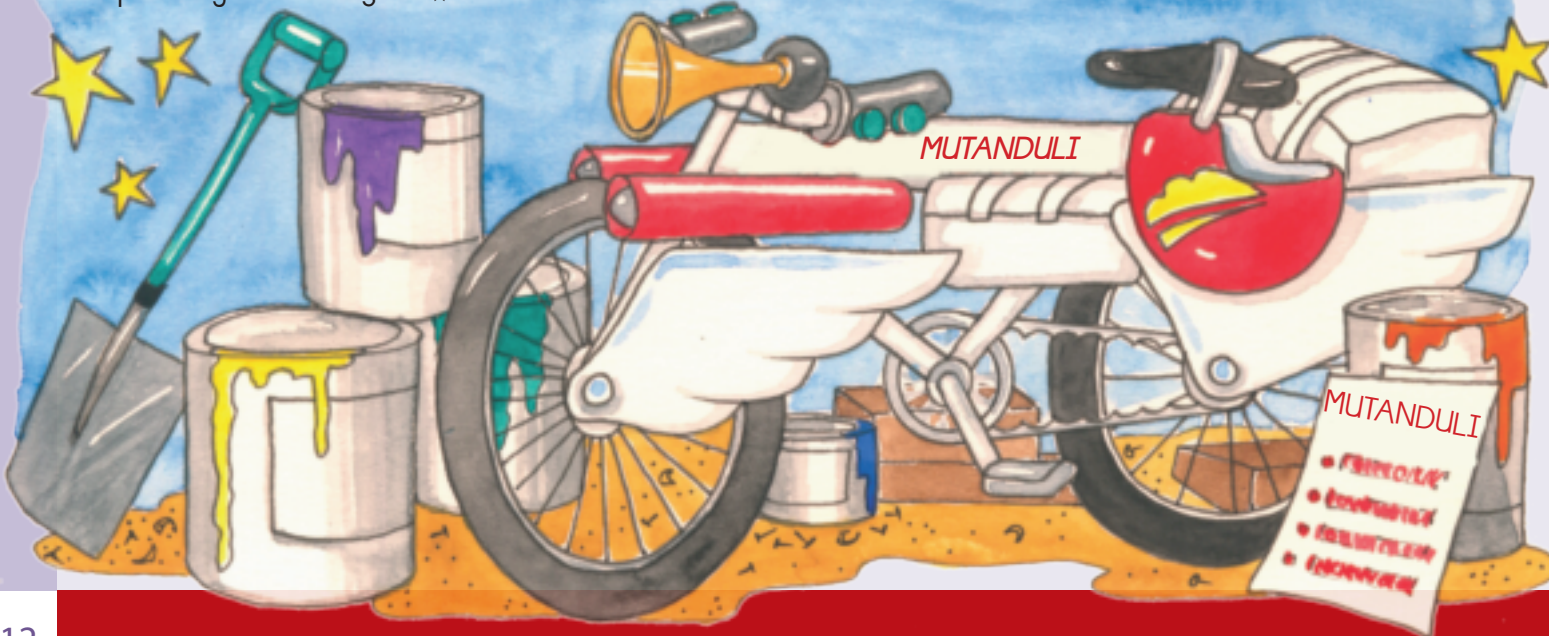
Vhudzani muñwe nga inwi uri hobi dzañu ndi dzifhio na uri ni takalela zwithu zwifhio?

Kha ri vhale

Ndo vha ndi na miñwaha ya fumithihi musu ndi tshi i vhona ngomu garatshini ya kale, i re na buse, **i sa tsha shumiswaho**. Tsho vha tshithu tshe tsha vha tshi tshi do shandula vhutshilo hanga ha u bora. Mme anga vho vha vha tshi dzulela u mmbudza uri ndi nga si boree arali nda sumbedza dzangalelo litukutuku kha vhutshilo. Tshiñwe tshifhinga, musu ndi tshi khou fhenda masiatari a bugu dze mudededzi wanga vho **hanganeaho** vha mpha vha tshi ri thamusi dzi do **tutulavho** dzangalelo kha ñe, nda zwi vhona uri u borea uhu hu si na mugumo a hu nga vhi ha tshothe.

Nga ngei bvungwi ha garatshi ho vha hu na baisigiri. Khayo ho ñwalwa nga maledere matswuku a no penya haphi: **MUTANDULI**. Baisigiri iyi yo vha i na muvhala mutshena u no kombodza nahone i na zwigunubu zwinzhizwinzhi kha mañanga ayo. Nothisi i songo dzumbamaho ye ya vha yo **disendeka** nga thini yo rusaho ya pennde ya mbo nkunga maño.

MUTANDULI

Baisigiri iyi i sa ngi dziŋwe i na biriki fhethu hune na thoma u t̄oda hone biriki musi wa shishi: tsumbo, kha maŋanga, fhasi ha sale, n̄ha ha phevimennde, na n̄ha ha muri...

I na zwitshakatshaka zwinzhi hu tshi katelwa na:

- Phapha dzi no t̄haramuwa (mbili nga murahu na mbili nga phanda)
- Dzimisiji (hedzi a si dza u vhulaha, dzi tou vha na zwigulu zwit̄uku zwi re na feḁa ngomu)
- Tsha u farelela (u itela dzibammbasini na musi hu tshi daiviwa)
- Bele na founu dza n̄devheni (dzi ambareni – phosho i swika na kha desibele dza 300)
- Zwisagana zwa muya na helimethe
Bai na musiamelo (zwa nyendo dza vhusiku)
- D̄irinkhi dza zwipfapfapfa na khokho i no fhisa (dzo vhewa ngomu zwikumbuni ngomu furemeni)
- Khalikhuleitha ya tshikwamani, dayari na bugu ya nyolo
- Pharashuthi
- Buratsho ya maŋo na tshisibe tsha maŋo

PFESESANI: Ni songo shumisa izwi zwithu zwa tshipentshela nga n̄nda ha musi ni tshi t̄alukanya uri zwi shuma mini.

Emily Labran (wa miŋwaha ya 10) tsho tou pambiwa

Kha ri n̄wale

Talani mutalo ni livhanye maipfi o swif hadzwaho na zwine a amba. N̄walani maipfi o zwif hadzwaho dikishinarini yaŋu.

yo rusaho	dzi kala phosho
vho hanganeaho	zwit̄avhane
vhengema	tikiwa nga tshin̄we tshithu
gogodedzwa	muŋadzi wa dethele
helimethe	vho ḁaḁaho
dzimisiji	i si tsha shumiswaho
desibele	u penya

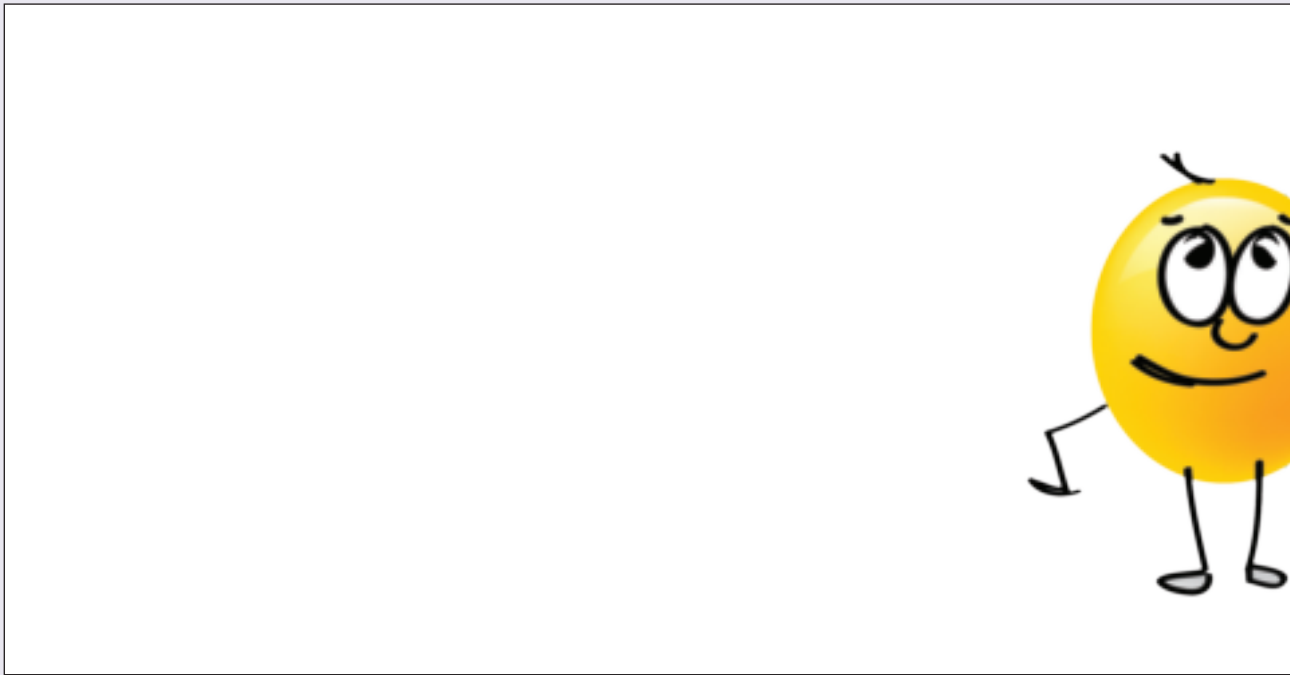

Baisigiri yanga

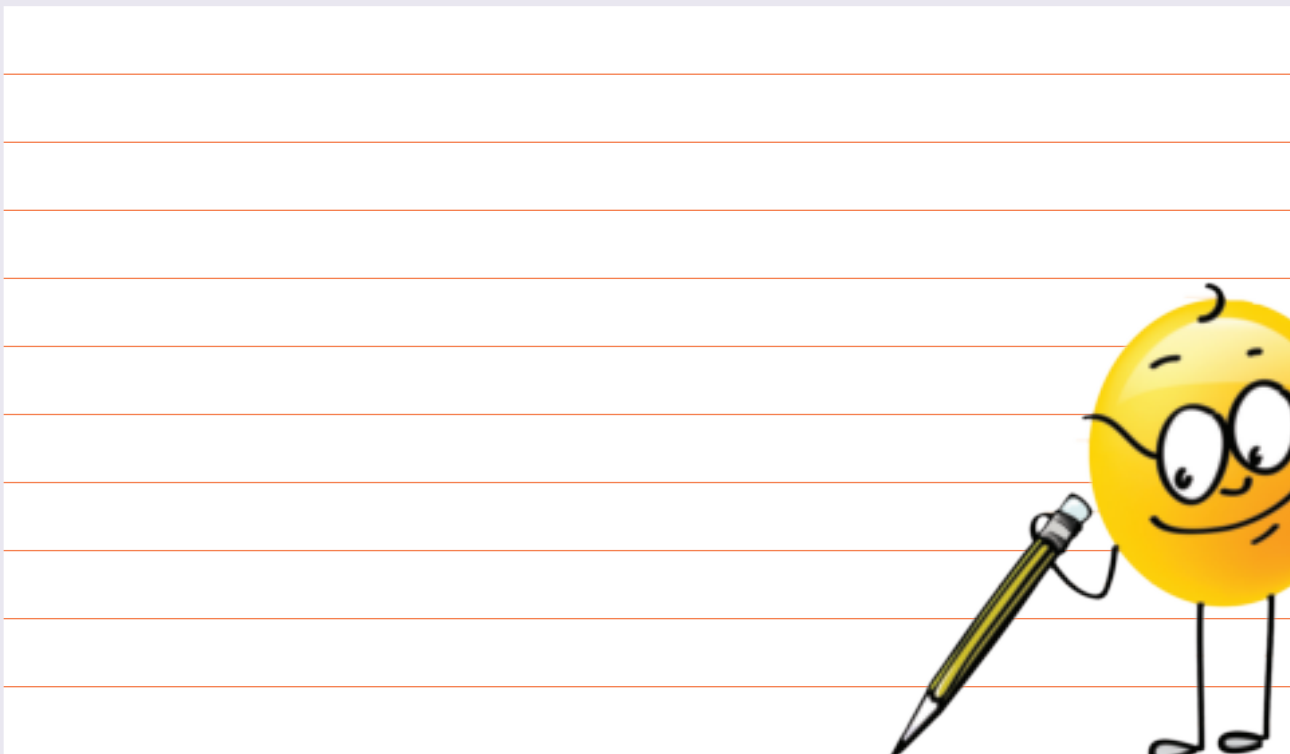
Kha ri ole

Tshikhalani tshi re afho fhasi olani tshifanyiso tsha baisigiri ine na tama arali no vha ni nayo.

Kha ri n̄wale

Zwino n̄walani phara dza u t̄alutshedza baisigiri yanu.

Kha ri n̄wale

N̄walani tshirendo tshaṅu inwi muṅe nga Afrika Tshipembe, ni tshi shumisa mafanyisi na mamethafore.

Thomani nga u humbula uri ni nga shumisa mafanyisi na mamethafore afhio a no amba nga Afrika Tshipembe. Shumisani maipfi ane a tevhelwa nga "sa" kana a rangwa phanda nga "ndi". Nangani maipfi ayo kha mutevhe u re afho fhasi, ni a n̄wale kha kholomo i re kha tsha monde tsha thebulu.

- lo naka sa
- li kunga sa
- li fhis sa
- li a kanzwa sa
- li thothona sa

Kha kholomo ya vhukati dzhenisani madzina. Nangani kha mutevhe kana ni shumise aṅu.

- vhulada
- mulilo
- dzuvha
- tshinoni
- dzuvha
- mulambo
- mutoli

Kha kholomo i re kha tshanda tsha u la n̄walani fhethu kana zwa u tshaphudza. Nangani kha mutevhe kana ni shumise zwaṅu.

- ḁakani
- he ha fhufhurwa
- li tshi kunga notshi
- tshi tshi fha vhana ndondo
- wa n̄andoni
- thavhani ya mipfa

Afrika Tshipembe

li fhis sa	mulilo	wa n̄andoni
Ndi		

Lifanyisi ndi mbambedo i sa moni ya zwithu zwivhili, hu tshi shumiswa sa kana fana na. Tsumbo: Afrika Tshipembe li fana na mulambo mulapfu wa lutombo. Limethafore li vhambedza zwithu zwivhili li sa shumisi sa kana fana na, fhedzi li amba uri tshinwe tshithu ndi tshinwe ngatsho. Tsumbo: Afrika Tshipembe ndi mulambo.

Kha ri n̄wale

Khethekanyani maipfi a bve madungo ni vhandele zwanḁa ipfi linwe na linwe.

Tsumbo: mu/ḁa/ga/si: madungo maṅa

- tshivhavhula _____
- Mpumalanga _____
- Gauteng _____

- dzhangoni _____
- Soweto _____
- Limpopo _____

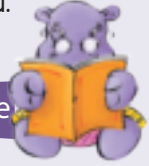

Kha ri ambe

Lavhelesani tshifanyiso ni ambe ngatsho ni kha tshigwada tshanu.

Kha ri vhale

Kale Mandala ho vha hu na lukegulu. Lwe lwa vha lu tshi tsa lu tshi gonya na bada lwo hwala mabuto mavhili. Lu tshi edela fhasi ha miri vhusiku. Linwe duvha lwo vha lu tshi vuwa lu Khalavha, lwa tshimbila lu tshi pfuka Fondwe lwa fhira lwa ya swika Tshikombani. Linwe duvha lwa vuwa lu Tshikombani, lwa tshimbila lu tshi pfuka Fondwe lwa fhira lwa ya swika Khalavha.

Ha mbo vuwa phungo ya uri ndi muloi nahone wa lu vhona u shavhe, ngauri arali lwa ri "Madali anga" iwe wa sa lu fhe madali, u do mbo di fa.

Phungo iyi ya vha khulu, vhatshu badani vha sa tsha tshimbila, vhukati ha Khalavha na Tshikombani.

Madali anga

Phungo ya lukegulu ya fhirela na Tshivhiliḽulu, Shanzha, Phadzima, Vhulaudzi, Silomu na Dzanani.

Vha Milaboni na Mudunungu vha si tsha tsa thavha. Vhengeleni Silomu wulu dza fhela, vhatshu vha tshi hotsha madali. Zwikolo hotsho zwa valwa, vhana vha tshi shavha

lukegulu lwa Mandala.

Mahosi vha fara tshi no konḽa, musi shango lo hanganea. Lukegulu lwa Mandala lwa tsa lu tshi gonya, lu tshi nga a lu divhi tshithu. Musi lu tshi awela fhasi ha muri murunzini, nzhivha dzi da dzi nnzhi, dza momela muri wothe. Izwi zwa mbo nanisa phungo. Vhengeleni Tshikombani a hu tshee na vharengi, Vho Musekwa vha do wa tshitoko.

Vhafunzi Vho Masindi vha Dopeni vha luma mbilu, vha ya badani Mandala. Madali vho vha vha si na, hone vho vha vho fara Bivhili. Vha tshi swika vha lu vhona, lu tshi dedengela lu tshi da. Vhafunzi vha sendela nga zwiḽuku, vha tangana murini wa munadzi. Lukegulu lwa mbo awela murunzini, nzhivha dza vha dzo swika. Zwa akhamadza vhafunzi, vha sendela Bivhili i tshandani. Lukegulu lwa lavhelesa Vhafunzi, nga matso o kamaho mitodzi. Vhafunzi vha tshi vhona vhulilela, mbilu ya khathuwa.

Lukegulu lwa si ambe zwa madali, lwa vhudzisa nga ipfi la u hevhedza, "Nwananga u ngafhi?"

Vhafunzi vha akhamala, vhe, "Nwana ufhio, makhulu?"

"Nwananga we a bva Tshithuthuni a tshi gonya Khalavha mahola, na namusi ha athu vhuya."

Vhafunzi vha mbo pfesesa, uri matsina mukegulu u vhuḽalani.

Vhuḽalani ha nwana wawe.

Kha ri n'wale

Vhalani tshixori hafhu ni f'hindule mbudziso.

Muñwali wa tshixori u amba nga Mulala wa Mandala. Ni tshi shumisa maipfi anu, ambani uri ni vhona u nga mulala zwi amba mini.

Ni vhona u nga ndi ngani uyu mulala a tshi tsa a tshi gonya badani? Bulani uri ngani.

Phungo ya magdali i nga vha yo itiswa nga mini?

U vha hone ha phungo iyi zwi ni vhudza mimi nga vhutendatenda ha vhatu?

Ndi ndowelo yavhudi? Tikedzani phindulo yanu.

Ndi nga mini hu tshi pfi Vho Musekwa vha do wa tshixoko?

Ñeani mafhungo aya thoho i sa fani na ya muñwali.

Ni vhona f'hethuvhupo hu ha ngafhi? Tikedzani phindulo yanu.

Muñwali u ri vhudza uri vhatu vha Milaboni na Mudunungu a vha tsha tsa thavha. N'walani phara ni tshi talutshedza uri ni vhona u nga vho itiswa nga mini.

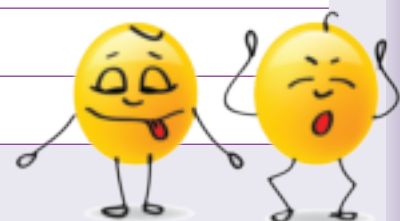

Muthu wanga

Kha ri n̄wale

Livhanyani maipfi a re kha tsha monde na maipfi kana mafurase a re kha tsha u la.

N̄walani maipfi o swifhadzaho dikishinarini yaṅu.

nzhivha	nd̄ila ye muthu/tshipuka tsha tshimbila ngayo
vhulilela	zwinoni zwi no wela kha lushaka lwa maivha
hanganea	u tshimbila nga u ongolowa
dedengela	khof heni, he miṭodzi ya elela ya sia mitalo
vhutala	u sa ḍivha zwine zwa nga ita

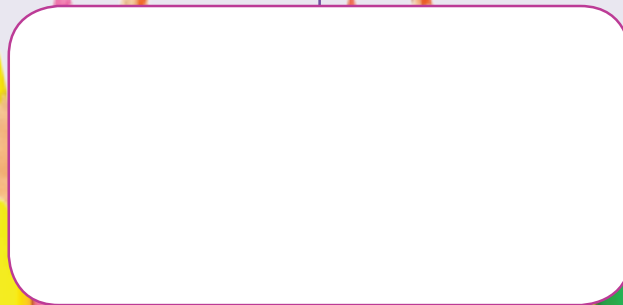
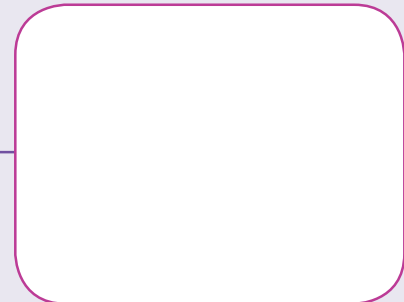
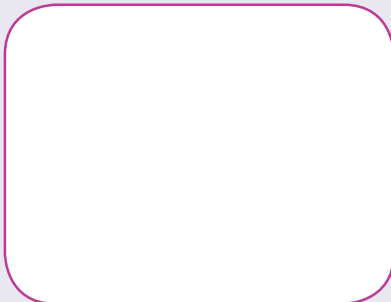
Kha ri n̄wale

Ni khou ya u n̄wala tshiṭori tshaṅu inwi muṅe tshi no amba nga muṅwe muthu ane na mu ḍivha kana wa u tou humbulela. Tshiṭori tshaṅu tshi tea u vha na phara dzi no swika ṅa.

Thomani nga u pulana tshiṭori ni tshi shumisa mepe uyu wa muhumbulo.

Muthu wanga

Duvha:

Kha ri n'wale

Zwino n'walani tshiṭori tshaṅu. Musi no no f'hedza, humbelani khonani yaṅu a tshi sedze khathihi na u tshi dzudzanya.

A large, blank, lined writing area with a spiral binding on the left side, intended for a student's response.

MUDEDEDZI: Tsaino

Duvha:

Itani bena ya u t̃anganedza vhathu

Kha ri ambe

No no vhuya na renga zwishumiswa zwa u ita tshir̃we tshithu na fhedza ni songo tevhedza ndaela dza kuitele? T̃alutshedzani kilasi uri ho bvelela mini. Itsho tshithu no fhedza no tshi ita sa zwe na vha no lavhelela?

No pfa u pfi hu na musidzana muswa a no khou da kilasini ya vhoiwe. Nothe nga kilasi na humbula u ita bena ya u mu t̃anganedza. Tevhelani ndaela idzi.

Kha ri vhale

Thomani nga u ita tshikwea tsha vhofhaudaye.

Ni tea u vha na:

- dayi ya malabi ya mivhalavhala (dayi na magi a rotholaho)
- vhulekere
- magilavu a raba
- mavhulu
- magi a bommbini
- labi litshena la tshikwea tsha l m
- lutambo
- dzimaka dzi sa phumuwi dza mivhalavhala
- tshitepula na zwitepulu

Ni tea u ita mini:

Vhofhani labi ni tshi tevhele dizaini ine na khou t̃oda. Lavhelesani dzidizaini dzi re kha zwifanyiso zwi re kha rou ya u thoma. Rou ya vuhvhili i ni sumbedza kuitelwe kwa dizaini idzi.

		
t̃hase	mitalo	zwitendeledzi
		
mimavhulu na vhulekere vhu re na tshivhalo	vhulekere fhedzi	mimavhulu na lulekere luthihi

Lugisani dayi ni tshi tevhedza ndaela. Ambarani magilavu a u tsireledza zwanḁa, dayi i a vhaisa lukanda. Tevhedzani vhulondoti ha u ḁitsireledza.

Lovheyani labi dayini lwa minete ya fumbili. Arali labi ḁa dzula tshifhinga tshilapfu dayini, mivhala i vha yo dombela zwavhudi. Nulani labi dayini ni ḁi tukise nga maḁi a no rothola a bommbini u swika maḁini hu si tshe na muvhala.

Vhofhololani na u bvisa vhulekere na mimavhulu uri ni vhone u naka ha dizaini yaḁu! Dizaini mbili dzi nga si fane nahone ni nga kona u ita makolo a sa fani nge na tḁanganya kuitele kwo fhambanaho.

Zwino ḁwalani mulaedza

Ni khou tḁoḁou ḁwala mulaedza u no ri "No tḁanganedzwa kḁlasini yashu". ḁwalani leḁere ḁithihi ḁa mulaedza kha tshikwea. Shumisani dzimaka dzi sa phumuwi dza mivhalavhala kha u ḁwala maḁere.

Petani mupeto wa 1 cm nga nḁha ha tshikwea. U peretḁedzeni nga zwitḁepulu. Dzhenisani zwikwea zwoḁhe ni ite mulaedza u no ri "No tḁanganedzwa kḁlasini yashu". Lunzhedzani lutambo afha kha mipeto uri ni tḁumekanye zwikwea. Nembeledzani mulaedza.

Kha ri ḁwale Lavhelesani ndaela.

Ni khou tḁoḁou ita zwitendeledzi. Ni ḁo shumisa mini?

Hu bvelela mini kha mivhala arali na nga lovhea labi tshifhinga tshilapfu?

Muvhala u songo dombelaho ni nga u itisa hani?

Arali ha nga ḁa muthu muswa kiasini yaḁu, ni nga ita mini uri uyu muthu a pfe o tḁanganedzwa?

Fhedzisani mafhungo aya ni tshi shumisa maipfi aḁu.

Vhaiti vha vhofhaudaye vha lovhea labi dayini lwa minete ya fumbili _____

Vha ita nga arali nga auri vha tḁoḁa _____

Arali vha tshi tḁoḁa muvhala u songo dombelaho vha _____

Vhofhaudaye ndi _____

Kha ri n̄wale

Livhanyani ipfi li n̄we na li n̄we li re na muvhala na lifhambanyi la lo.
Talelani lifhambanyi.

vhulondoti	vhuronwane	t̄hogomelo	mashithe	t̄hanngela
t̄anganya	putela	vanganya	vhilinganya	vilinganya
vhofhololani	tandululani	pfun̄ululani	putululani	remelani
dizainani	vhumbani	vhekanyani	itani	rungani
labi	luvhemba	bala	silā	saga

Kha ri n̄wale

N̄walani mutevhe wa ndaela dza u ita bena ya u t̄anganedza vhathu. Shumisani maiti a ndaela. Ni vhe na vhuṭanzi uri ndaela dzaṅu dzi tevhekana nga ngona.

- Vhofhani labi nga vhuṭekere no dzhenisa na mimavhulu,
-

Kha ri n̄wale

Tangedzelani thangi na mitshila maipfina aya ni kone u vhumba mafhungo nga maipfi ayo.

kuitele

divhudza

dayini

vhofhisa

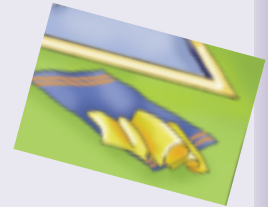

Kha ri n̄wale

Talani mutalo ni tshi tuma madzina a re kha tsha monde na ipfi line la yelanesa nalo. Ni kone u n̄wala mafhungo nga maipfi mararu a no bva kha tsha monde.

Mavhuvhisi ndi musi tshithu tshi sa vhidziwi nga dzina latsho tshi tshi vhidzwa nga tshithu tshi no yelana natsho.
Tsumbo: "Khali yo vhibva" hune "khali" a amba "vhuswa".

muthangala	tshithu tshi no khakhasi
ndimi	ANC
u fhenda	u dzhena tshikolo
tshipopola	nyambo nnzhi
Luthuli House	munna mulapfu

Kha ri n̄wale

N̄walululani mafhungo ni tshi shumisa maiti one.

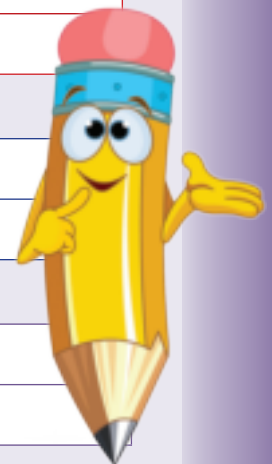
N̄ne (ndi a tenda/tshi a tenda) uri tshuñwahaya yashu yo dalesa.

Uyu (u tendelana/vha tendelana) na n̄ne.

I nga (i do na/yo na) matshelo.

Avha vhatu vha nga (vho xela/zwo xela).

Khezwi inwi (ni sa kholwi/vha sa kholwi) zwe na pfa?

Kha ri ambe

No no vhuya na ita tshinwe tshithu nga zwanda.

Kha ri vhale

TSHITIMBI (VHULUNGU) TSHANGA TSHA IGIPITA

Ni tea u vha na

- vhupaipi ha phasta
- lutambo
- nelete i re na buli lihulwane
- pennde dza mivhalavhala

Tsha u thoma, tshukhulani tshipida tsha lutambo lune lwa do lu haka mukuloni nahone lu lulapfu lune lwa vhofhea.

Zwino penndani vhupaipi ha phasta uri vhu fane na vhulungu. Vhaigipita vha kalekale vho vha vha tshi funesa muvhala wa lutambo wo dombelaho. Wanani zwifanyiso zwa vhulungu ha Igipita la kale na mabengele ni wane uri ndi mivhala ifhio miwe ye ya shumiswa.

Lunzhedzani lutambo kha nelete.

Musi pennde yo no oma kha malungu anu a phasta, lunzhedzani lutambo nga vhuronwane u swika lu tshi dala. Ni elelwe u sia lutambo nga matungo vhuvhili hao lwa pfunelo. Pfunelani (vhofhani) tshodzi vhuvhili hadzo u itela u khunyeledza tshitimbi (vhulungu) tshanu.

U bika madabula o sukiwaho

- 1 Vhadani madabula ni a tshetshelele a bve zwiqidapida.
- 2 Shelani maqi ni a vhlise lwa minete ya fumithanu u swika a tshi vhibva.
- 3 Shululelani madabula aya o vhibvaho tshigodeloni no shela na kugenzu kwa batha, kota ya khaphu ya mafhi na muño mutukutuku.
- 4 Sukani madabula nga tshisukamadabula u swika a tshi vha bwindi lo dziaho.

Kha ri n̄wale Ni khou ya u ita zwithu zwivhili zwifhio?

Sethe idzi mbili dza ndaela dzi fana ngafhi?

Sethe idzi mbili dza ndaela dzi fhambana ngafhi?

Ndi sethe ifhio ya ndaela ine na vhona i tshi tevhelelea? Bulani uri ngani.

Ni nga ambara vhulungu ho itwaho nga vhupaipi ha phasta? Bulani uri ngani.

Ni nga pennda vhulungu hanu ha phasta nga muvhala ufhio? Bulani uri ndi nga mini no nanga uyu muvhala.

Ndi nga mini ni tshi tea u sia tshodzi dzo linganelaho musi ni tshi ita vhulungu?

Ni vhona u nga ndivho ya mañwalwa a ndaela ndi ifhio? Itani thiki kha mafhungomatsivhudzi ane na vhona e na mushumo.

- Ndaela na kuitele kwa zwithu zwi ri fha tsumbandila dza maga nga maga dza u ita tshithu.
- Dzi n̄walelwa u ri thusa u ita zwithu nga n̄dila yone (nga ngona).
- Ndaela na milayo zwi a kona u n̄walwa nga n̄dila nnzhi.
- Nyolo na zwifanyiso zwi nga shumiswa na zwone.
- Ndaela dzi anetshela tshitoro.
- Dzi ni vhudza zwiinwe nga muthu we a n̄wala ndaela idzi.

Zwino bulani uri ndi nga mini ni tshi vhona mafhungomatsivhudzi e na sa a itele thiki a si na mushumo.

U nwalulula ndaela

Kha ri n'wale

Lavhelesani ndaela dza u ita tshitimbi (vhulungu) tsha Igipita. Nwalululani ndaela ni tshi shumisa maipfi a tevhelaho:

Tsha u thoma _____

_____

_____

U bva afho _____

_____

_____

Ha tevhela _____

_____

_____

Tsha u fhedza _____

_____

_____

Zwino nwalululani ndaela, nga thevhekano yo teaho, sa ndaela dzo nomboriwaho.

Ni shumise maiti a ndaela

I. Thukhulani _____

_____

_____

_____

_____

_____

_____

_____

_____

_____

Kha ri n̄wale

Talelani fhungodavhitsinde ni tangedzele fhungodavhi litikedzi fhungoni lin̄we na lin̄we kha a tevhelaho.

A thi nga yi, arali inwi ni sa yi.

A gidima a tshi bva, bege yo mu sala murahu.

Arali ndi si thuswe nga khonani yanga, vhulungu ha Igipita ho vha hu tshi do mmbalela.

Nge a vha a tshi khou lila thuso ya u ita madabula o sukiwaho, o vho tou lindela mme awe.

A si na we a mu thusa, o mbo di fhedzisa vhulungu hawe.

Kha ri n̄wale

Fhungoni lin̄we na lin̄we kha a tevhelaho hu na lifurase litikedzi line la ri fha mafhungomatsivhudzi nyana. Dzhenisani khoma kha matungo othe a lifurase litikedzi.

Nwananyana wa tshikolo we a vha o pakata bege o gidima a tshi tsa.

Vhathu vhanzhivhanzhi hu tshi katelwa na vhaswa vha khou guda u shumisa smart phone.

Muri we wa vha u tshi khou dzungudzwa nga muya wo mbo di wa.

Zwa u fhedzisela zwe nda elekanya ndi sa athu farwa nga khofhe ho vha uri ndi tea u nea vhulungu hanga muvhalaḁe.

Holodei ya musu tshikolo tsho vala tshilomo i a takadza.

Kha ri n̄wale

Itani thiki kha ipfi li re lone phereni dzi re afho fhasi. Ni kone u n̄wala mafhungo anu inwi mune nga maipfi mararu e na nanga.

si na/sina

na hone/nahone

ipfi/i pfi

zwa vhuḁi/zwavhuḁi

a wela/awela

tshi sa/tshisa

Fhungodavhi ndi tshigwada tsha maipfi tshi re na nefhungo na liiti.

Fhungodavhitsinde li a kona u ima nga lothe sa fhungo lo fhelelaho ngauri li na muhumbulo wo fhelelelaho.

Tsumbo: Ndi imba ndi tshi tamba.

Fhungodavhi litikedzi kana fhungodavhi litveheli li na nefhungo na liiti fhedzi a li na muhumbulo wo fhelelelaho.

Tsumbo: Bugu ye nda renga vhege yo fhiraho yo vha i sa takadzi.

Lifurase ndi tshigwada tsha maipfi tshine tsha shuma sa thinwaipfi nga tshothe. Tshi na nefhungo kana liiti, fhedzi hu si vhuvhili hazwo.

Tsumbo: U thoma tshikolo tshiswa zwi a konda.

Kha ri ambe

Ni takalela zwiliwa zwifhio?

Talutshedzani tshigwada tshanu kubikele kwa zwiliwa zwine na zwi takalelesa. Vhatu vhothe vha tshigwada tshanu vho kona u pfesesa ndaela dzanu?

Thumbuni a hu na tshithu, zwino thumbu i rumela mulaedza vhuluvhini wa uri "Dangani a hu na tshithu, ndi na ndala!" Khathihi fhedzi vhuluvhi hu mbo di rumela mulaedza u tshi tshimbila na muvhili wotthe hu tshi pfi. "Tshifhinga tsha u switula tsho swika. Tshimbilani ni yo la u itela uri thumbu i sa tsha pfa ndala."

Kha ri vhale

Milenzhe i mbo hwalela i tshi ya bafurumu u itela uri ni tambe zwanda u bva afho ya livha khishini u la. Milenzhe yeneji i dovha ya khothea kha magona u itela uri ni kone u dzula tafulani. Mafo anu a mbo vhonaha zwiliwa zwi re tafulani, ningo ya pfa munukho wa zwiliwa ngeno vhuluvhi vhu tshi vhidzela thumbu he, "Zwiliwa khezwo zwi ndilani!"

Thumbu ya takala nga maanda ya mbo thoma u disungusedza yo lindela. Ni mbo dipfa nangoho thumbuni hu tshi bidigama na kona u pfesesa uri nangoho ndala ndi khulu.

Vhuluvhi hu sumbedzwa zwilwa zwi re phuleithini yanu ha rumela mulaedza thumbuni hafhu. Mulomo wa mbo thoma u ritha mare, na thoma u milela lune thumbu ya tou nana u takalesa. Vhuluvhi hanu zwino hu mushumoni muhulu wa u vhudza mirado yotthe ya muvhili uri ite mini nga tshifhinga tshithihi. Zwanda zwa mbo imela ntha uri zwi dobe forogo na lufhanga kana lebula. Zwanda zwa dovha zwa takutshedza zwi tshi tshea zwiliwa zwa bva zwipidapida. Musi zwanda zwo no fhedza u tshea, zwi isa zwiliwa mulomoni. Na thoma u shenga zwino mafo a tshi shenga ngeno lulimi lu tshi khou thetshela: u tapitela, u dunga, mufo kana u vavha.

Lulimi lu dovha lwa swaledzela zwiliwa mulomoni u itela u vha na vhuțanzi uri zwo sindiwa lune zwa vho miela. Mukulo u mbo di mila u tshi tsitsa thumbuni, thumbu ya mbo kwanya zwiliwa uri zwi tukufhale tshothe lune zwa kona u dzhena malani zwa kona u phadalala na muvhili wotthe.

Musi ni tshi khou ita zwothe hezwi, ni a kona u haseledza na vhañwe, na pfa, na vhone na u fema. Mafhafhu anu a hohela muya khanani a dovha a u bvisa, mbilu yanu i divhitha i tshi bommba malofha a no tendeleka na muvhili wanu wotthe. Vhuluvhi ndi malogwane, wa okhesta ya mirado yotthe ya muvhili wanu, yotthe i tshi shumisana u itela vhuthihi.

Kha ri n̄wale Fhindulani mbudziso idzi dzi no kwama phara iyi.

Talutshedzani uri hu itea mini muvhilini waṅu musi ni na ṅdala.

Vhuluvhi hu vha malogwane nga ṅdilade kha muṭhadulano wa muvhili waṅu?

ṅwalani zwithu zwo fhambananaho zwine na nga ita musi ni tshi khou la.

"Muvhili waṅu ndi okhest̄ra" ndi limethafore. Muvhili u khou vhambedzwa na okhest̄ra hu sa shumiswi maipfi "sa" kana "u fana na". Shandulani limethafore ili li vhe lipfanisi ni li shumise fhungoni laṅu inwi muṅe.

Ni vhona u nga hu nga bvelela mini arali miṅwe mirado ya muvhili i sa shumi zwavhudi ngauri a ni i vhavhaleli?

Vhalululani phara ila ni kone u ṅwala mafhungomatsivhudzi ayo, ni tshi thoma musi ni tshi tamba zwanda, ni zwi n̄wale sa ndaela. Ni songo hangwa u nombora ndaela dzaṅu na u shumisa maiti a ndaela. Ro dzula ro ni itela ndaela mbili.

1.	Tambani zwanda.
2.	Dzulani t̄afulani.
3.	
4.	
5.	
6.	
7.	
8.	

Mutevhemutoli

NDI A KONA	😊	😞
u amba nga u sa tevhedza ndaela		
u vhala ndaela		
u fhindula mbudziso		
u bula mihumbulo		
u fhedzisa mafhungo		
u topola mafhambanyi		
u riwala ndaela dzi kha zwivhumbeo zwo fhambananaho		
u shumisa tshifhinga (limudi) tsha ndaela		
u topola thangi na mitshila		
u vhumba mafhungo		
u shumisa mavhuvhisi		
u riwalulula mafhungo ndi tshi shumisa maiti one		
u topola phambano vhukati ha mañwala		
u ta uri kha mañwalwa mavhili, ndi afhio ane a re khagala a ðalutshedza uri ngani		
u ðalukanya ndivho ya mañwalwa a ndaela		
u topola mafhungodavhi tsinde na mafhungodavhi matikedzi		
U topola mafurase		
u peleða maipfi nga ngona		
u ñea ndaela dzi no pfala		
u riwala notsi dza u pulanela ndaela		
u rera nga zwiðori zwine nda tama u vhala		
u sika mepe wa mihumbulo, u pulanela na u riwala tshiðori		

Inwi ni wa tshipentshela.

Muvhili wanu wothe ndi wa tshipentshela.

Muvhili wanu ndi wanu!

A HU NA MUTHU o teaho u kwama vhudzimu hanu.

Arali munwe muthu a nga kwama vhudzimu hanu, vhudzani vhanwe.

Arali munwe muthu a nga ni itisa zwithu zwine ni si zwi fune, vhudzani vhanwe.

Hune na nga founela hone ni tshi toda thuso:

Child Line: 0800 05 55 55

Life Line: 0861 322 322

SAPS Crime Stop: 086 00 10111

Nomboro ya shishi ya SAPS: 10111

Nomboro ya Vha Tsireledzo ya Vhana: 012 393 2359/2362/2363

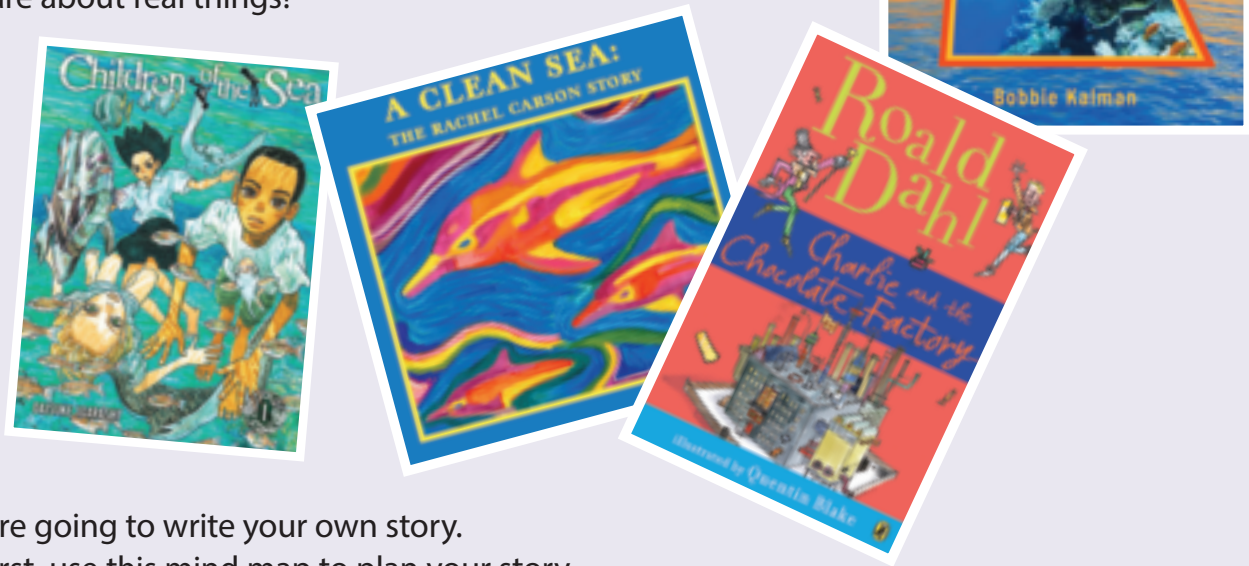
Preparing to write a story

What stories do you like to read?

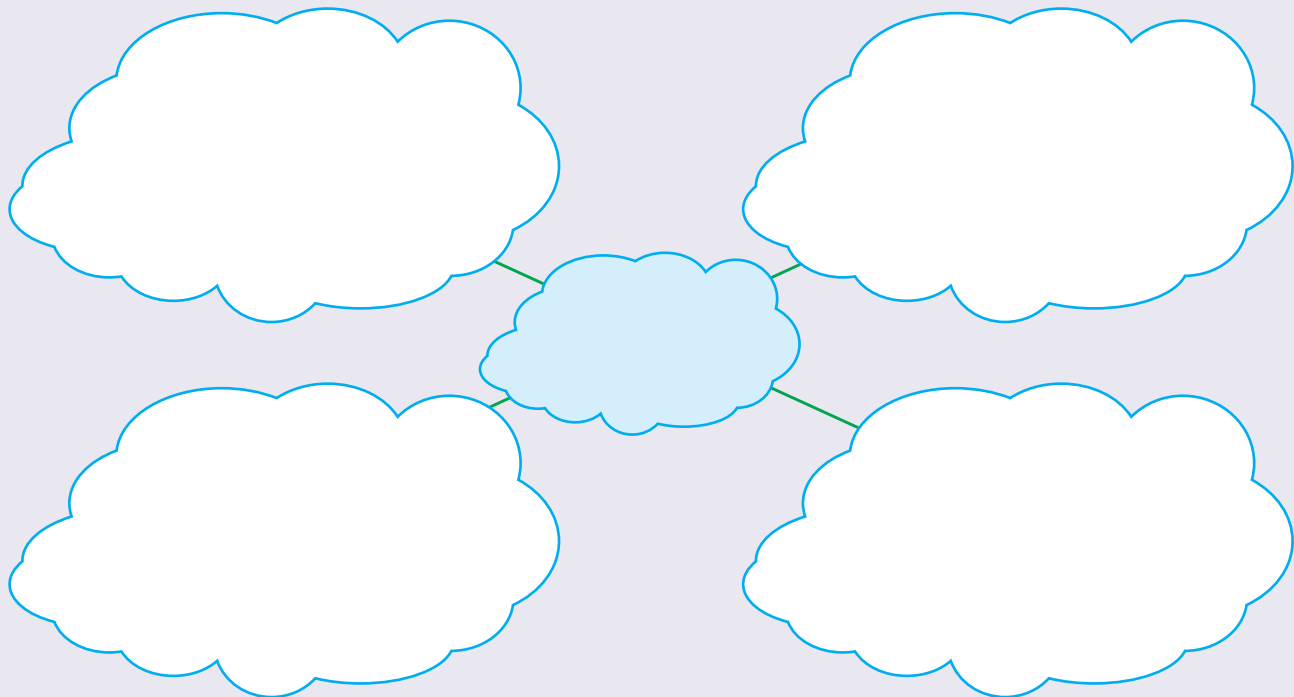
Tell your friend what kind of story you like the most.

Do you like fairy tales? Or perhaps you like stories about famous people?

Do you like stories about different places? Or do you prefer stories that are about real things?

You are going to write your own story.
But first, use this mind map to plan your story.

Let's write a story

Talk to your friend about a story you really liked.

Talk about the characters in the story.

Say what you liked most about the story.

Did the story give you information?

Write a summary of your own story.

What will it be about?

Blank writing area with horizontal dashed lines for the summary of your own story.

Who will your main characters be?

Blank writing area with horizontal dashed lines for the names of your main characters.

What information will you give?

Blank writing area with horizontal dashed lines for the information you will give in your story.

Fun

Cut out the next page. Make a book. On the cover, write the title of the book.
Put your name under the title, because you are the writer. Draw a picture on the cover.
Now write your story with a beginning, a middle and an end.

BACK COVER

ABOUT THE WRITER

Write your name here.

Write your age here.

Write where you live.

8

STEP 4. cut on the solid line after you have stapled your book

COVER

Draw a picture here.

Write the name of the book here.

Fill in your name (you are the writer).

1

STEP 1: fold on the dotted line

5

Continue with your story here.

Draw a picture here.

4

Continue with your story here.

Draw a picture here.

STEP 2: fold on the dotted line STEP 3: Staple on this side

Draw a picture here.

Start writing your story here and go on to page 3.

2

3

Write the middle of your story here and on page 4.

Draw picture here.

Draw a picture here.

Continue with your story here.

7

9

Say what happens at the end of your story here and on page 7.

Draw picture here.